

T.C.
TÜRK-ALMAN ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
KAMU HUKUKU ANABİLİM DALI

KENT ADALETİ VE ADİL BİR KENT
YÜKSEK LİSANS TEZİ

Neslican Esra SALİHOĞLU

DANIŞMAN
Dr. Öğr. Üyesi Engin ARIKAN

İSTANBUL, Ocak 2023

T.C.
TÜRK-ALMAN ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
KAMU HUKUKU ANABİLİM DALI

KENT ADALETİ VE ADİL BİR KENT
YÜKSEK LİSANS TEZİ

Neslican Esra SALİHOĞLU
208105016

DANIŞMAN
Dr. Öğr. Üyesi Engin ARIKAN

İSTANBUL, Ocak 2023

T.C.
TÜRK-ALMAN ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
KAMU HUKUKU ANABİLİM DALI

KENT ADALETİ VE ADİL BİR KENT

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Neslican Esra SALİHOĞLU
208105016

Tezin Enstitüye Teslim Edildiği Tarih:

Tezin Savunulduğu Tarih :

Tez Danışmanı :

Diğer Jüri Üyeleri :

İSTANBUL, Ocak 2023

ÖNSÖZ

Kamu hukukunda pek tartışılmayan bir konu olarak kent ve adalet konusunu seçerken bazı tereddütler yaşamıştım. Kamu hukuku için ender çalışan böyle bir konuda çalışma fikrimi destekleyen ve beni yüreklendiren, bu süreçte iletişime her zaman açık olarak tez sürecinin verimli geçmesine katkısı olan tez danışmanın Dr.Öğr.Üyesi Engin ARIKAN'a teşekkürlerimi sunarım. Tezimi okuyup öneri ve elştirileriyle son halini almasına katkı sunan jüri üyeleri Dr.Öğr.Üyesi Muzaffer DÜLGER ve Dr.Öğr.Üyesi Esra YILMAZ EREN'e vakit ayırdıkları ve kıymetli görüşleri için teşekkür ederim. Ayrıca, tezin sunulmasına dair bürokratik işlemlerim yolunda ilerlemesinde katkıları olan araştırma görevlileri Başak BERKÜN ve Nurdan ÖZÇELİK'e süreci kolaylaştırdıkları için teşekkür etmem gerekir. Bu tezi yazdığım esnada kendi akademik çalışmalarını yürütmekte olan ve ders çalışmak konusunda teşvik edici rol üstlenen arkadaşlarıma teşekkürlerimi sunarım. Onların manevi desteği çok kıymetliydi. Ve son olarak tüm öğrencilik hayatımda maddi ve manevi destekleyici olan anneme ve babama çok teşekkür ederim.

Ocak 2023

Neslican Esra Salihoğlu

İÇİNDEKİLER

SAYFA NO

ÖNSÖZ.....	i
İÇİNDEKİLER.....	ii
ÖZET.....	iv
ABSTRACT.....	v
KISALTMALAR	vi
GİRİŞ	1
BÖLÜM 1 :KENT VE ADALET ÜZERİNE TARTIŞMALAR	4
1.1. KENT VE SOSYAL ADALET.....	5
1.1.1. Kentte Sosyal Adalet ve Farklılıklar.....	5
1.1.2. Şehir ve Yeniden Dağıtım Sorunu.....	11
1.2. KENT HAKKI.....	13
1.2.1. Lefebvre, Kentsellik ve Sanayi Toplumu.....	13
1.2.2. Kent Hakkı.....	15
1.2.3. Kent Hakkının Niteliği.....	17
1.2.4. Kent Hakkı ve Kamusal Alan.....	18
1.3. MEKÂNSAL ADALET.....	21
1.3.1. Sosyo-Mekânsal Diyalektik.....	22
1.3.2. Varoluşçu Mekânsallık ve Adalet.....	24
1.3.3. Mekânsal Adalet Diyalektiğinin Formülasyonu.....	25
1.3.4. Sosyal Adaletin Bir Türevi Olarak Mekânsal Adalet.....	29
1.4. ADİL KENT.....	33
1.4.1. Demokrasi, Çeşitlilik ve Hakkaniyet Arasındaki Gerilim.....	35
1.4.2. Yapabilirlikler Yaklaşımı.....	37
1.4.3. Adil Bir Kent İçin Ölçütler.....	39
1.4.3.1. Demokrasi.....	39
1.4.3.2. Çeşitlilik.....	41
1.4.3.3. Hakkaniyet.....	43
1.5. KENTLİ HAKLARI.....	45
1.5.1. Kent Hakkı ve Kentli Hakları Ayrımı.....	45

1.5.2. Kentli Hakları.....	48
1.6. DEĞERLENDİRME.....	50
BÖLÜM 2: TAVSİYE BELGELER VE MEVZUATIN	
İNCELENMESİ	53
2.1. ULUSLARARASI BELGELERDE KENT VE ADALET.....	53
2.1.1. Avrupa Konseyi'nin Kentli Haklarına İlişkin Temel Belgeleri.....	53
2.1.2. Birleşmiş Milletlerin Kent Çalışmaları.....	57
2.1.3. Uluslararası Hükümet Dışı Organizasyonların Çalışmalarından Örnekler.....	59
2.2. KENTLİ HAKLARI VEYA KENT HAKKINA DAİR YASAL DÜZENLEMELER.....	60
2.2.1. Avrupa Birliği Mevzuatı.....	60
2.2.2. Kent Hakkını Yasal Olarak Kullanan İki Örnek : Brezilya Şehir Yasası ve Montreal Şehir Sözleşmesi.....	61
2.3. HUKUKUMUZ BAKIMINDAN KENT VE ADALET.....	62
2.3.1. Yerellik ve Katılım.....	63
2.3.1.1. Yerel Yönetimler.....	63
2.3.1.2. Yerel Yönetimler ve Katılım	71
2.3.1.3. Planlamada Yerellik ve Katılım.....	76
2.3.1.4 Belediye Bütçelerinin Kabulünde Yerellik ve Katılım.....	87
2.3.2. Sağlıklı ve Güvenli Bir Kent.....	88
2.3.2.1. İdarenin Yükümlülükleri.....	89
2.3.2.2. Çevreye ve Kente İlişkin Kabahatler ve Suçlar	92
2.3.3. Barınma ve Konut Erişimi.....	93
2.3.3.1. Konut Hakkı.....	93
2.3.3.2. Toplu Konut İnşası.....	95
2.3.3.3. Konut Kiralarına Yönelik Düzenlemeler	98
2.3.4. Kentsel Kamusal Alanlara Erişim.....	98
2.3.4.1. Kentsel Kamusal Alanların Planlaması	99
2.3.4.2. Kentsel Kamusal Alanlara Erişim.....	101
DEĞERLENDİRME VE	
SONUÇ.....	103
KAYNAKLAR	110
ÖZGEÇMİŞ.....	117

ÖZET

KENT ADALETİ VE ADİL BİR KENT

Dünya nüfusu gittikçe daha büyük oranda kentlerde yaşamaktadır. Ülkemizde de nüfusun büyük kısmı kentlerde yaşamaktadır. Kentlere dair alınana kararlar, planlamalar, dönüşümler gibi kent mekânına müdahaleler kentlerde yaşayan insanların hayatlarına doğrudan etki etmektedir. Bu haliyle kente dair yönetsel ve planlama konuları adaletle ilgili olmaktadır. Bu çalışmada, 1960ların sonundan itibaren tartışılan kent ve adalet ilişkisine dair temel yaklaşımlar ele alındı. Bu bağlamda kent hakkı kavramı, kent ve sosyal adalet ilişkisi, mekânsal adalet kavramı ve adil kent tezi ele alındı. Uluslararası belge ve tavsiye metinlerde kent ve adaletin, kentli haklarının ne şekilde ele alındığı incelendi. Hukukumuzda kent mevzuatı adil bir kentin ölçütleri üzerinden ele alındı. Daha adil kentler için değerlendirmeler ve önerilerde bulunuldu.

Anahtar Kelimeler: Kent hakkı, adil kent, sosyal adalet, mekânsal adalet

Tarih: Ocak, 2023

ABSTRACT

URBAN JUSTICE AND JUST CITY

The world population is increasingly living in cities. In our country, most of the population lives in cities. Interventions to urban space such as decisions taken about cities, planning and transformations directly affect the lives of people living in cities. As such, administrative and planning issues related to the city are related to justice. In this study, the main approaches to the relationship between the city and justice, which have been discussed since the late 1960s, are discussed. In this context, concept of right to the city, the relationship between the city and social justice, the concept of spatial justice and the just city thesis were discussed. The way in which the city and justice and the rights of citizens are handled in international documents and recommendations were examined. In our law, city legislation was handled through the criteria of a fair city. Evaluations and suggestions were made for fairer cities.

Key Words: Right to the city, just city, social justice, spatial justice

Date: January, 2023

KISALTMALAR

AB : Avrupa Birliği
AY : Anayasa
BM : Birleşmiş Milletler
İBB : İstanbul Büyükşehir Belediyesi
TBK : Türk Borçlar Kanunu
TOKİ : Toplu Konut İdaresi
TSE : Türk Standartları Enstitüsü
UCLA : University of California, Los Angeles

GİRİŞ

Özellikle sanayileşmeden itibaren kentleşmenin yaygınlaşmasıyla kentler üzerine yazılanların hacmi de artmış bulunmaktadır. Kent hayatının doğurduğu yeni sorunlar farklı yazarlarca tartışılmıştır. 20. Yüzyılın ikinci yarısından itibaren ise sadece kentleşme ya da kentlerin nüfusu değil artık kentin mekânı ve mekânın insanlar üzerindeki etkileri gündeme gelmeye başlamıştır. Buna göre sanayileşme ile başlayan kapitalizmle devam eden eşitsizliklerin hem doğduğu hem de çözülmeye başlayacağı zemin kentlerdi. Kentler daha sonraları da sosyal adalet sorununun bir parçası olarak görülmeye devam etti. Kent merkezinin dönem dönem değişen değerine göre farklı ekonomik sınıflar arasında el değiştirmesi, kentin imkanlarından yararlanmada orantısızlıklara neden olmaktaydı. Neoliberal dönemle birlikte ise kentlerin yeniden inşası bir yandan kent alanlarının yükselen rantına neden olurken bir yandan da geniş bir kesimi konut sorunu ile baş başa bıraktı.

Ülkemizde de dünya genelinde olduğu gibi nüfusun çoğunluğu kent mekânlarında yaşıyor. Üstelik henüz kentleşmemiş olsa da köy nüfusu da kentlerle irtibatlı. Bununla birlikte bir olgu olarak kent yönetiminin merkezi yönetimden farklı bir kültür ve etkileşim alanı doğuyor. Bugün artık kentler hem ekonomik hem kültürel faaliyetlerin merkezi konumunda. Eğitim için kentlere gelenler ve çalışma hayatını kentlerde sürdürenler barınmadan, ulaşım, eğitim, sağlık hizmetlerinin erişimine, yeşil alan ihtiyacının karşılanmasına kadar kent mekânının kullanımına bağlılar. Kent mekânı ayrıca toplantı ve gösteri yürüyüşleri veya forumlar aracılığıyla kentte yaşayanların karşılaştığı, bir araya geldiği, sosyalleştiği; sivil toplumun organize olduğu alanlardır. Tüm bunlar karşısında kent ve adalet ilişkisi giderek daha önemli bir soru olarak karşımızda duruyor. Bu çalışmada, kent hakkı, kentli hakları, mekânsal adalet ve adil kent kavramları üzerinden bu soruya yanıt aranılmaya çalışılacaktır.

Çalışmada kullanılan kavramlardan kent hakkı kavramı ve yakın tarihte insan haklarının altında konuşulmaya ve uluslararası çalışmalarda yer almaya başlayan kentli

hakları söylemleri doğrudan bir ulaşılmak istenen hedef olmayıp daha geniş bir sorunu anlamaya yardımcı olmaları açısından kullanılmışlardır. Çalışmanın çıkış soru kent ve adalet ilişkisidir. Bu bağlamda çalışmanın ilk bölümünde, kent ile sosyal adalet ilişkisi, ve kentlerdeki sosyal adalet sorunlarının giderilmesine yönelik son 50 yılda ön plana çıkmış yaklaşımlardan bazıları, kent ve adalet ilişkisinin teorik alt yapısını göstermek üzere ele alınmıştır. Bu teorik tartışmaya şehirde sosyal adalet nasıl sağlanır sorusu ile başlanılmıştır. Bu kapsamda önce daha ziyade kimlik farklılıkları bu farklıların bir aradılığı üzerinden kentte sosyal adaleti ele alan Iris Marion Young'un yaklaşımına yer verilmiştir. Ardından aslında Young'dan daha önce *Social Justice and City (Sosyal Adalet ve Şehir)* adlı kitabında şehir ve sosyal adalet üzerine yazdığı yazıları toplayan David Harvey'in liberal coğrafi kuramların ve liberal dağıtıcı adalet formülasyonunun şehrin temel sorunlarını çözmeye yetmeyeceğine dair görüşlerine yer verilmiştir. Ardından, 1968 yılında ortaya attığı kent hakkı kavramı ile antikapitalist mücadelenin kentlerde, kentliler eliyle verilecek mücadele ile başlayacağını , kentlerin sanayileşme ile yaşadığı dönüşüm ve kentlilerin kent mekânını sahiplenme ve dönüştürme hakkı üzerinden anlatan Henri Lefebvre'nin kent hakkı kavramına yer verilmiştir. Lefebvre'den sonra başka yazarlarca da benimsenen kent hakkı kavramının içeriğinin açıklanmasına David Harvey ve Don Mitchell'in yorumlarıyla devam edilmiştir. Buna göre, kent hakkını Harvey, kentte kentlilerin emeği ile üretilen artık değeri kentlilerin yönetme hakkı olarak, Mithcell ise kentlilerin kamusal alanı kontrol edebilme mücadelesi olarak yorumlamışlardır. Edward Soja ve akabinde Mustafa Dikeç ise kent hakkının mekân tartışmasını ileriye götürerek, mekânlaştırmanın adaletsizlikle ilişkisini sosyo-mekânsal diyalektik olarak görmüş ve adaletsizliğe karşı gelmenin mekânsal bir boyutu bulunmak zorunda olduğunu, erklerin de mekânsallaştırma yoluyla adaletsizlikleri sürdürdüğünü bu nedenle kentlilerin bulundukları mekân üzerinden örgütlenmesi ve mücadele vermesi anlamında kent hakkının önemini savunmuşlardır. Yoğun olarak kent hakkına dayanan bu tartışmaların ardından tekrar kentin adil bir planlamasının ve yönetiminin mümkün olup olmadığı sorusuna dönülmüştür. Bu sorunun bir cevabı olarak normatif adalet ilkesi ile yaklaşan Susan Fainstein'in adil kent yaklaşımı ele alınmıştır. Fainstein, Lefebvre ile başlayan kentlilerin mücadelesi üzerine kurulu kent hakkı tartışmasından farklı olarak, adil bir kentin kentlilere neleri sağlaması gerektiğinin ölçütlerini aramaya çalışır. Bundan başka bu ilk bölümde 1990'lı yıllardan

itibaren üçüncü kuşak insan hakkı olarak kabul edilmeye başlanılan kentli haklarına yer verilecektir.

Kent ve adalet ilişkisi üzerine bu yaklaşımların ele alındığı ilk bölümün ardından ikinci bölümde, kent ve adalet ilişkisinin yasal düzenlemelerdeki yansımalarına bakılacaktır. Bu bağlamda, ikinci bölümün ilk kısmında önce uluslararası belgeler ve tavsiye metinlere bakılacaktır. Avrupa Konseyi'nin kentli haklarını geliştirmeye yönelik düzenlediği şartlar, Birleşmiş Milletlerin kent çalışmaları, Avrupa Birliği'nin kent adaletine yönelik yasal düzenlemeleri ve kent hakkını içeren iki uluslararası örneğe yer verilecektir. İkinci bölümünün ikinci kısmında ise mevzuatımızda kent adaletiyle ilgili bulunan düzenlemelere verilecektir. Bu düzenlemeler, çalışmanın teorik kısmında tartışılan yaklaşımlardan çıkan yerellik ve katılım, sağlıklı ve güvenli kent, barınma ve konut erişimi ve kentsel kamusal alanlara erişim başlıklarına ayrılarak incelenecektir.

BÖLÜM 1 :KENT VE ADALET ÜZERİNE TARTIŞMALAR

Kentte adaleti tartışmaya başladığımızda dört temel yaklaşımla karşılaşırız. Bunlardan ilki 1968 yılında Fransız filozof Henri Lefebvre tarafından kullanılan “kent hakkı”dır. İlk kez Lefebvre kent insanının doğrudan kent mekânı üzerinde hakkı olduğunu yazdı. Bu konularda özellikle David Harvey, Peter Marcuse, Don Mitchell gibi yazarlar yazmaya devam etti. City University of New York’ta Antropoloji ve Coğrafya Profesörü olan Harvey¹, ilk kez 1973’te yayımlanan *Sosyal Adalet ve Şehir* kitabında şehrin neoliberal planlamasının analizini yapmış, zenginlik ve yoksulluğun coğrafya ve şehir üzerinde nasıl dağıldığını, adil bir dağıtımın mümkün olup olmadığını tartışmıştır. Şehir konusunda başvurulacak önemli bir yazar olan Harvey, Lefebvre’nin ürettiği kent hakkı kavramını benimsemiş, ve kentsel devrimi adaletsiz dağılımın son bulması için şart görmüştür. Coğrafyanın kültürel ve siyasi ekonomisi, sosyal teori, emek, iktidar ve ötekileştirmenin coğrafyası üzerine çalışan Don Mitchell², kent hakkını kamusal mekânların kullanımı ve evsizlerin barınma hakkı üzerinden ele almıştır.

İkinci olarak kenti tartışırken adaletin bir boyutu olarak “kent ve sosyal adalet” karşımıza çıkar. Kent ve sosyal adalet, adaletin sosyal ve ekonomik ilişkilerle sekteye uğraması karşısında yeniden tesisi için yapılması gereken kentsel reformlara işaret eder. Hukuk ve Şehir Planlama eğitimi alan Peter Marcuse, uzun yıllar UCLA, Colombia Üniversitesi gibi üniversitelerde şehir planlama profesörü olarak ders vermiş, kent üzerine onlarca yazı yazmıştır.³ Aslında daha ziyade feminizm üzerine yazıları olan Iris Marion Young ise, kentleri içerdikleri çoğulcu potansiyel nedeniyle sosyal adaletin sağlanmasında ideal zemin olarak görmekteydi. Young, adaletsizliği ve adaleti anlamak için insanların ve bürokratik yapıların oluşturduğu geniş ilişki ağlarını inceler. Kentler adaletsizliğin yapısal olarak ortaya çıktığı ama aynı zamanda da tüm çeşitliliği ile

¹ <http://davidharvey.org/about/> E.T. 22.12.2022

² <https://www.maxwell.syr.edu/directory/don-mitchell> E.T.22.12.2022

³ <https://www.marcuse.org/peter/#biography> E.T. 22.12.2022

adaletsizliğin çözülebileceği mekânlardır. Young'un adaletsizlik tanımı daha sonra hem Mustafa Dikeç hem Don Mitchell tarafından benimsenmiş ve kent tartışmalarında kullanılmıştır.

Üçüncü olarak ise, adaletin sosyal boyutundan farklı olarak mekânsal bir boyutu olduğu kabulüne dayanan “mekânsal adalet” kavramı karşımıza çıkar. UCLA’de şehir planlanma üzerine uzun yıllar dersler veren coğrafyacı Edward Soja ve onun mekân ve siyaset üzerine çalışan öğrencisi Mustafa Dikeç, adaletsizliğin sadece sosyal ve ekonomik boyutu olmadığını ve mekânın ve kent mekânının doğrudan adaletsizlik üretici ve devam ettirici yapısına dikkat çektiler.

Bu üç ana yaklaşımın yanında şehir plancısı Susan Fainstein’in geliştirdiği “adil kent” tezi de kent ve adalet tartışmalarında önemli bir argüman olarak karşımıza çıkmaktadır. Kentlerde adaletin sağlanması için sorumluluğu halk mücadelesinden kamuya yöneticilerinde gören Fainstein ise özellikle batılı liberal devletlerde test edilmesini mümkün gördüğü ölçütler geliştirmiştir. Buna göre, daha adil bir kentte demokrasi, çeşitlilik ve hakkaniyetli bir dağıtım gerekmektedir.

Kent ve adalet üzerine tartışmalar temel olarak bu dört yaklaşımı içerir. Çalışmanın devamında bu dört yaklaşım ve ardından kent hakkının yeni formu olan kentli hakları bu ilk bölümde ele alınacaktır.

1.1. KENT VE SOSYAL ADALET

1.1.1. Kentte Sosyal Adalet ve Farklılıklar

Bir siyaset bilimci olan Iris Marion Young’un adalet üzerine yazıları dağıtıcı adalet formülasyonuna mesafeli olan bir çok coğrafyacı tarafından benimsenmiştir. Aşağıdaki başlıkta kent hakkı konusundaki yorumlarına yer verilen Don Mitchell’in yanı sıra adaletsizliğin sosyo-mekansal diyaliktiği formülasyonuna yer verilen Mustafa Dikeç de Young’un adalet ve adaletsizlik tanımını kullanmıştır. Fakat onlardan önce Young sosyal adaletin şartlarını taşıyabilecek bir ideal şehir hayatından bahsetmiştir.

Young'un adalet anlayışı farklılık, yapısal adaletsizlikler, baskı ve tahakküm ve toplumsal bağlar gibi kavramlar etrafında gelişir. Young için insanların birbirlerinden farklı kimliklere, birbirlerinden farklı öznelliğe sahip olduklarının kabulü bir toplum teorisi için çok temel bir kabuldür. Ona göre, insanların farklılıklarının kabulü ile birlikte sosyal adaletin nasıl sağlanabileceğini veya neyin sosyal adaleti sağlamak için yetersiz kalacağını daha iyi anlayabiliriz.

Young'a göre, mevcut adalet teorilerinde eğilim sosyal adaleti kaynaklar, gelir veya refah gibi maddi varlıkların veya iş gibi sosyal pozisyonların paylaşılmasına indirgemek olup bu da sosyal yapı ve kurumsal bağlamı gözden kaçırmaktadır.⁴ Bu, dağıtım, iktidar, fırsatlar veya öz saygı gibi maddi olmayan şeylerin dağıtılması olarak genişletilmeye çalışıldığında bile sosyal ilişkiler ve süreçlerin etkileri ile düşünülmez.⁵ Maddi veya maddi olmayan değerlerin dağılımında yapısal süreçler rol oynar ve dolayısıyla adaletsizlik de yapısal olarak ele alınmalıdır. Fakat sosyal yapıların insanları zorlaması ya da bazı imkânlarını kısıması doğrudan ve tekil olarak gerçekleşmez, dolaylı olarak kişilerin durumlarını etkiler. Mesela, kişilerin tercih aralığını ve seçeneklerini etkiler. İşte bu seçeneklerin insanlara farklı aralıklarda ve çeşitte ulaşıyor olmasında sosyal adalet meselesini görürüz.⁶ Burada maddi ihtiyaçların kişilere ne ölçüde ulaştığının yanı sıra kişilerin hayatta tercihlerini yaparken ne derece kısıtlandıkları da önemli bir meseledir. İnsanların sosyal ilişkiler kurmaları, istediklerini öğrenmeleri, karar verme süreçlerine katılmaları, kendilerini ifade edebilmeleri, saygı görebilmeleri gibi değerlerin de kısıtlanmaması gerekir. Sosyal adalet, insanların iyi bir hayatta sahip olacağı kendini gerçekleştirmeye yönelik bu gibi değerlerin engellenmemesini dolayısıyla insanlar üzerinde baskı ve tahakkümün olmamasını da içerir.⁷

Young'un dağıtıcı adalet yaklaşımına getirdiği bir diğer eleştiri de dağıtıcı modellerde bireylerin sadece dağıtılan nesnelerle ilişkisi olan, birbirinden ayrık varlıklar

⁴ Iris Marion Young, *Justice and the Politics of Difference*, Princeton University Press, Princeton, 1990, s.15

⁵ *age.*, s.16

⁶ Iris Marion Young, *Responsibility for Justice*, Oxford University Press, New York, 2013, s.55-56

⁷ Young, *Justice...*, s.37

olarak kurgulanıyor olmasıdır. Ona göre, dağıtıcı adalet yaklaşımı insanlar arasındaki ilişkileri yok sayan bir tür sosyal atomculuk varsayımına dayanır.⁸

Daha ileriki yıllarda yayınlanan *Responsiblity for Justice*'da yeniden sosyal adaletsizlik meselesini ve kurumlar ve bireyler arası ilişkiler ağını ele alan Young, sosyal adaletsizliğin karmaşık sürecini iki çocuk annesi, eğitim seviyesi iyi olmayan, çalışan bir bekar anne olan Sandy karakteri üzerinden verdiği örnekle işler. Bu örnekte, Sandy, hem işine hem çocuklarının okuluna yakın ev bulma, kirasını ve depozitosunu ödeyebilme gibi sorunları yaşarken her an evsiz kalabilecek bir pozisyonda kalmaktadır. Buradaki gibi bir hikayede adaletsizlik spesifik bir failin kötü eylemi nedeniyle ortaya çıkmadığı gibi sadece kötü şansa sahip olmakla ya da kendi yanlış tercihleri ile de ortaya çıkmaz. Fakat, hem uzun vadeli hem geniş ölçekte uygulanan kamusal ya da özel politikalar, ve kuralına göre hareket eden binlerce insanın kabul görmüş eylemleri ile şekillenen bir süreç sonucunda bazı insanlar barınma sorunu veya her an evsiz kalma riski ile yaşamaktadır.⁹ Konut sorununda düşündüğümüzde, konut fiyatları, gayrimenkul piyasası, inşaat sektörünü etkileyen tüm faktörlerle birlikte çok geniş kamu ve özel, bireysel veya kurumsal aktörün dahil olduğu, çok geniş ölçekteki ve seçenekteki hareketliliğin sonucu olarak ortaya çıkmaktadır.¹⁰ Çok aktörlü bir sosyal süreç işlerken bazı insanları sistematik olarak ya bir tahakküm altına girme ya da kendi kapasitelerini geliştirme veya kullanma imkânından yoksun kalma tehdidi altına sokarken bazılarını da tahakküm eden veya tüm fırsatlara erişebilen bir pozisyona soktuğunda ortaya çıkmaktadır.¹¹

Young, Rawls'un sosyal adaletin konusu olarak insan eylemleri değil toplumdaki temel yapıyı yerleştirdiği formülasyonunu değiştirerek yapısal ve sosyal ilişkilerin birlikteliğinin önemine dikkat çekmektedir. Aslında Rawls'un *Theory of Justice*'ta değindiği kurumların toplumdaki insanları birbirlerine göre farklı durumlara yerleştirdiği yorumu Young'un da çıkış noktalarından biridir ve Young bu paralelliğin farkında olarak Rawls'un kuramını ele almıştır. Fakat Rawls'un kuramında itiraz ettiği mesele Rawls'un sosyal adaletsizliğe neden olan kurumları toplumun küçük bir kısmı

⁸ Young, *Justice...*, s.18

⁹ Young, *Responsibility*, s.47-48

¹⁰ *age.*, s.52

¹¹ *age.*, s.52

olarak görüyor olmasıdır.¹² Oysa Young’a göre, yukarıda da değinildiği gibi sosyal adaletsizliği üreten şey, toplumsal yapılar ile toplumsal olan her şey arasında çok daha karmaşık bir ilişkiler ağıdır.

Toplum fikrine gelindiğinde, komüniter ve liberal yaklaşımları inceleyen Young, iki bakış açısına göre yazan yazarların da kişilerin farklılığını ihmal ederek yazdıklarını savunur. Ona göre, komüniter yorumlarda gerek özneliliğin toplulukça paylaşımı gerek ortak bilinçle gerekse farklı öznelilerin birbirlerini tek bir biçimde idrak ettiği ideal topluluk tariflerinde bir bütünlük, ya da bir tür simetri öngörülerek farklılıklar ihmal edilmektedir.¹³ Buna karşın şehirler farklı kimlikleriyle insanların bir araya gelmesine en elverişli ortam olarak, komüniter modellerin de liberal bireyseliğin de tarif edemediği bir gerçeklik teşkil etmektedir. Young’a göre şehirler, dağıtıcı olmayan, insanların başkalarıyla etkileşimde bulunduğu ve bu etkileşimlere değer verdiği bir etğin ortaya çıktığı forumlardır.¹⁴ Young buradan yola çıkarak “normatif şehir hayatı ideali” (“*normative ideal of city life*”) dediği bir alternatif önerir.¹⁵ Burada şehir hayatı, “yabancıların birlikte olması”nı (“*the being together of strangers*”) ifade eden sosyal ilişkiler olarak tanımlanmaktadır.¹⁶ Aslında Young şehir sakinlerinin, şehrin taşıdığı üretim, dağıtım, mübadele, iletişim, ulaşım gibi süreçlerin özneleri olmaları nedeniyle ortak sorunları tecrübe ettiğini veya ortak menfaatler taşıyabildiğini dolayısıyla bazı ortaklıkları olabildiğini kabul eder.¹⁷ Fakat bu ortaklıklardan yola çıkarak ideal ve homojen bir topluluk varsaymaz. Ona göre, bu tür ortaklıklar bütünüyle ortak hedefler güden bir topluluğa ve kimliğe işaret etmez.¹⁸ Şehirde insanlar birbirinden farklı aidiyetlere ve tercihlere sahip olarak, birbirlerinin yabancıları olarak bir arada kalmaya devam eder. Tam da bu farklı grupların bazılarının bazı imkânlarla diğer gruplara kıyasla daha fazla veya daha az sahip olması sosyal adaletin mevcudiyetinin test edilebilmesi için şehri uygun bir alan kılar. Bir şehirdeki

¹² Young, *Responsibility*, s.70

¹³ Young, Rousseauculuk gibi klasik yaklaşımları ele aldıktan sonra, topluluk içindeki “öteki” öznelere yer veren Micheal J. Sandel, Benjamin Barber ve Seyla Benhabib gibi yazarların görüşlerini de değerlendirir ve özneler dahilinde ve arasındaki ontolojik farklılıkların onların topluluk yaklaşımlarında da yok sayıldığını belirtir. (Young, *Justice and Politics of Difference* s.229-232)

¹⁴ Christy Friend, “From Contact Zone to the City: Iris Marion Young and Composition Theory” JAC Vol.19, No.4,1999, 657-676, s.659

¹⁵ Young, *Justice*, s.237

¹⁶ *age.*, s.237

¹⁷ *age.*, s.238

¹⁸ *age.*, s.238

mahallelerin, binaların, güvenliği veya fiziki koşulları arasındaki devasa farklar, ya da kamusal alanların bazı gruplarca erişilemiyor oluşu, bazı grupların dışlanmaya maruz kalması, hizmetlerin eşit dağılmıyor oluşu gibi yapısal ve ilişkisel sorunlar şehirdeki sosyal adaletsizliği ortaya koyar.¹⁹ Öte yandan, şehirlerin yaşadığı sosyal adaletsizliği tetikleyen bazı kurumsal nedenler vardır. Bunlar; a) şehirler üzerindeki merkezileşmiş kurumsal ve bürokratik tahakküm; b) belediyelerin karar verme yapıları ve yeniden dağıtımın gizli mekanizmaları; c) şehirlerin içinde ve şehirler ve banliyöler arasında ayırıştırma ve dışlama süreçleridir.²⁰

Oysa şehrin sahip olduğu, farklılıkları ve kamusalılığı besleyebilecek bazı potansiyeller vardır. Bunlar: 1- bir şehrin farklı grupları bazı kesişmelerle birlikte yan yana barındırıyor olmasında gördüğümüz “dışlama olmadan sosyal farklılaşma” (“*social differentiation without exclusion*”) 2- toplumsal alanların farklı kesimlerce çok yönlü kullanımı anlamında “çeşitlilik” (“*variety*”) 3- şehrin cazibe, keşif ve keyif merkezi olması anlamında “erotisizm” (“*eroticism*”) ve 4- kamusal mekânlarla dolu olması anlamında “kamusalılık” (“*publicity*”).²¹ Young’un şehrin demokratikleştirici potansiyeli olarak gördüğü bu dört özelliğin sosyal adaletin gelişmesi için karar verme süreçlerine yansıtılması gerekmektedir.²²

Young, özerkliğin alanı daraldıkça homojenliğin artabileceği ve alanlar arası eşitsizliğin artması ihtimalinden ötürü şehir yönetiminde mahalle, ilçe gibi dar bölgelerin hatta küçük şehirlerin özerkliğinden yana değildir. Özerklik yerine güçlendirme kavramını, ve temsil uygulamasını önerir.²³ Farklı grupların temsilinin sağlanabilmesi her mahallenin, küçük grupların bulunduğu alanların temsilcisinin karar alma süreçlerinde bulunduğu, yönetimin ise bir veya daha fazla şehri içine alan daha geniş bölgelerde toplandığı bir bölgesel yönetim teklif eder.²⁴ Böylece farklılıkların çoğaldığı bir coğrafyada farklılıklar, homojenlik içinde bastırılmadan, karar alma mekanizması oluşturulması beklenir. Yatırım, büyüme, inşaat ve planlamaya ilişkin

¹⁹ Young, *Justice*, s.241

²⁰ *age.*, s.242

²¹ *age.*, s.238-240

²² Friend, *agm.*, s.660

²³ Young, *Justice*, s.251-252

²⁴ *age.*, s.252-254

kararların kamuya açık, demokratik, katılımcı ve bölgesel kapsamda olması gerekir.²⁵ Young, devlet müdahalesinin, bürokratik ve yasal engellerin özel teşebbüsleri sınırlandırmamasından yanadır. Kent sakinlerinin istediği gaye için istediği yeri kullanabilmesini savunur. Bu halka açık alanların farklı gruplarca sosyal, kültürel, sanatsal veya siyasi herhangi bir amaçla serbestçe kullanılabilir olmasının yanında imar kanunlarının zayıflaması ve insanların işletme açma, ibadethane kurma gibi konularda da serbest bırakılmasını içerir.²⁶ Farklı grupların sürekli olarak kamusal karar vermeye katılımı rasyonellik, tarafsızlık ya da evrensellik gibi Habermasçı ilkelere bağlı olmaksızın grupların çıkarlarının tikelliğini de kabul ederek ve hiç bir grubun talebini kamusal alanın dışında tutmadan yapılmalıdır.²⁷

Aşağıda görüleceği üzere, David Harvey'in liberal planlamalara getirdiği eleştiride ele aldığı gibi, belli hizmetlerin, ya da sektörlerin mekânsal ayrımları sosyal adaletsizlik sorununu çözmeyp devam ettirmektedir. Young da iş, tüketim, konut, kültür, eğitim ve sağlık alanlarının birbirinden ayrı bölgelerde toplanmasının bazı kişileri, örneğin çalışan anneyi iş yerinin okula uzaklığı nedeniyle dezavantajlı konuma düşürmesi gibi, zor duruma soktuğunun farkında olarak²⁸, imar planlamalarının ayrıştırma ve dışlamayı en aza indirecek şekilde yapılması gerektiğini savunur ve hizmetlere erişimi kolaylaştırmak üzere, arazi ve alan kullanımının çeşitliliğini arttırmak, çok amaçlı kullanım yerleri oluşturmak gibi pratik çözümler önerir.²⁹

Young'un modelinde şehirde sosyal adaletin sağlanması için temel olarak farklılıkların tanındığı; farklılıkların yaşanılabilirdiği; farklı grupların, beklenti ve menfaatlerinin karar süreçlerinde yeterince temsil edildiği; kamuya açık alanların farklılıklara eşit oranda açık olduğu bir şehir yaşamını destekleyen bir kamu yönetimi sağlanmalıdır. Böyle bir yönetim altında şehirdeki herkesin menfaati korunmuş, herkese kendi amaçlarını gerçekleştirebilecek uygun imkânlar sunulmuş olur. Öte yandan Harvey, Young'un sosyal adaletsizliği farklılıkların farklı yerler ve farklı şekillerde bastırılıyor oluşu olarak açıklamasını yetersiz bulmaktadır. Çünkü Harvey'e göre bu,

²⁵ Young, *Justice*., s.254

²⁶ *age.*, s.255

²⁷ Friend, *agm.*, s.661

²⁸ Young, *Justice*, s.245-246

²⁹ *age.*, s.255

adaletsizliklerin kesişimlerinin neden tam da o şekilde olduğunu açıklamaya yetmemektedir.³⁰ Ona göre, “farklılıklar” ve “ötekilik” de zaten sermayenin orantısız yatırımlarıyla mekân aracılığıyla üretilmiştir.³¹ Diğer bir deyişle adaletsizlik iktisadi ilişkilerin ve güç ilişkilerinin sonucudur. Tüm bu ilişkilerin toplandığı ve şekillendirdiği mekân ise şehirdir.

1.1.2. Şehir ve Yeniden Dağıtım Sorunu

İlk kez 1973’te basılan *Social Justice and the City* (Sosyal Adalet ve Şehir) isimli kitabında David Harvey, kent, kentsellik ve iktisadi ilişkilerin bunlarla ilişkisini ele almıştır. Fakat Harvey diğer yandan, mevcut mekânsal planlama kuramlarının sınıfsal, mekânsal ve coğrafi düzenlemelerde sosyal adalet ilkesiyle planlama yapılmasının adil kentlere ulaşmak için etkileri olup olamayacağını tartışmıştır. Ona göre, mevcut liberal formülasyonların ve teklif edilen iyileştirici sosyal adalet ilkelerinin yalnızca görünürde bazı çözümleri bulunur. Ona göre sorunun kaynağı dağıtım değil kapitalist üretim tarzı olsa da Harvey’in kentler, kentsellik ve üretim tarzı arasındaki bağa dair ispat ve değerlendirmeleri bu çalışmanın kapsamının dışında konular olduğu için bunların ayrıntılarına burada girilmeyecektir. Burada, Harvey’in dağıtıcı adalet ile coğrafya arasındaki ilişki üzerine yazdıkları ve bunu neden tercih etmediği anlatılıp, artık değerın yoğunlaştığı yer olarak şehri seçmesi üzerinden kent hakkı konusuna girilecektir.

Harvey’in tespitine göre, coğrafi analizlerde kullanılan konum kuramının dayandığı kıstas çoğu zaman maliyeti hesap eden fakat konuma dair kararların gelir üzerindeki etkilerini hesaba katmayan verimliliklerdir.³² Bu da sosyal adalet konusunda konum kuramlarının yetersiz kalmasına neden olur. Bu açığı kapatmak için sunulan gerçek gelirin yeniden dağıtılması hedefi, mevcut coğrafi kuramlara yerleştirildiğinde de bu hedefe ulaşmak zordur. Öncelikle “gelir”in ve “kaynak”ın ne olduğunun tespiti, değişkenlerin ve etkenlerin sınırsız olduğu bir kentsel düzende çok zordur.³³ İş yeri ve

³⁰ David Harvey, *Justice, Nature and the Geography of Difference*, Blackwell Publishers, Cambridge 1996, s.350

³¹ *age.*, s.295

³² David Harvey, *Sosyal Adalet ve Şehir*, Metis Yay., İstanbul, 2006, s.93

³³ *age.*, s.54-68

konutların yerlerinin, erişilebilirliğinin, gürültü ya da kirlilik kaynaklarına yakınlığın, eğlence imkanları ya da doğal afet riskleri gibi dışsallıkların, açık hava ya da konfor gibi anlamı da zamana ve kişilere göre değişebilen tüm değişkenlerin mülk piyasasını, insanların yüklendiği şehir içi maliyetleri etkilemesi nedeniyle gerçek geliri ölçmeyi zorlaştırması gibi bir sorun vardır.³⁴ Harvey'e göre ayrıca gelirin yeniden dağıtımı hedeflendiğinde, gelirin kimler veya neler arasında dağıtılacağı, bölgeler arasındaki yeniden dağıtımın bireyler arasındaki adaleti sağlayıp sağlamayacağı sorusu da mevcuttur.³⁵

Öte yandan konum kuramının sosyal adalet ilkeleriyle birleştirilerek yeniden düzenlenmesi de Harvey'e göre pek mümkün değildir. Farklı sosyal adalet yaklaşımları içerisinde en çok üzerinde durduğu Rawls'un "Distributive Justice" ve *A Theory of Justice* çalışmalarında benimsediği yaklaşımdır. Bu bağlamda Harvey, Rawls'un toplumsal sistem içerisinde adil bir ortama sahip olabilmek için topluluk içerisinde en az şanslı olanların durumlarının iyileştirilmesinin gerekliliği tezini uyarlamayı dener. Burada Rawls'un teklif ettiği yönetimde rekabetçi piyasanın işlemesi için çalışan bir tahsis birimi; istihdamı sağlayıp kaynakların israfını önleyecek bir istikrar birimi; bireysel ihtiyaçların karşılanmasını sağlayacak bir transfer birimi ve kamusal malların saplanmasını vergiler aracılığıyla sağlayarak aşırı güç veya zenginlik birikmesini önleyecek dağıtım biriminden oluşan dördü sistemine, gelirin içinde üretilip dağıtıldığı mevcut piyasa sisteminin yapısını değiştirmede fiiliyatta adil bir çözüm sunamayacağını savunur.³⁶ Fakat yine de bu formülün coğrafyaya yani bölgelere uyarlanmasıyla, bir tür "bölgesel sosyal adalet" formülüne varılabilir. Buna göre, öncelikle gelir dağıtımı, (a) her bölgedeki ihtiyaçların karşılanacağı, (b) kaynakların bölgelerarası çarpan etkilerini azami düzeye şekilde tahsis edileceği, (c) "fazla kaynakların fiziksel ve toplumsal çevreden kaynaklanan özel zorlukların karşılanmasına tahsis edileceği şekilde" olduğu ve aynı zamanda "mekanizmalar (kurumsal, örgütsel, siyasal ve iktisadi) en az avantajlı bölgelerin başarı şansının olabildiğince yüksek olmasını sağlayacak şekilde düzenlendiği" takdirde adil bir dağıtıma erişilebilir.³⁷ Böylelikle, Harvey, fiiliyatta gerçekleştirilemeyecek olduğunu düşünse de, adil bir

³⁴ Harvey, *Sosyal Adalet.*, s.61-83

³⁵ *age.*, s.95-95

³⁶ *age.*, s.104-105

³⁷ *age.*, s.111

dağıtımın ancak coğrafi analizle birleştirildiğinde, bölgeler arası eşitsizlikler giderilmeye çalışıldığında erişilebileceğini, sosyal adaletle coğrafyayı birlikte ele almak gerektiğini savunmuş olur.

Fakat Harvey bu şehirdeki adaletsizlik meselesini bu noktada bırakmaz. Çünkü o, kentleri egemen üretim tarzının ürettiklerinin dolaşıma girdiği, kullanıldığı ve tutulduğu mekânlar olarak ele almaktadır.³⁸ Ona göre kentler, “coğrafi artık üretiminin coğrafi yoğunlaşması” ile ortaya çıkar.³⁹ Bunun gerekçelerine burada girilmeyecek olsa da Harvey’in daha sonra kent hakkı kavramını artık değere kentlilerin sahip olma hakkı olarak yorumladığını belirtmemiz gerekir.

1.2. KENT HAKKI

1.2.1. Lefebvre, Kentsellik ve Sanayi Toplumu

Henri Lefebvre, şehrin tarihsel evrimini ve sanayileşme sürecinin şehri nasıl değiştirdiği ve yeniden şekillendirdiğini araştırmıştır. Bu süreç şehrin sosyalleştirme özelliğini kaybetmiştir, şehri mübadele için değerli kılmıştır. Kentin kullanım değerinin yerini değişim değeri almıştır. Bu nedenle kentlerde yaşayan insanlar, kenti bir sanat eseri (*oeuvre*) olarak yaratımına ve kent yaşamının üretilmesine katılımlarını kaybetmişlerdir. Kent hayatı azalmış, kentliler kente yabancılaşmışlardır. “Kent hakkı” kavramı ilk kez 1968’de Lefebvre tarafından bu bağlamda kullanılmıştır. Kent hakkı, insanın kent yaşamına olan ihtiyacından kaynaklanmaktadır. Bir anlamda kent hakkı, kent yaşamının yeniden kazanılmasını talep etmektir.

Lefebvre’e göre şehir hazır, verili bir yapı değil, onun *oeuvre* dediği topluluk tarafından üretilmiş bir sanat eseridir.⁴⁰ Fakat şehir, kentleşme ile birlikte bu anlamını yitirirken ve şehirde yaşayanlar yaşadıkları kente yabancılaşırken ona yeniden sahip

³⁸ Harvey, *Sosyal Adalet*, s.187

³⁹ *age.*, s.198

⁴⁰ Marie Chabbert, “The Modern City as Ouvre: Theory and Practice of The Production of Space in Henry Lefebvre’s “Intellectual Activism” and European Street Art”, FORUM University of Edinburgh Postgraduate Journal of Culture & Arts, Dec. 2015. p.3

olmaları bir potansiyel olarak orada durmaktadır. Kentlerin tarihi gelişimini değerlendiren Lefebvre'e göre sanayileşmenin lokomotifi olduğu bir süreç olarak kentleşme, büyüme ve gelişme aynı zamanda kentlerin planlanması, kültür ve "boş vakit uğraşları" ile kente dair diğer sorunları da beraberinde getirdi.⁴¹ Fakat bir yandan da esasında politik vasıftaki antik şehirlerin ortaçağda politik vasfı zayıflamış, şehir, zanaat ve ticaret şehrine dönüşmüştü.⁴² Yine de özellikle Avrupa'da orta çağ feodal şehri başlangıçta hâlâ sadece zanaatın değil bilginin, tekniğin ve yapıtların (*oeuvre*) da birikiminin yapıldığı merkez olarak kullanım değeri olan şehirdi.⁴³ Kullanım değeri olan şehri, şehirde yaşayanların birbirlerinin tecrübelerinden öğrendiği, estetik değeri olan yapıların aynı zamanda insanların buluşma ve karşılaşma alanları olduğu, insanlarla mekânın ilişkisinin doğrudan olarak sürdüğü şehir olarak tasavvur edebiliriz. Sanayileşme ve kentleşme birbirlerini beslemeye devam edip, kent dönüşür ve gelişirken, şehrin eski yapıtları yabancılar, ve turistler için görmelik bir yere, bir tüketim merkezine dönüşmüş, şehrin eski yapıtları dahi mübadele alanına girmeye başlamış oldu.⁴⁴ Yine, eski elitlerden şehri alan burjuva sınıfının şehir merkezini daha fazla domine etmeye başlamasıyla şehir, yapıttan sermaye yararına rasyonalize edilmiş ürüne dönüşmüş, planlama ile de işçi sınıfının "kentliliği" elinden alınmıştı.⁴⁵ Kapitalist sanayileşme, şehirdeki her şeyi ve mekânın kendisini de piyasa için bir ürüne dönüştürürken mübadele değerinin kullanım değerine önceliğini dayatmış oldu.⁴⁶

Lefebvre'ye göre kapitalizmle birlikte geline nokta bir "şehir krizi" söz konusudur. Gerek devletin gerek özel şirketlerin gittikçe kentsel işlevleri daha fazla üstlendiği, belediyeçilik, eğitim, yatırım ve harcamaların merkezileştiği, şehrin devlet ya da özel şirketlerce genel kararlarla planlanıp yeniden düzenlenerek yeni tür bir gündelik hayatın üretildiği bir krizdir bu.⁴⁷ Kentlilerin yeni gündelik hayatı çalışma, ulaşım, özel yaşam ve boş vakit olarak parçalara bölünmüştür.⁴⁸ Lefebvre için bu yeni

⁴¹ Henri Lefebvre, *Şehir Hakkı*, Sel Yay., İstanbul, 2015, s.21

⁴² *age.*, s.21-22

⁴³ Lefebvre, *age.*, s.22

⁴⁴ *age.*, s.27-30

⁴⁵ *age.*, s.32-33

⁴⁶ Purcell, "Possible Worlds: Henri Lefebvre and the Right to the City". *Journal of Urban Affairs*. V.36, N.1. 141-154, s.149

⁴⁷ Lefebvre, *age.*, s.112

⁴⁸ *age.*, s.113

kentte insanın, öznenin öldüğü bir nihilizmden kaçınmak için yeni bir kent toplumu insanı ortaya çıkarma gerekliliği vardır.⁴⁹

Lefebvre için, sadece ekonomik yapı belirleyici olmamış, mekânın ve sosyal hayatın kendisi de insan tecrübesini etkilemiştir.⁵⁰ Kullanım değeri sadece şehrin ekonomik değişimiyle kaybolmamıştır. Ortaya çıkan yeni kentte planlama ve düzenleme ve zoning (bölgelere ayırma) de kent içinde bir ayırma, bir tecrite, dolayısıyla ayrımcılığa neden olur.⁵¹ Gerek özel mülkiyet gerek bölgelere ayrılma ile şehirde yaşayanlar birbirinden ayrılır, birbirleriyle karşılaşma ve etkileşimde bulunma imkânları kısıtlamış olunur.⁵² Bu noktada, Lefebvre'ye göre mülkiyetin bir tür yabancılaşma olduğunu, ve daima dışlayıcı bir nitelik taşıdığını, buna karşın kenti kullanma, kentte olmanın ise mülkiyetle değil, tahsis ile olması gerektiğini belirtmek gerekir.⁵³

1.2.2. Kent Hakkı

Lefebvre için insanın kentliliği onun ihtiyaçlarından kaynaklanır denilebilir. Güvenlik, serbestlik, ya da çalışma ve oyunun örgütlenmesi, ya da inziva ve karşılaşma, mübadele ve yatırım, bağımsızlık ve iletişim gibi toplumsal görüntü kazanmış temelde antropolojik olan ihtiyaçları, bunların yanında görüp duyduğunu veya tattığını “bir ‘dünya’da bir araya getirme” ihtiyacı, yaratıcı faaliyet ve yapıt, hayal gücünü kullanma gibi “özelleştirilmiş ihtiyaçlar”ı vardır.⁵⁴ Diğer ihtiyaçlar da şehrin bir karşılaşma ve etkileşim mekânı olma özelliğine karşılık gelmektedir. Bu nedenle kentsel mekân, oyun, öğrenme, farklılaşma, tartışma mekânı olarak kentlilere mübadele değerinden daha çok kullanım değeri sunmak durumundadır.⁵⁵ Kentsel hayatın ve şehrin, insanların tecrübeleriyle ve insanlar için, insanların günlük yaşantılarıyla şekillenebilmesi gerekir. Kent alanı kırsal alanın aksine farklılıkları bir arada barındıran,

⁴⁹ Lefebvre, *age.*, s.122

⁵⁰ Purcell, *agm.*, s.145

⁵¹ Lefebvre, *age.*, s.109-115

⁵² Purcell, *agm.*, s.149

⁵³ Don Mithcell, *Kent Hakkı: Sosyal Adalet ve Kamusal Alan Mücadelesi*, Ayrıntı Yay., İstanbul, 2020, s.39

⁵⁴ Lefebvre, *age.*, s.119

⁵⁵ Purcell, *agm.*, s.149

hatta bu farklılıkların birbiriyle mücadele ettiği fakat tüm bu karşılaşmalar ve mücadeleler sonucunda bir eser yani *oeuvre* olarak ortaya çıkan bir alandır.⁵⁶ Fakat, kapitalizmle ortaya çıkan şehir çoğu zaman ekonomik çıkalar için tepeden düzenlenen bir şehire dönüşmüşken Lefebvre için insanların buna yeniden katılma hakları vardır.⁵⁷

Eskiden kullanım değeri ve politik vasfı olan şehir artık bir tüketim nesnesine dönmüşse de, Lefebvre için mevcut kent yabancılaşmış ve dağılmış olarak da olsa potansiyel olarak direnmeye devam eder.⁵⁸ Mekân ve şehir bir yandan sermaye ve devlet tarafından şekillendirilirken, bir yandan onları yıkabilecek olan bir sosyalliğin de zeminidir.⁵⁹ Bu nedenle dönüşüm kentliler eliyle, kentte gerçekleşecektir. Kent hakkı bu noktada tek çaredir. Bir “talep ve yakarış” olan kent hakkı, Lefebvre tarafından “*kentsel yaşam hakkı*” olarak formüle edilir.”⁶⁰ Buradaki yakarış, devlet ve kapitalizme karşı bir mücadele çağrısı olarak yorumlanmıştır.⁶¹ Kentliler gerçekten ve sürekli olarak kentte ikamet eden, kentin gündelik yaşamını sürdüren kişiler, gençler, beyaz yakalı ya da değil işçiler, emekçilerdir.⁶² Purcell’e göre, Lefebvre’nin teklifi bu insanların sermayenin ve devletin hakimiyetini sarsıp, kendi kendilerini idare ettikleri bir sürece geçmektir.⁶³ Kent sakinleri o kentin sakini olmalarının bilinciyle bu sürece katılım gösterirler.⁶⁴ Dolayısıyla, kent hakkı kentlilerin kentliliği yaşamak, şehir üzerinde hakim olmak için verdikleri kollektif bir mücadeleyi ifade eder. Öte yandan, Attah’un da belirttiği gibi, kent hakkı, bir şehrin orada yaşayanlar tarafından kendi günlük eylem ve emekleri ile şekillenen bir yapıt (*oeuvre*) olarak, araya mübadele değeri girmeksizin kentsel yaşamının üretilebilmesini de ifade eder.⁶⁵

⁵⁶ Mitchell, *age.*, s.37

⁵⁷ *age.*, s.38

⁵⁸ Lefebvre, *age.*, s.120

⁵⁹ Purcell, *agm.*, s.148

⁶⁰ Lefebvre, *age.*, s.132

⁶¹ Purcell, *agm.*, s.142

⁶² Lefebvre, *age.*, s.133

⁶³ Purcell, *agm.*, s.145

⁶⁴ *agm.*, s.150

⁶⁵ Kafui A. Attah “What Kind of Right Is the Right to the City”. *Progress in Human Geography* V:35 C:5, 669-685, s.674

1.2.3. Kent Hakkının Niteliği

Ucu açık bir terim olarak, kent hakkı, konut hakkı, polisin istismarına karşı haklar, kentsel tasarıma katılım hakları, yerleşik mülkiyet yasalarına karşı haklar veya şehrin tasarımının estetik olması gibi hakları içerebilecek şekilde yorumlanmıştır.⁶⁶ Üstelik çelişkili yorumlara da sahiptir. Örneğin kimileri kent sakinlerinin demokratik bir mücadelesi olarak görürken kimi yorumlar kent üzerindeki demokratik yönetime karşı bir hak olarak savunmaktadır.⁶⁷

Şehir kuramları, kentleşme ve küresel ekonomik gelişmelerin kentlere etkileri üzerine çalışmaları olan coğrafyacı ve antropolog David Harvey, kent hakkı üzerine yazan önemli yazarlardan biridir. Harvey, kent hakkını özellikle kentte oluşan artık değer üzerinde kent sakinlerinin hak ve kontrol sahibi olması olarak yorumlamaktadır. Ona göre, kent hakkı kent kaynakları üzerinde kolektif olarak demokratik yönetime sahip olmak anlamına gelmektedir.⁶⁸ Harvey için, sosyalliğimizin ve hayatlarımızın nasıl şekilleneceği şehrimizin nasıl şekilleneceği ile ilgilidir. Nasıl bir şehir istediğimiz sorusu nasıl insanlar olmak istediğimiz, günlük hayatlarımızın, sosyal ilişkilerimizin ve doğayla olan ilişkimizin nasıl olmasını istediğimizle alakalı olarak bireyselden ziyade şehir üzerinde kolektif bir güç olabilmemizle mümkündür.⁶⁹ Kent hakkı da işçi, kadın, gey ve azınlık hakları gibi insan haklarının bireyselci ve mülkiyet temelli olarak benimsenen çoğunluğu gibi değil, kolektif hak olarak benimsenen bir haktır.⁷⁰

Harvey'e göre şehir daima artı değer coğrafi ve sosyal olarak yoğunlaştığı bir birim iken, kentleşme de her zaman ve kapitalizmle birlikte çok daha hissedilir bir şekilde artık değer birilerinden elde edilirken sadece bazı kişilerce kontrol edildiği bir sınıf meselesine de tekabül eder.⁷¹ Kentleşme, emek gücü kullanımı, yatırımların, inşaatların sermaye dolaşımı ve artık değer sermayeye katılımıyla gerçekleşen bir süreçtir. Paris'in 19. Yüzyıldaki kentleşmesi Lefebvre'nin de üzerinde durduğu bir örnektir. Harvey, kentleşme ve sermaye yoğunlaşması ile emek gücü kullanımı

⁶⁶ Attah, agm, s.674

⁶⁷ agm., s.676

⁶⁸ Attah, agm., s.676

⁶⁹ David Harvey, *Asi Şehirler: Şehir Hakkından Kentsel Devrime Doğru*. Metis Yay., İstanbul 2013, s.44

⁷⁰ age., s.43

⁷¹ age., s.45

arasındaki paralelliği Paris'in ardından devam eden yıllarda diğer ülkelerdeki örneklerini de sunar. 20. Yüzyılda ABD şehirlerinde gerek kentleşme ve gerek banliyöleşme, Londra'da Margaret Thatcher'ın kira ve konut piyasası yaratmaya yönelik siyaseti, ve uluslararası kapitalizmle gelinen noktada büyük altyapı veya üstyapı projeleriyle inşaat sektörünün yarattığı uluslararası emek ve sermaye ağları ile yeni finansal kurumlar ve ağlar yaratıyor olması, kentleşmenin kapitalizmle birlikte bir "kentleşme patlaması" yaşanmasına neden olurken, 21. Yüzyılda Hindistan, Güney Kore Meksika gibi ülkelerin büyük şehirlerinin finans merkezi olarak yeniden inşa edilme sürecinde gecekondü bölgelerinden büyük nüfusları yerinden etmesi, çok fazla insanın bu süreçte mülksüzleşmesi, bu ülkelerde inşaat sektörünün sermayedarlar lehine geliştirilmesi devam eden örneklerden bazılarıdır.⁷² Kapitalizmin kentleşme sürecinin dışladığı, mülksüzleştirdiği kesimlerin kaybettiklerini kolektif olarak talep etme hakkı da bizi kent hakkına götürür. Harvey'e göre kapitalist kentleşmenin neden olduğu bu "yaratıcı yıkım" ve eşitsiz durum, mülksüzleştirilenlerin kentin artı değer üretimi ve kullanımında demokratik kontrolünü arttırması ve bugün küçük bir elitin elinde bulunan kent hakkının demokratikleştirilmesi yani kentte yaşayan kitlelerce kullanılabilmesi ile giderilebilir.⁷³ Tüm şehri orada yaşayanların toplumsallığının ürettiği bir "ortak alan" olarak tasavvur ettiğimizde kent hakkı, herkesin emeği ile üretilen bu ortak alanın ve "ortak yaşamın" bir grup tarafından sömürülmesine karşı verilen mücadeledir.⁷⁴ Böylece Harvey, Lefebvre'nin çalışan, kenti her gün deneyimleyen kesimin kenti bir sanat eseri gibi doğrudan kurma ve yaşama olarak biraz müphem bir şekilde tanımladığı kent hakkını, artık değer emekçilerce elde tutulması olarak tanımlamış, Lefebvre'nin yabancılaşma ile başlattığı düşünceyi sermaye ile tamamlamıştır.

1.2.4. Kent Hakkı ve Kamusal Alan

Don Mitchell, *Sosyal Adalet ve Kamusal Alan Mücadelesi* adlı kitabında, ABD'de incelediği örnekler üzerinden demokratik yönetimin özellikle evsizler gibi hali hazırda demokratik yapıdan dışlanmış gruplar açısından kent hakkını ihlal edici olabildiğini göstermiştir. Evsizler söz konusu olduğunda kent hakkının kapsamı bir

⁷² Harvey, *Asi Şehirler*, s.50-63

⁷³ *age.*, s.66

⁷⁴ *age.*, s.131

kimsenin bulunduğu kentte yatacak bir yerinin, tuvaletini yapabileceği bir yerin olmasına kadar temel ihtiyaçlara yönelir. Mülkiyetsiz bir şekilde kent mekânında yatmanın, kimseden izin almadan idrarını yapabileceği bir yer edinmenin arayışında olan evsizlerin kent hakkı mülkiyet sahiplerinkiyle ve demokratik düzenle kaçınılmaz olarak çatışacaktır. Bu nedenle Mitchell, evsizliğin olduğu kentler için düşünüldüğünde kent hakkını kentte mülkiyetsiz yaşama hakkını içerecek şekilde düşünülmesi gerektiğini savunur.⁷⁵

Evsizlik bağlamında barınma hakkına vurgu yapan Mitchell, kent hakkını genel olarak kamusal alanda bulunma ve söz sahibi olma olarak yorumlamıştır. Mitchell'e göre Lefebvre'nin kent hakkı William Bunge tarafından yorumlandığı gibi, hem kentte barınma hem de kamusal alanda kontrol sahibi olma hakkıdır.⁷⁶ Bu devrimci yorumdaki barınma hakkı, şehirde ikamet edebilme imkanından ibaret olmayıp, kentin özellikle de dışlanmış bireylerin ihtiyaç, zevk ve arzularına uygun olarak yeniden imar edilmesini gerektirir.⁷⁷ Dolayısıyla Mitchell'e göre kent hakkı özellikle de demokratik bir düzenin içinde çoğunluk veya egemen olanların kurduğu düzenin dışında kalıp kentte var olmaya çalışanların öncelikle kentte barınma ve sonraki aşamada kamusal alanları kullanabilme hakkını ifade eder. Öte yandan, Mitchell, kent hakkını devrimci bir çizgide liberal devlet altında verilen hakları reddederek savunmak yerine, "hakların hakkını teslim ederek" savunur. Her ne kadar, sermaye, belirli çıkar grupları veya ayrıcalıklı kişilerin menfaatiyle işbirliği içinde olsa da devletin, hakları kurumsallaştırmak suretiyle zayıfları koruduğu da bir gerçektir.⁷⁸ Bu noktada Mitchell'in asıl önemseydiği hakların insanların daha adil bir yaşam idealini temsil ettiği ve bu yolda verdikleri mücadelelerle elde edilmiş olduğudur.⁷⁹ Bu Mitchell'in Iris Marion Young'tan aktardığı hak anlayışına uygundur. Buna göre "haklar, objeler değildir, haklar ilişkilerdir; insanların diğer insanlarla ilişkilerinde neler yapabileceklerini belirleyen kurumsal olarak tanımlanmış kurallardır. Haklar sahip

⁷⁵ Mitchell, *age.*, s.40

⁷⁶ Mitchell *age.*, s.41

⁷⁷ *age.*, s.41-42

⁷⁸ *age.*, s.49-50

⁷⁹ *age.*, s.50-51

olmaktan ziyade yapmaya referans yapar, eyleme izin veren veya sınırlayan sosyal ilişkilere karşılık gelir.”⁸⁰

Mitchell için kent hakkı Harvey’in belirttiği gibi kolektif olarak sahip olma ya da kontrol etme anlamında değildir. Onun tarif ettiği kamusal alanda farklı kimliklere sahip insanlar, bireyler olarak var olmaya, kendilerini ifade etmeye çalışır. Kent hakkı sürekli olarak egemen çoğunluktan dışlanmışların bu hakkı öne sürmesi ile yaşatılmaya devam eder. Kamusal alan da sınırları belli, statik bir alan değildir, ihtiyaç duyan grubun ihtiyacına sahip çıkabileceği, varlık gösterebileceği, kent hakkını talep edebileceği, baskın gruplara veya devlet şiddetine karşı sürekli bir mücadeleye imkân tanıyan alandır. Mitchell için kamusal alan farklı kimliklerin özellikle de dışlanmış kimliklerin kendi kendilerini temsil edebildikleri alandır. Kamusal alanda her bir kimliğin kendini temsil edebiliyor olması Mitchell’i Iris Marion Young’un sosyal adaletin sağlanabilmesi için zaruri gördüğü noktaya yaklaştırmaktadır. Mitchell, ayrıca, Young’un “kimlik” ile “temsil” fikrinin ilişkisinden ve temsilin gerçekleşebilmesi için kamusal alana duyulan ihtiyaçtan yola çıkmış olur. Mitchell’in “kimlik mantığına” göre tercih ettiği “temsil mantığı”, “grupların ve bireylerin arzularını ve ihtiyaçlarını bildirme hakkını, kendilerini ve başkalarını devlete karşı kamu nezdinde meşru iddia sahipleri olarak sunma, temsil etme hakkı”na dayanır.⁸¹ Temsil hakkı da Mitchell’in argümanında bizi alanın gerekliliğine götürür. Çünkü insanların bir alan kaplamaları gerekir ve özellikle özel mülkiyeti olmayanların, özel mülkiyetin kapladığı alanların dışında var olabilmesi kamusal alanda olmalarını gerektirir.⁸² Dolayısıyla özellikle de dışlanmışların, özel mülkiyete sahip olmayanların, evsizlerin temsil alanı olarak kamusal alan, bu grupların aynı zamanda kentte bulunma, barınma, ve ifade haklarının bir mücadele alanıdır. Bu nedenle, Mitchell’e göre kamusal alan, hem kent hakkının talep edilebileceği alan olarak bir araç hem de kent hakkına sahip olabilmenin, bir alanı sahiplenme mücadelesinin bir sonucudur.⁸³

⁸⁰ Young *age.*, s.25, aktaran Mitchell *age.*, s.49

⁸¹ Mitchell, *age.*, s.60

⁸² *age.*, s.61-62

⁸³ *age.*, s.64-65

1.3. MEKÂNSAL ADALET

Mekân ve adalet kelimelerini kullanarak aktif olarak Türkiye’de mekândaki dönüşümler üzerine araştırmalar yürüten bir sivil toplum kuruluşu olan Mekânda Adalet Derneği, “yoksulluk, barınma, eğitim sağlık, ayrımcılık gibi toplumsal adalete ilişkin konuların mekânsal boyutu” olması ve “günümüz sermaye birikim yöntemlerinin gitgide daha fazla mekânsal dönüşüm ve müdahalelere dayanıyor” olması olgularına karşı “bir talep ve siyasi vizyon” olarak benimsedikleri mekânsal adaleti hem “kaynakların, hizmetlerin, mekânların ve tehlikelerin dağıtımı”, hem de “farklı mekânsal ihtiyaçları ve talepleri olan birey veya bireylerden oluşan grupların farklılıklarının tanınması” olarak iki yönlü olarak ele almaktadır.⁸⁴ Marmara Belediyeler Birliği Kültür Yayınları tarafından yayımlanan bir kitapçıkta ise, mekânsal adalet ile kentsel adaleti dönüşümlü olarak kullanan yazar, kentsel adalet arayışını, adaleti sosyal, ekonomik ve politik yapılar ve koşullar arasındaki ilişkilerin yanı sıra “bu ilişkilerin mekânsal çağrışımları üzerine düşünerek aramak şeklinde tanımlamıştır.⁸⁵ Bu bölümde, mekânsal adalet kavramsallaştırmasının teorik köklerine, adil bir kent arayışındaki yerine ve kent hakkı ile ilişkisine bakılacaktır.

Yukarıdaki başlık altında ele alınan, odağı “kent hakkı” olan düşünce süreci coğrafyacı Edward Soja’ya göre aslında sosyal bilimler evreninde yaşanmakta olan daha radikal bir dönüşüme işaret ediyordu. Soja, *Postmodern coğrafyalar: Eleştirel Toplumsal Teoride Mekanın Yeniden İleri Sürülmesi* adlı kitabında Lefebvre ile başlayan, Michel Foucault, Edward Said gibi yazarların eş zamanlı olarak işlemeye başladığı, David Harvey gibi coğrafyacılar tarafından devam ettirilen bu tartışmaların durduğu yeri “mekânsal dönemeç” olarak yorumlamıştır. Buna göre, bu, tarihselciliğin ağır bastığı uzun bir dönemden sonra odağı *mekana* çeken, iktidarı, sömürgeciliği, eşitsizliği, dağıtım sorunlarını mekanla ilişkileri üzerinden ele almaya başlayan yeni bir dönemdir. Bu noktada, Soja’nın sosyal bilimcilerin çalışmalarında mekan odaklı okumaların ağırlık kazanmaya başlamış olması ile ilgili değerlendirmelerinin ayrıntılarına bu çalışma içinde girilmeyecektir. Ancak bu konu, kent ve adalet ilişkisine

⁸⁴ <https://mekandaadalet.org/mekanda-adalet-nedir/> E.T.23.02.2022

⁸⁵ Selahattin Yıldırım, *Adalet, Kentsel Adalet ya da Mekânsal Adalet Üstüne*, Marmara Belediyeler Birliği Kültür Yayınları, Kasım 2020 İstanbul s.30

diyalektik ve ontolojik açıdan bakma çağrısı olduğu ve devamında Mustafa Dikeç'in vereceği "mekânsal adalet" formülünün zeminini oluşturduğu için ele alınacaktır. Devamında mekânsal adalet ve mekânsal adaletsizliği tanımakla beraber bunu sosyal adaletsizliğin bir türevi olarak gören ve kentteki adaletsizliğin daha geniş bir sosyal adalet vurgusuyla çözülebileceğini savunan Peter Marcuse'un görüşlerine yer verilecektir.

1.3.1. Sosyo-Mekânsal Diyalektik

Soja'ya göre, modernizmle birlikte benimsenen tarihselci okumayla beraber coğrafi analizlerin toplumsal teorilerde ikincil konuma itilmesi ve mekânın araçsal niteliğinin siyasi ve pratik alanda görünmez kılınması, fiiliyatta mekanın küreselden yerele, toplumun her alanında bir kontrol ve düzenleme aracı olarak kullanılmasını ortadan kaldırmamıştır. Bir yandan toplumsal alanın mekânsallaştırılması sürerken, toplumsal teoriler mekânı sabit ve devinimsiz bir alan, eylem alanı olmaktan ziyade edilgen bir alan olarak ele almaya devam etmiştir.⁸⁶ Mekânın sabit tarifine karşın, Soja'ya göre, mekân dediğimizde iki farklı anlamda mekândan bahsetmiş oluruz. Bunlardan biri, verili bir bağlam olarak bir mekân ve diğeri toplumsal örgütlenme ve üretimi içeren mekâna işaret eden toplumsal bazlı mekânsallık anlamında mekândır.⁸⁷ Bu Lefebvre'nin de "ikinci doğa" dediği, mekânsallığın materyalist yorumunun ve tarihsel materyalist analizin coğrafi konusu olan mekan, yani verili olmayan mekândır.⁸⁸ Buna göre, mekân, toplumsal yaşamla birlikte dönüşerek ortaya çıkmıştır ve toplumsal yaşam devam ettikçe dönüşmeye devam eder, kalıcı ve değişmez değildir.⁸⁹ Toplumsal yaşamın mekânı, iktidar ve disiplin ilişkilerinin işlendiği, çıkar çatışmaları ve ideolojilerce şekillendirilen ve tüm bunların gizlenmesine aracılık eden bir alandır.⁹⁰ Tarihselci yaklaşımın göremediği fakat fiiliyatta tecrübe edilen mekân budur.

Soja, mekânın iktidar ve sömürgeciliğin kurucu ve sürdürücü bir uzamı olarak geliştirdiğinin önemli örneklerini Edward Said'in sömürge coğrafyaları üzerine yaptığı

⁸⁶ Edward W. Soja, *Postmodern Coğrafyalar: Eleştirel Toplumsal Teoride Mekanın Yeniden İleri Sürülmesi*, Sel Yayıncılık, İstanbul 2019, s.51-54

⁸⁷ *age.*, s.111

⁸⁸ *age.*, s.112

⁸⁹ *age.*, s.164

⁹⁰ *age.*, s.13-14

çalışmalarında da gördüğümüzü belirtir. Said'in Michel Foucault'dan geliştirerek kullandığı “hayali/yaratıcı coğrafyalar” (*imaginative geographies*) betimlemesi, sömürge ve emperyalizmi mekânın edinilmesi, tabi kılınması ve mekânın siyasi örgütlenmesiyle bağlantılı maddi biçim ve yaratıcı süreçleri ele almadan anlamının imkansız olduğuna işaret eder.⁹¹ Örneğin mekânsal olarak örgütlenmiş yoksulluk ve zenginlik ayrımının en radikal örneklerinden birinin tecrübe edildiği Güney Afrika Apartheid rejimi aracılığıyla yaşananlar, sadece soyut anlamda bir böl ve yönet siyaseti değil, egemen gruplar için faydalı coğrafyalar üretirken diğer gruplar için dezavantajlı mekânsal yapılar üretmeye dayanan daha karmaşık bir süreçtir.⁹²

Soja'ya göre adaletin mekanla ilişkisini ortaya koymada Harvey'in, *Sosyal Adalet ve Şehir* adlı kitabının “liberal formülasyonlar” başlığı altında geliştirdiği Rawls'un adalet kuramı üzerine olan analizleri de teorik açıdan önemlidir. Burada Harvey, Rawls'un sonuçlara dayanan yaklaşımını, süreçlere, özellikle de üretim sürecine odaklanmak suretiyle ileri götürmeye çalışırken, adaletin aslında bölgeye dair, coğrafi bir sorun olduğunu ve bölgelere adil bir dağıtım sağlamak üzere mekânın yeniden organize edilmesiyle erişilebilir olduğunu saptamış ve daha önce başka bir yazar tarafından kullanılan bölgesel adalet (*territorial justice*) kavramını böylece kullanmıştır.⁹³ Fakat bu yolla adaletin mekânla ilişkisini liberal formülasyonları ele alırken keşfetmiş görünen Harvey, sıra olayı Marksist coğrafi yaklaşımla ele almaya gelince Marksist yaklaşım için eşitsizliklerin temel nedeni, dağıtımda değil sosyal yapılarda arama saikiyle, bu tutumdan uzaklaşmaya başlamıştır.⁹⁴ Bu dönüşe rağmen Soja, Harvey'in sosyal adalet sorununu coğrafya üzerinden düşünmekten tamamen vazgeçmemiş olduğunu ve kapitalist gelişmenin bir yandan eşitsiz kentler ve coğrafyalar üretirken, bir yandan da ürettiği bu eşitsiz coğrafyalar tarafından beslendiği yorumuyla sosyo-mekansal diyalektik bir okuma benimsediğini düşünmektedir.⁹⁵

Yine de, Soja'ya göre, 1970'lerde gelişen mekan odaklı yapı söküm girişimlerine rağmen hiç bir yazar Lefebvre'nin geldiği radikal noktaya gelememiştir. Zira, Lefebvre'nin esas yaptığı şey, tarihselciliğe karşı mekanın yeniden ileri

⁹¹ Edward W. Soja, *Seeking Spatial Justice*, University of Minnesota Press, Minneapolis 2010, s.36

⁹² Soja, *Seeking*, s.39-40

⁹³ Soja, *age.*, s.85

⁹⁴ *age.*, s.87

⁹⁵ *age.*, s.87-89

sürülmesidir.⁹⁶ Lefebvre, kapitalizmin hayatta kalmasının sebebini, en azından 19. Yüzyılın ortalarından itibaren, onun yeni mekanlar özellikle de kentleşmiş mekanlar üretmesinde görmüş, böylelikle, sadece sosyal yapıların değil mekanın adaletsizliğinin de kendini sürdüren karakterini ele almıştır.⁹⁷ Lefebvre için mekânsal vurgu o kadar yoğundur ki, kent sakinlerinin sırf o mekanda bulunmakla sahip oldukları mekânsal bir hak olarak kent hakkını savunmuştur.⁹⁸

1.3.2. Varoluşçu Mekânsallık ve Adalet

Batı felsefesinin mekanı ele alışı da inceleyen Soja, iki farklı düşünce hattının neden olduğu, mekanın toplumsal üretimini görmezden gelen iki farklı yanılsamadan bahseder. “Miyop yanılsama” adını verdiği yanılsama mekanı “sadece kendinde-şey olarak bilinebilecek elle tutulur görünümeler ya da şeyler bütünü olarak” yorumlar ve mekanın “nesnel olarak ölçülebilir görünümeler” şeklinde kavranmasını ifade eder.⁹⁹ “Hipermetrop yanılsama” adını verdiği yanılsama ise tam tersini yaparak mekanın toplumsal üretimini “zihinsel tasarım”, “yanıltıcı bir düşünsel öznelilik” olarak sunarak “mekânsallığı ideleştirir”.¹⁰⁰ Öte yandan, 20. Yüzyılda, mekanın önemini yeniden gündeme taşıyan ontoloji tartışmaları filizlenmeye başlamıştır. Soja’nın “varoluşçu mekânsallık” dediği ontolojik bakışın kökenleri tarihselcilikten tam da sıyrılmadığını düşündüğü varoluşçu fenomenologlar Sartre, Heidegger ve Husserl’in “dünyada-olmaya, ilişkiler kurmaya ve dahiliyete içkin yönetsel ve yaratıcı edimler aracılığıyla varoluş ve mekânsallığın birleştirildiği” ontolojik yaklaşımlarında bulunmaktadır.¹⁰¹ Soja’nın varoluşçu mekânsallığa yönelik en belirgin yaklaşım olarak gördüğü ise Martin Buber’in *Distance and Relation* (Mesafe Ve İlişki) adlı eserindeki “mekânsallığın insan bilincinin başlangıcı” olarak ele alınması, insanın dünyadaki varlığını anlamasının yolunun mekânla kurduğu ilişki sayesinde olduğu fikridir.¹⁰² Bunların hepsini birlikte Soja, insan “varlığının, bilincinin ve ediminin mekânsallıkla ilişkisinde bir uyanış”, ve “mekânsal praksis olanağına dair artan bir farkındalık” imkanı olarak görür.¹⁰³

⁹⁶ Soja, *Postmodern*, s.61

⁹⁷ Soja, *Seeking*, s.97-98

⁹⁸ Soja, *Seeking*, s.99

⁹⁹ Soja, *Postmodern*, s.164-165

¹⁰⁰ *age.*, s.167-169

¹⁰¹ *age.*, s.179

¹⁰² *age.*, s.177-178

¹⁰³ *age.*, s.183-184

Bu noktada, Soja için mekanın insanın varoluşuyla ilişkisinin adaletin mekânsallıkla ilişkisini zorunlu kıldığını belirtmek gerekir. “İnsanın sosyal, zamansal ve mekânsal bir varlık”¹⁰⁴ oluşu mekânsal adalet için temel çıkış noktasını oluşturur. Soja’ya göre, insan hayatının mekânsallığı ile coğrafi eşitsizlikler arasında kaçınılmaz bir ilişki vardır ve insanın mekânsal organizasyonunun temel ve ontolojik özellikleri, daha karmaşık ve adaletsiz coğrafyalara neden olur.¹⁰⁵ Her türlü mekânsallaşma, yani her türlü mekân organizasyonu adaletle dair bir tartışmayı bünyesinde potansiyel olarak taşır. Soja’nın verdiği örneklerle ifade etmek gerekirse, evde televizyonu izlemek için daha iyi bir yerde oturmaktan, daha iyi bir okula ya da daha iyi hizmetlere erişmeye elverişli bir mekanda bulunmaya kadar hepsi mekânın eşitsizliği üretmesinin ve onu nasıl yeniden ürettiğinin örnekleridir.¹⁰⁶ Buna göre, insanları mekânsallıktan soyutlamadığımız sürece mutlak bir adalet durumunu tahayyül edemeyeceğimiz için mekânsal adaletsizlik ve dağıtımsal eşitsizlik daima insanların ürettiği coğrafyalara ama önemsiz ama hayati bir şekilde içkin olmaya devam edecektir.¹⁰⁷ Bu, dağıtıcı adalet yorumunun neden yeterli olamayacağı fikrinin dayanağıdır. Bu teorik altyapıyı inceleyen Soja, mekânsal adalet mücadelesini adalet için kilit bir mücadele olarak görmüş fakat bir mekânsal adalet tanımı vermemiştir.

1.3.3. Mekânsal Adalet Diyalektiğinin Formülasyonu

Edward Soja’nın bir öğrencisi olan Mustafa Dikeç, “mekânsal adalet” kavramını daha net ifade etmek için bir formül vermeye çalışmıştır. Bu formül kaynağında büyük ölçüde Henri Lefebvre’nin kapitalizm, mekân ve kent üzerine okumaları bulunur. Soja’nın üzerinde ısrarla durduğu diyalektikteki kayma Dikeç’in de çıkış noktasıdır. Bu, Lefebvre’nin diyalektiğin Marx’ın anladığı anlamda tarihle birlikte veya tez-antitez-sentez gibi zamansal olarak ilerleyen bir mekanizma olarak değil, mekân ve mekânda olup bitenlerle, mekânın ürettiği çelişkilerle süreceği görüşü¹⁰⁸ ve onun uzantılarıdır. Dikeç, 2001 yılında yayımlanan “Justice and Spatial Imagination” başlıklı makalesinde,

¹⁰⁴ Soja, *Seeking*, s.70

¹⁰⁵ *age.*, s.71-72

¹⁰⁶ *age.*, s.72

¹⁰⁷ *age.*, s.72-73

¹⁰⁸ Henri Lefebvre, *The Survival of Capitalism: Reproduction of the Relations of Production*, Allison and Busby, London ilk basım 1973, s.14-17, aktaran Mustafa Dikeç, “Justice and Spatial Imagination” s.1793

mekânsal adaleti formüle etmek için iki farklı kavram kullanmıştır. Bunlar, “adaletsizliğin mekânsallığı” (*spatiality of injustice*) ve “mekânsallığın adaletsizliği”dir (*injustice of spatiality*). Adaletsizliğin mekânsallığı, adaletsizliğin mekânsal boyutları olduğuna, dolayısıyla, adaletsizliğin tam tespiti için mekânsal bir bakış açısıyla bakılması gerektiğine işaret etmektedir.¹⁰⁹ Adaletsizliğin birçok şekli *mekânda* dışa vurulur.¹¹⁰ Örneğin ayırıştırma, dışarıda bırakma, işgal, yerinden etme ya da yerleştirmenin başka boyutları olsa da *mekânda* gerçekleştiğini gözlemleyebiliriz. Mekânın adaletsizliği ise, süreç odaklı bir kavram olarak var olan yapıların, kurumların, ağların, adaletsizliği *mekân aracılığıyla* üretiyor ve yeniden üretiyor olması anlamına gelir.¹¹¹ İki kavramın birlikte işaret ettiği, adaletsizlik ve mekânsallığın *mekânda* ve *mekân aracılığıyla*, birbirlerini üreterek ve yeniden üreterek besliyor oluşudur.¹¹²

Dikeç’e göre mekân, sadece bu dünyanın nasıl gözüktüğü değil aynı zamanda, insanların ve şeylerin bir araya gelme ve yeni yapılar oluşturma imkânıdır. Mekân, aynı anda hem gerçeklik hali hem de görünüm biçimidir.¹¹³ Mekânsal adalet formülasyonunu da mekânın sosyal üretimi etrafına inşa eder.¹¹⁴ Burada mekânın üretimi hem adaletsizliğin birçok görünümünü yansıtır hem de bu adaletsizlikleri üretir ve yeniden üretir.¹¹⁵ Dikeç, adaletsizlik olarak özellikle sosyal baskı ve tahakkümü kast etmektedir. Tamamlanmamış bir teori olarak görse de, Iris Marion Young’un adaletsizlik tanımını mekânsal adalet tartışması için elverişli bulmaktadır.¹¹⁶ Young *Justice and the Politics of Difference* adlı kitabında adalet kavramının kaynakların, refahın veya gelir gibi maddi varlıkların dağıtımı sorununa indirgenmesinin hem toplumsal yapıları ve kurumsal bağlamı hem de karar verme süreçlerini, iş bölümü ve kültür gibi dağıtılamayan hususları ihmal etmesi; fırsat, özsaygı gibi maddi olmayan varlıkların dağıtımı olarak genişletildiğinde bile toplumsal ilişkileri ve süreçleri görmezden

¹⁰⁹ Mustafa Dikeç, “Justice and Spatial Imagination”, *Environmnet and Planning*, 2001 10.1068/a3467. hal-01258169 s.1792

¹¹⁰ Mustafa Dikeç, “Space, Politics and (in)Justice”. *Presses Universitaires de Paris Nanterre*. s.246 (vurgu yazara ait)

¹¹¹ Dikeç, “Justice.”, s.1792 (vurgu yazara ait)

¹¹² agm., s.1793

¹¹³ Mustafa Dikeç, Alexander von Humbolt Lecture Series: “Space, Justice and Politics” 12 ocak 2015 tarihli konuşma, <https://www.youtube.com/watch?v=nbzi3wIZyvU> 19 ocak 2015 tarihli yayın

¹¹⁴ Dikeç, “Justice”, s.1787

¹¹⁵ agm., s.1788

¹¹⁶ agm., s.1787

gelmesi nedeniyle yeterli olamayacağını savunmuştur.¹¹⁷ Young, adalet ile iyi hayatı bir tutmamakla birlikte, sosyal adaletin “iyi hayat”ın gerçekleştirilebilmesi için elzem olan (1) kişinin kendi kapasitelerini tecrübe edebilmesi ve kendi tecrübelerini ifade edebilmesi (2) kişinin kendi eylemlerini ve eylemlerini belirleyen koşulların belirlenmesine katılması olarak gördüğü değerleri toplum için koruması gerekliliğinden yola çıkarak, bunların yokluk hali olan baskı ve tahakkümü (*oppression and domination*) adaletsizlik olarak görür.¹¹⁸

Adaletsizliğin bu tanımından yola çıkan Dikeç’e göre de, mekânsallaştırma bu sosyal baskı ve tahakküme göre gerçekleşmekte ve aynı zamanda onları üretmekte ve yeniden üretmektedir. Aslında Dikeç, adaletin dağıtım ile olan bağını reddetmez, sadece onun dağıtım meselesine indirilmesini kabul etmez. Adaletin dağıtım veya tahakküm meselesi olarak görülmesi arasındaki gerilimin *adaletsizliğin mekânsal diyalektiği* ile giderilebileceğini öne sürmektedir.¹¹⁹ Rawls’un “şehirsiz” ve “zaman ve mekândan yoksun” soyut sosyal adalet tanımından yana durmayacağını belirten ve Rawls’un kuramında topluluk fikrinin bulunmadığını ve kuramın sivil eylemliliğe teşvik edici olmadığını, hatta onun bozulmasına yönelik olduğunu¹²⁰ düşünen Dikeç, adaletle bir tanım vermeyip, veya verili bir tanıma çıkış noktası olarak da almayıp, adaletin tesisine değil adaletsizlikle mücadele hedefine odaklanmaktadır. Baskıya, tahakküm ve dışlamalara karşı özgürleştirici mücadele için de mekânsal adalet kavramı, Lefebvre’nin kent hakkı ve farklılık (*right to difference*) hakkı ile birlikte daha iyi bir çerçeve sunmuş olmaktadır.¹²¹ Bir arada “üçlü” dediği bu kavramları, adaletsizliğin ortadan kaldırılması ile ilgili olarak benimsediği bir ideal olan, Etienne Balibar’ın ortaya attığı eşitlik-özgürlük idealinin (*“ideal of egaliberte”*) ölçütleri olarak yorumlamıştır.¹²² *Egaliberte*’nin bileşenlerinden eşitliği herkesin kent hakkı olması ile ve özgürlüğü herkesin farklılığını öne sürme hakkı ile alakalı gördüğü için bunu benimsediğini belirtmiştir.¹²³ Böylelikle, normatif bir adalet tanımı benimsemek yerine, adaletsizliği

¹¹⁷ Young, *Justice and the Politics of Difference*, s.15-16

¹¹⁸ *age.*, s.37-38

¹¹⁹ Dikeç, “Justice”, s.1788

¹²⁰ *agm.*, s.1788

¹²¹ *agm.*, s.1794

¹²² *agm.*, s.1794

¹²³ *agm.*, s.1800

mekânsal diyalektik üzerinden formüle eden Dikeç, çözümün de kentlilerin mekânsal olarak vereceği eşitlik ve özgürlük mücadelesinde yattığını savunmaktadır.

Soja'nın da işaret ettiği, Lefebvre'den bu yana belirtilen mekanın sadece verili bir sabite olmadığı fikri Dikeç'in kavramsallaştırmasında da mevcuttur. Mekânın iki yüzünün olması bir yanıyla da umut vericidir, zira, mekân sadece verili olmadığı, insan eylemleriyle şekillenen bir alan olduğu için, insanların adalet mücadelesiyle değişebilir.¹²⁴ Dolayısıyla, Dikeç için, mekânsal adalet denildiğinde mesele tepeden inme bir dağıtım veya hizmetlerin sunulmasını isteme meselesi değil, kentin insanların mekân aracılığıyla ve mekânda maruz kaldıkları adaletsizliklere yine mekân üzerinden karşı gelmelerinin özgürlük ve eşitlik ideali için elverişliliğini tespit etme meselesidir. Bu anlamda mekânsal adalet sistematik dışlama, tahakküm ve baskının bir eleştirisi, mekanda ve mekânsal dinamiklerde içkin adaletsizliklere karşı yeni bir duyarlılık kazandırmayı hedefleyen bir eleştiridir.¹²⁵ 1960'ların sonuna gelindiğinde, 600.000 kadar işçinin eylemlere katıldığı Torino'da, fabrikada sömürülen işçilerin aynı zamanda şehir içindeki konut fiyatlarını karşılayamayıp şehrin ücretlerinde yaşamaya mecbur bırakılması, Dikeç'e göre, şehrin kapitalist sistemin mekânsal mantığı ve üretim mantığının bir örneğidir.¹²⁶ Mekânsal adaletsizliğin diyalektiğine daha sonraki çalışmalarında Fransız banliyöleri üzerinden örnekler veren Dikeç, Fransız kamu yönetiminin banliyölerde yaşayan göçmen ve fakir nüfusun "kalan sayı" ("remainders") olarak kurgulandığını, kamu yönetiminin edilgen grubu olarak alındığını ve bunun belirli bir mekâna itilmekle gerçekleştiğini anlatır.¹²⁷

Soja, için de adalet arayışı mekândaki mücadelelerle başlar. Adaletin coğrafya veya mekânsallığı adaletin belirleyici ve tamamlayıcı bir bileşenidir. Adalet ve adaletsizlik mekânsallık sayesinde zaman içinde sosyal olarak gelişir. Bu nedenle, adalet arayışının coğrafya üzerinde verilen mücadelelerle ayrılmaz bir ilişkisi vardır.¹²⁸ Bu görüş, her türlü hak mücadelesini de mekânsal bir mücadele olarak yorumlamanın önünü açmaktadır. Örneğin Soja'ya göre Rosa Parks'ın otobüste beyazların oturduğu

¹²⁴ Dikeç, 12 ocak 2015 tarihli konuşma

¹²⁵ Dikeç, "Justice", s.1793

¹²⁶ agm., s.1792

¹²⁷ Dikeç, "Space, Politics, (In)justice", s.247-248

¹²⁸ Soja, *Seeking*, s.1-2

kısımda oturmaya devam etmesi aynı zamanda bir mekânsal adalet talebi idi.¹²⁹ Bu örneği, Dikeç'in formülasyonu ile ele aldığımızda otobüs içindeki siyah ırka yönelik ayrımcı yerleştirmenin toplumsal yapıda var olan adaletsizliğin mekândaki bir göstergesi olduğunu, bu uygulamanın adaletsizliğin mekânsallığı olduğunu görebiliriz. Bir taraftan da otobüs içerisindeki bu yerleştirmenin kendisi, mekân aracılığıyla siyahlara yönelik eşitsizliği yaratmakta ve yeniden yaratmaktadır. Adaletsizlik mekânda gerçekleşir ve mekânsallaştırmanın kendisi adaletsizliği yeniden üreterek sürdürür.

Yukarıda da vurgulandığı gibi adil kent arayışında mekânsal adaleti vurgulayan Soja da Dikeç de mekânsal adaleti adaletsizliklere karşı mücadelelerde önemli bir hareket noktası hatta dönüşümün üzerine bina edileceği bir zemin olarak görürler. Bu konuda 1996 yılında Los Angeles'ta yaşanan farklı otobüs kullanıcısı gruplarının verdiği bir hak mücadelesi önemli bir örnek olarak verilmektedir. Tam adı *Labor/Community Strategy Center et al. V. Los Angeles County Metropolitan Transit Authority* olan davada, Otobüs Kullanıcıları Birliği (*Bus Riders Union*) ile Büyükşehir Ulaşım İdaresi arasında (*Metropolitan Transit Authority*) araba kullananlara göre dizayn edilmiş bir kent olan Los Angeles'ta, araba kullanma imkanı olmayan kent yoksullarının uğradığı ayrımcılığın giderilmesi için en yüksek bütçenin toplu ulaşım araçlarının hizmet kalitesinin artırılması için ayrılması ve toplu ulaşım araçlarına adil erişimin garanti edilmesi hususlarında mutabakata varılmıştır.¹³⁰ Bu dava farklı ekonomik gruplar, cinsiyetler, etnik kökenden kişiler ya da göçmenlerin yaşadığı adaletsizlikler ile mücadelenin mekânsal bir adalet mücadelesi verilerek başarılabileceğinin önemli bir örneğidir.

1.3.4. Sosyal Adaletin Bir Türevi Olarak Mekânsal Adalet

Öte yandan, mekânsal adalet ve sosyal adalet ayrımını kabul eden ve mekânsal adalet mücadelesini önemli gören fakat mekânsal adaleti sosyal adaletin bir alt kolu gibi görerek bu formülasyonlara mesafeli duran yazarlar da olmuştur. Bunlardan biri olan hukukçu ve şehir plancısı Peter Marcuse, mekânsal adalet kavramını reddetmemekle

¹²⁹ Soja, *Seeking*, s.46

¹³⁰ *age.*, s.vii

birlikte daha adil bir kent yaşamı için sadece mekânsal adalet kavramına yaslanmayı yetersiz bulur. Marcuse'a göre birçok adaletsizliğin mekânsal bir boyutu olmakla birlikte, kökleri ekonomik, siyasi veya sosyal alanlara uzanmaktadır ve mekânsallık bu sorunların sadece bir parçasını oluşturmaktadır.¹³¹ Bunu ispatlamak için Marcuse beş önermeli bir argüman kurmuştur. İlk olarak “özgürlüksüzlük argümanı” (“*the unfreedom argument*”) ile “adaletsiz kaynaklar agümanı” (“*the unfair resources argument*”) bir arada kullanarak “mekânsal adaletsizliğin iki önemli şeklini” tespit eder.¹³² İlk istemsizce belirli bir bölgede yaşamaya zorlanmış, ayrıştırılmış kimselerin tecrübe ettiği mekânsal adaletsizliktir. İkincisi ise, istihdam, siyasi güç, gelir, sosyal statüler gibi kaynakların mekan üzerinde eşitsiz dağıtılmasıdır.¹³³ Sonraki öncülü, mekânsal adaletsizliğin her zaman daha geniş ölçekli bir sosyal adaletsizlik sorununa işaret etmesi ve sosyal, ekonomik ve tarihsel bağlamdan ayrı ele alınamayacak olması yani “türevsel argüman”dır (“*the derrivative argument*”).¹³⁴ Bunu “mekânsal çareler argümanı” (“*the spatial remedies argument*”) yani sosyal adaletsizliklerin her daim mekânsal bir boyutu olduğu ve mekânsal boyuta işaret edilmeden çözülemeyeceği argümanı takip eder.¹³⁵ Bundan sonra, “kısmi çare argümanı” (“*the partial remedy argument*”) dediği argüman yani, mekânsal adaletsizliklerin çözümünün sosyal adalet için kısmi etkisi olabileceği, zira bu şekilde mekânsal adaletsizliği yaratan sosyal, siyasal, ekonomik yapıya bir etki edilemeyeceğini dolayısıyla mekânsal adaletsizliği gidermenin adaletsizliğe karşı yeterli bir çözüm olamayacağı gelir.¹³⁶ Son olarak, mekânsal adaletsizliğin sosyal adaletsizliğe göre sosyal, ekonomik ve siyasal şartlara daha fazla bağlı olması, “tarihsel gömülülük argümanı” (*the historical embeddedness argument*) ile öne sürülür.¹³⁷

Marcuse, bu argüman zincirini desteklemek için Harlem örneğini kullanır. Harlem, New York’un yoğunlukla Afro-Amerikan nüfusun gettolaşarak, aşırı fakirlikle ve bir çok ekonomik, sosyal ve siyasi imkanlara kısıtlı erişim imkanı ile yaşadığı bir bölgesi olarak mekânsal adaletsizliğin Marcuse’un başlangıç noktası olarak aldığı iki

¹³¹ Peter Marcuse, “From Critical Urban Theory To the Right To the City”, *City*, 13:2-3, s.195

¹³² Peter Marcuse, “Spatial Justice: Derrivative But Casual of Social Injustice”, *justice spatiale – spatial justice*, n.01 september 2009 <http://www.jssj.org> s.3-4

¹³³ agm. s.3-4

¹³⁴ Marcuse, “Spatial”, s.4

¹³⁵ agm., s.4

¹³⁶ agm., s.4

¹³⁷ agm., s.4

önemli şeklinin tecrübe edildiği bir alandır. Marcuse, buradaki adaletsizliklerin Afro-Amerikanların yaşadığı daha büyük bir sosyal adalet sorunu olan ve tarihsel olarak gelişmiş ve yasal alana sirayet etmiş adaletsizliklerden bağımsız olmadığını, diğer yandan bu sosyal adaletsizliğin elbette ki mekânsal bir boyut taşıdığını ve mekânsal olan ihmal edilerek de sorunların çözülemeyeceğini fakat mekânsal adaletsizliğin de ancak hem mekânsal hem de mekânsal olmayan çarelerle giderilebileceğini savunur.¹³⁸ Harlem'deki mekânsal sorunların çözümü de şehir genelinde yerinden etmenin engellenmesi, kira fiyatları üzerinde spekülasyonların önüne geçilmesi, Afro-Amerikanların güçlendirilmesi gibi mekânsal olmayan çözümlerle mümkün olur. Nitekim, süreç içerisinde Harlem'e daha fazla yatırım yapıp, mekânsal ayrıştırma azaltılmış olmasına rağmen Harlem'in fakir Afro-Amerikalıların tutuklanma oranlarının yükselmesi ve Harlem'in eski sakinlerinin de yeni sakinlerinin de sosyal adaletsizlikleri yaşamaya devam etmesi, sosyal adaletsizlik giderilmedikçe mekândaki iyileştirmelerin yeterli olmayacağını göstergesi olmuştur.¹³⁹

Yanı sıra Marcuse, adaletsizlikle mücadelenin mekanla olduğu gibi kapitalizmle mücadeleyle de bütünüyle ayrılmaz bir ilişki içinde olduğunu düşünmez. Ona göre kapitalist bir sistemin içinde de, kâr odaklı olmayan, insan aktivitelerinin insancıl duygulara; dayanışmaya; evsizlik, açlık, fakirliğe karşı durmaya dayanan, eğitim, sağlık, sanat gibi işkolları vardır ve daha iyi bir geleceği mekan üzerinden kurgulamaktansa bunların arkasındaki gibi iyi ve destekleyici motivasyonlar üzerinden düşünmek ve bunları arttırmak daha doğru olacaktır.¹⁴⁰ Kent hakkına dayanan eleştirel kent teorisinin de, yoksunluklar ve memnuniyetsizliklerin ardında, adı ister kapitalizm ister neoliberalizm ya da açgözlülük olsun, ortak olan nedenleri açığa çıkartması gerekir.¹⁴¹ Çözüm, insanların eğitim, çevre gibi işkollarında bir araya gelmesi gibi şehir söz konusu olduğunda da kâr için değil insanlar için bir araya gelerek kent hakkına sahip çıkmalarıdır.¹⁴² Denilebilir ki, Marcuse, herkes için destekleyici bir kenti kentte yaşayanların duyarlılıklarıyla şekillenen hareketlerine bağlamaktadır. Adil bir kent için dağıtıcı adalette odaklanmayı da tek başına yeterli görmeyen Marcuse, hem dağıtıcı

¹³⁸ Marcuse, "Spatial", s.4-5

¹³⁹ agm., s.5-6

¹⁴⁰ Marcuse, "From Critical", s.195

¹⁴¹ agm., s.195

¹⁴² agm., s.195-196

adaletsizlikleri doğuran hem de insani hayatı sınırlandıran sosyal ilişkiler içine yerleşmiş güç ilişkilerini hesaba katan bir planlamayı savunmaktadır.¹⁴³

Soja ise, Marcuse'un yorumunu Lefebvre'nin temelde sosyal ve mekânsal olanın ayrılmaz ilişkisi üzerine kurduğu kent hakkı fikrinin eksik bir okuması olarak görmekte ve hatta kent hakkının normatif bir adil kent arayışı ile çeliştiğini düşünmektedir.¹⁴⁴

Sonuç olarak kaynakların dağıtımına dayanan bir adalet yaklaşımına alternatif olarak sunulan mekânsal adalet kavramı, kent düzleminde, ilk kez Lefebvre'nin kentli insanın çılgınlığı ve talebi olarak ortaya koyduğu kent hakkının yerleşim, istihdam, hizmetlere erişim gibi konuların daha adil olması, ayrımcılığın, dışlamanın son bulması gibi somut adalet mücadelelerine dönüşebilmesinin, adalet ve mekânın ilişkisini daha güçlü bir biçimde kurarak mümkün olabileceği görüşüyle ortaya konulmaktadır. Soja, toplumsal teoride insanın zamansal ve toplumsal boyutuyla beraber mekânsal boyutuyla ele alınmaya başlandığı 1960 sonrasını ve varoluşçu felsefenin mekânın insanın varlık bilincinin koşulu olması yorumunu mekânda tecrübe edilen adaletsizliklere karşı bir gelişme olarak görmekte, toplumsallığı da adaleti de mekânla diyalektik bir ilişki içerisinde yorumlamaktadır. Soja'nın kavramsal gelişimini anlattığı mekânsal adalet kavramını daha sonra Dikeç adaletsizliğin üretimi ile mekânın ilişkisini göstermek için kullanmıştır. Adaletsizliğin mekânda ve mekân aracılığıyla üretildiği ve yeniden üretildiği tezini savunan Dikeç, mekânsal adaleti kent hakkı ve çeşitlilik hakkı ile beraber baskı ve tahakküme karşı mücadele aracı olarak yorumlamıştır. Böylelikle mekânsal adalet ezilenlerin eşitlik mücadelesinde bir başlangıç noktası olacaktır. Adaletsizliğin ve adaletin mekânla ilişkisinin reddedilemez olduğunu kabul eden Marcuse ise, daha adil bir kente ulaşmak için yine de mekânsal adalet ile birlikte sosyal adaleti düşünmek gerektiğini savunmuştur.

Aslında tüm bu yorumcular için çıkış noktası adaletsizliğin mekânsal boyutu olmuştur denilebilir. Dahası, mekânsal olarak tecrübe edilen ve kendini tekrar eden eşitsizlik, tahakküm ve adaletsizlik yine mekân üzerinden bir bilinç ve mücadele ile

¹⁴³ Peter Marcuse, "From Justice Planning to Common Plannings", ed. Peter Marcuse vd. *Searching for the Just City*. New York, Routledge, 2009, s.91-102, s.91

¹⁴⁴ Edward W. Soja, "Response to Kurt Iveson: 'Social or Spatial Justice? Marcuse and Soja on the Right to the City'", *City*, sayı 15:2, 2019, 260-262, s.261

aşılabilir. Burada Lefebvre'den beri devam eden mekânın üretiminin adaletsizliği sürdüren bir olgu olarak devam etmesi fikri, vardır. Adaletsizliğe karşı yapılması gereken de mekânsal olarak bir mücadele yürütmek ve tahakküme dayalı sistemi değiştirmektir. Dolayısıyla mesele adaletsizliğin mekânsal boyutlarına işaret eden mekânsal bir mücadele geliştirme meselesidir. Adalet yukarıdan aşağıya, dağıtımla sağlanabilen bir şey olarak değil, sürekli bir mücadele hâli olarak karşımıza çıkar. Dolayısıyla adil bir kentin nasıl olacağı sorusu ya sorulmamaktadır ya da pratik bir soru olarak ikinci planda kalmaktadır. Sorulmamaktadır çünkü adaletin ve neyin adil olacağının tanımı bu yorumun dayandığı nokta açısından geçersizdir. Ancak, Mitchell ya da Marcuse'un başvurduğu gibi kentte iyileştirmeler yapmanın kısa vadede gerçekleştirilebilir bir hedef olması nedeniyle bazı durumlarda başvuru bir yol olarak kabul edilir. Sıradaki başlıkta ise, adalet ve mekânın bu diyalektik ilişkisinden farklı olarak, adaleti bir yönetim sorunu olarak ele alan bir bakışla, nasıl bir kent yönetiminin adil olacağına dair ölçütler belirlemeye çalışan Fainstien'in adil kent tezi incelenecektir.

1.4. ADİL KENT

Bu başlık altında, bir kentin adaletle ilişkisini kent planlama siyasetleri ve kamu yönetiminin planlama konusunda tercihleri üzerinden inceleyen Susan S. Fainstein'in adil kent tezi ele alınacaktır. Şehir plancısı olan Fainstein, normatif bir adalet tanımından yola çıkarak özellikle liberal demokrasi ve kapitalist ekonominin hakim olduğu ülkelerde uygulanabilir ve değerlendirmede ölçüt olarak kullanabilir bir model sunmayı hedeflemiştir. Çalışmasında, özellikle Batılı ülkelerdeki kent sakinlerinin hayatlarını iyileştirecek kent uygulamalarının neler olabileceğini bulmayı amaç edinmiştir.

Fainstein, mevcut planlama teorilerinin genel olarak metodolojiye odaklandığını, oysa planlama teorisinin cevabını vermeyi hedeflemesi gereken sorulardan birinin hangi koşullar altında tüm yurttaşlar için insan eliyle daha iyi bir

şehir üretilebileceği sorusu olduğunu savunmaktadır.¹⁴⁵ Rawls'ın geleneğin, kimsenin sosyal hiyerarşide nerede konumlanacağını bilmediği ve dolayısıyla sosyal adaletin değer haline geldiği toplum faraziyesini çıkış noktası olarak kabul eden Fainstein, adil bir kentin planlamanın doğru amacı olduğunu savunur.¹⁴⁶ Adil kent hedefi, planlama sürecine ve süreçte gelişen tartışmalara karşı duyarlı olurken, diğer yandan temelde insanların kendilerini içinde buldukları siyasi-ekonomik yapıları ve mekanı göz önünde bulundurmayı da içerir.¹⁴⁷ Mevcut planlamayı açıklamak, eşitlikleri, güç ilişkilerini anlamak ve fakat bu açıklamanın üzerine normatif bir planlama kuramı getirmek gerekmektedir. Tezinin amacı bir değer olarak adalete dayanan bir kent teorisi geliştirmek ve adalet temelli kent teorisini ölçüt olarak mevcut kurum ve programlardaki sorunları tespit etmektir.¹⁴⁸ Dolayısıyla, Fainstein'ın tezinin sınırları uygulanabilirliktir. Öyleyse, mevcut ekonomik ve siyasi düzende adil bir kent yaşamına zemin olabilecek adil bir kent planlaması neleri esas almalıdır?

Fainstein'ın "adil kent" tezi, şehre yapılan fiziki müdahalelerin neden olduğu adaletsizliklere getirdiği bir çözüm önerisidir. Fainstein, tezinde adaletsiz durumların bu alanda çalışan bir çok kişi tarafından dile getirildiğini belirttikten sonra, çözüm için asıl gerekli olanın neyin adil olacağını tespit etmek olduğunu savunur. Fainstein sonuç ve süreçlerden ziyade ölçütlerin ne olduğuna odaklanmayı tercih eder. Siyasal iktisatçıların vurguladığı sosyal adaleti çıkış noktası olarak alır ve şehir planlamasında adalet merkezli değerleri ölçüt alan bir model önerir.¹⁴⁹ Fainstein, neoliberal düzende, devletin ana hedefinin David Harvey'in belirttiği gibi ekonomik büyüme olduğunu ve kent yönetiminin de bu prensiple işlediğini düşünmektedir.¹⁵⁰ Her durumda adalet ve verimlilik birbiriyle çatışmasa da çatıştığı durumlarda çoğu zaman tercih edilen verimlilik olagelmıştır.¹⁵¹ Kent planlamasında devletin sosyal desteği zayıflamış, ve

¹⁴⁵ Susan S. Fainstein, "Planning Theory and the City", *Readings in Planning Theory*, ed. Susan S. Fainstein ve Scott Campbell, Blackwell Publishing, West Sussex 2012, s.159

¹⁴⁶ *agm.*, s.168

¹⁴⁷ Fainstein, "Planning Theory...", s.171

¹⁴⁸ Susan S. Fainstein, *The Just City*, Cornell University Press, New York, 2010, s.5

¹⁴⁹ James Connolly ve Justin Steil, "Introduction", *Searching for the Just City: Debates in Urban Theory and Practice*, Peter Marcuse vd. s.7

¹⁵⁰ Fainstein, *The Just City*, s.8

¹⁵¹ *age.*, s.12

yerel yönetim yönetimden ziyade girişimciliğe dönüşmüştür. Bu durumun değişmesi, planlamanın adil bir kente hizmet etmesi gerekmektedir.¹⁵²

Kent politikalarında adaletin nasıl ele alınması gerektiği konusuna gelince Fainstein, Harvey'in adaletin sosyal, coğrafi ve tarihsel olarak değişken anlamları olabileceği görüşüne ve buna rağmen evrensel bir tanımı bulunmasa da adaletin insanların günlük hayatlarında beklentilerine karşılık geliyor olmasının adaleti siyasi ve harekete geçirici bir güç kılmasının ardındaki uzlaşmayı kabul edişine karşı çıkmaz fakat, Harvey'den farklı olarak, bu tür bir uzlaşının 21. yüzyılın müreffeh Batılı şehirleri için geçerli olan bir adalet tanımı hakkında da bulunacağını savunur.¹⁵³ En azından kent planlama ve kent politikalarının değerlendirilmesinde adaleti temel ölçüt olarak alabilmek için adaletin somut içeriğine ihtiyaç vardır.¹⁵⁴ Bu noktada, evrensellik ya da tikelik tartışmalarından bağımsız olarak, içeriği itibarıyla John Rawls'un adil dağıtım ve dezavantajların azaltılmasına dayanan adalet yaklaşımını adil bir kent için uygulanabilir görerek tercih etmiştir.¹⁵⁵

1.4.1. Demokrasî, Çeşitlilik ve Hakkaniyet Arasındaki Gerilim

Fainstein, adil kentteki “adil” (*just*) sıfatını dar anlamıyla kullanır. İnsanı aynı zamanda besleyen ve geliştiren şehir “iyi şehir” iken, adil şehir “iyi”nin bileşenlerinden biri olan adaleti hedeflemektedir. Adaleti ise hakkaniyet, demokrasi ve çeşitliliği içeren bir kavram olarak kullanmıştır.¹⁵⁶

Adaletin içerdiği üç önemli kavram olan demokrasi, çeşitlilik ve hakkaniyet arasında bir gerilim olduğunu, gerçek hayatta üçünün eş zamanlı olarak işletilebilmesinin çok zor olduğunu kabul eden Fainstein, adil kenti tartışmaya geçmeden önce demokrasi, hakkaniyet ve çeşitlilik arasındaki ilişki üzerinde durur. Fainstein'dan önce planlamanın sorunlarını tartışan yazarlardan bir kısmı geleneklerin,

¹⁵² Justin P. Steil, Laura Humm Delgado, “Limits of Diversity: Jane Jacobs, the Just City and anti-subordination”, *Cities* sayı: 91, 2019, s.40

¹⁵³ Fainstein, *the Just City*, s.11, 23

¹⁵⁴ *age.*, s.13

¹⁵⁵ Fainstein, *the Just City*, s.39

¹⁵⁶ *age.*, s.5

din, aile değerlerinin ve sıradan insanların tercihlerinin görmezden gelen planlama tarzını eleştirmiş, bunu plancılarının elitizmi olarak değerlendirmişlerdir.¹⁵⁷ Fainstein'a göre, bu yazarların atladığı şey, demokratik teorinin temelde azınlıkları tanıma ve haklarını korumada tutarsızlık taşıyor olmasıdır. Bu yazarlar, mahalle homojenliğini, yurttaş aktivizmini, din, aile, etnik bağlar, ve evi demokrasi adına ve hatta eşitlik adına göğe çıkartırken argümanları bağnaz ve eşitsizliği besleyen, azınlığı dışlayan bir politikaya yol açabilmiştir. Örneğin, ABD'deki ev sahiplerinin toplu hareketleri veya Avrupa'daki göç karşıtı topluluk hareketleri bu argümanlardan beslenmiş fakat başka adaletsizliklere neden olmuştur.¹⁵⁸ Diğer bir deyişle, demokrasi uygulamalarının kimi zaman çeşitlilik ve hakkaniyete engel olabildiği görülmüştür.

Fainstein'a göre, adaletin ana bileşenleri olarak gördüğü demokrasi, hakkaniyet ve çeşitlilik arasındaki gerilimin genel bir çözümü yoktur. Aralarındaki çatışmaya rağmen üç bileşeni de kullanarak, sosyal olarak dezavantajlı kesimlerin yararlanabileceği plan ve projeleri belirlemek ve kamu yöneticilerine bu tür programları seçme çağrısı yapmak gerekir.¹⁵⁹ Yine de uygulanabilir normlar olarak bu üç kavramla başlanması ve ayrıntılandırılmaları gerekir. Bu ayrıntılandırmayı yapmak, kent yönetimi ve planlamada neyin adil olduğunu değerlendirmek için en uygun felsefi yaklaşım olarak gördüğü yapabilirlikler yaklaşımını benimsemiştir.¹⁶⁰

Buradan hareketle, kendi adalet temelli kent teorisini geliştirirken Martha C. Nussbaum'un adalet kuramını temel olarak almıştır. Sürecin nasıl olması gerektiğinden ziyade planın hangi değerlerle uyumlu olması gerektiği, bir kent yenilenmesi veya bir mega projenin adil olup olmadığını ölçeceğimiz değerlerin ne olduğu sorularını Nussbaum'un yapabilirlikler yaklaşımından esinlenerek cevaplamaya çalışmaktadır. Nussbaum'un yapabilirlikler listesine benzer şekilde Fainstein da adil bir kent için üç temel kriter olarak hakkaniyet, demokrasi, ve çeşitliliği esas almış, bunların alt başlıkları olarak da, hakkaniyet için 7, çeşitlilik için 6 ve demokrasi için 3 alt başlık

¹⁵⁷ Fainstein, *the Just City*, s.49-50

¹⁵⁸ *age.*, s.51

¹⁵⁹ *age.*, s.166

¹⁶⁰ *age.*, s.54

belirlemiştir. Asgari standartları göstermeye çalışmadığını bilakis, demokrasi, hakkaniyet ve çeşitliliği arttırmaya yönelik bir yol önermeye çalıştığını savunur.¹⁶¹

1.4.2. Yapabilirlikler Yaklaşımı

Nussbaum sözleşme teorilerine karşı gelmeden ama onları özellikle de John Rawls'un formüle ettiği adalet ve siyaset kuramını, belirttiği sorunları çözecek şekilde genişletmeyi hedefleyerek “yapabilirlikler yaklaşımı”nı benimsemiştir. Yapabilirlikler yaklaşımı, gerek dünya düzeyinde gerek ulus düzeyinde sosyal adaleti ulusun milli gelir ve varlık seviyesi ile ölçen ekonomik-faydacı yaklaşıma bir alternatif sunmak üzere ortaya konulan bir yaklaşımdır. Yaklaşım temelinde, tüm insanlar için bütünüyle doyurucu bir hayata erişilemeyeceği kabulünü taşır. Buna rağmen, herkes için asgari düzeyde yapabilirliklerin sağlanabileceği bir toplumsal yapı kurmak mümkündür ve soysal gaye de her bir yurttaşı iyi bir hayat için gerekli olan eşiğin üstünde tutmak olmalıdır.¹⁶²

Yapabilirlikler, ilk kez Amartya Sen tarafından hayat kalitesini karşılaştırmalı olarak ölçmeye yönelik olarak kullanılmıştır. Sen'in kuramında “yapabilirlikler” terimi, kişinin yapmaya veya olmaya yeterli olduğu çeşitli işleyiş (*functionings*) kombinasyonlarını ifade etmektedir.¹⁶³ İşleyişler bir insanın hayatını sürdürmek için yaptığı veya olduğu şeylerin parçalarını, “bir kişinin yapabilirliği” (*capability of a person*) ise bir kişinin erişebileceği tüm alternatif işleyiş kombinasyonları ifade etmektedir.¹⁶⁴ Kişi bu kombinasyonlardan hangisini seçerse seçsin, kişinin iyi bir hayat yaşadığını söyleyebilmemiz için, kombinasyonların her birinin içerdiği temel ihtiyaçları karşılayan önemli yapabilirliklerden oluşan bir alt seri bulunması gerekmektedir.¹⁶⁵ Sen, yapabilirlik yaklaşımında belirli edim ve hakları içeren bir liste sunmamıştır. Yapabilirlik, kişinin kullanmayı seçtiği sabundan, yaşadığı toplumda saygı görmesine

¹⁶¹ Fanstein, *the Just City*, s.166

¹⁶² Martha C. Nussbaum, *The Frontiers of Justice: Disability, Nationality, Species Membership*, Harvard University Press, 2007, s.71

¹⁶³ Amartya Sen, “Capabilities and Well-being”, *The Quality of Life*, ed. Martha C. Nussbaum ve Amartya Sen, New York, Oxford University Press, 1993, s.30

¹⁶⁴ agm., s.31

¹⁶⁵ agm., s.40

kadar kişilerin değer atfettikleri şeylerin asgari düzeyde de olsa kişilerin seçimleriyle yapılabilir veya erişilebilir olmasını ifade eden genel bir şarttır.¹⁶⁶

Nussbaum ise yapabilirlikler yaklaşımını, sosyal adalet ile ilgisi olsa da daha ziyade hayat kalitesinin karşılaştırılmasında ölçüt olarak kullanan Sen'den farklı olarak, insan onurunun gerektirdiği, hükümetlerce tanınması ve uygulanması gereken, asgari insani hakların çekirdeğini (“*core of human entitlements*”) göstermek için kullanmıştır.¹⁶⁷ Ona göre, beşeri yapabilirlik, sezgisel olarak bildiğimiz, insan onuruna yaraşır bir hayatta kişilerin yapmaya veya olmaya ehil olduğu şeylerdir.¹⁶⁸

Nussbaum temel beşeri yapabilirliklerin on maddeden oluşan bir listesini vermiştir. Buna göre; yaşama; bedensel sağlık; vücut bütünlüğü; duyu, hayal gücü ve düşünce; duygular; pratik akıl; başkalarıyla ve başkalarına doğru yaşamak ile öz-saygının sosyal temellerine sahip olmak üzere, bağlanma; diğer türler; oyun; siyasi ve maddi alanda olmak üzere kişinin çevresi üzerindeki kontrolü beşeri yapabilirliklerin konusunu oluşturur.¹⁶⁹ Bunların çoğu uluslararası anlaşmalarla da kabul edilen insan hakları yaklaşımında da mevcuttur. Nussbaum beşeri yapabilirlikler listesi ile insan haklarının büyük ölçüde örtüşmesini insan hakları yaklaşımının da kökeninde insan onuru fikrinin olmasına bağlar.¹⁷⁰ Yapabilirlikler, evrensel ve kültürler-arasıdır. Nussbaum'un yaklaşımı kültürel göreceliliğe karşıdır, fakat Nussbaum açık uçlu, revizyona açık, soyut ve genel önermeler taşıyan, bir modül olarak gördüğü bir liste sunarak kültürel çoğulculuğun önünü kapatmadığını belirtmektedir.¹⁷¹ Nussbaum'un belirlediği temel yapabilirlikler olan yaşam, sağlık, vücut bütünlüğü, eğitime erişim ve kişinin çevresi üzerinde kontrol sahibi olması değişik tokuşa açık değildir, bu nedenle mesela, Fainstein'ın tespit ettiği gibi, ekonomik olarak zayıf bir toplumun zehirli atık toplama alanı kurması, yapabilirlikler yaklaşımında meşru görülmemeyacaktır.¹⁷²

¹⁶⁶ Sen, *agm.*, s.31

¹⁶⁷ Nussbaum, *age.*, s.70

¹⁶⁸ Nussbaum *age.*, s.70

¹⁶⁹ *age.*, s.76-78

¹⁷⁰ *age.*, s.78

¹⁷¹ *age.*, s.78-80

¹⁷² Fainstein, *the Just City*, s55, Fainstein, “Planning and Just City”, *Searching for the Just City*, ed. Peter Marcuse, John Connolly vd. New York, Routledge 2009, s.26

Faintein’ın benimsediği haliyle yapabilirlikler yaklaşımı, her bir kimsenin kendinde amaç olarak alınması, ve her yapabilirlik için daha azında insanın işlevini yitireceği bir eşik fikrine dayanıyor. Yaklaşım, bireyi refahı sadece kendi özgürlüğüne veya bazı tercihleri gerçekleştirmiş olmasına bağlı olan biri olarak tanımlamıyor, onu bir ilişkiler ağının içinde ele alıyor. Dolayısıyla, bireyci değil toplumsal bir etik sunuyor.¹⁷³ Şehir düzeyinde düşünüldüğünde ise, yapabilirliklerin birbiriyle takas edilemez nitelikte olması, kent sakinlerine kaliteyi mali kazanımlar uğruna feda ettirmeme imkanı sunabilecek bir yaklaşımdır.¹⁷⁴

1.4.3. Adil Bir Kent İçin Ölçütler

1.4.3.1. Demokrasi

Yukarıda hakkaniyet, demokrasi ve çeşitlilik arasındaki uyumsuzluklar anlatılırken değinildiği gibi demokrasinin belirli bir güç ve çoğunluğa sahip grupların menfaatlerini azınlık veya daha güçsüz gruplara karşı daha fazla koruma riski mevcuttur. Öte yandan Fainstein, her insanın her durumda kendisi için adil olanı seçeceği savına da katılmamaktadır. Bunlara rağmen, demokrasiyi adaletin ana bileşenlerinden biri olarak alan Fainstein, adil bir planlamada demokrasinin hakkaniyet kadar olmasa da önemli bir yeri olduğunu ve üç alt şartı sağladığında adil bir kent planına hizmet edeceğini düşünmektedir.

Habermas’ın müzakereci demokrasi ve ideal konuşma kavramları plancılar üzerinde çok etkili olmuştur.¹⁷⁵ Bunları, planlama kuramlarına taşıyan bir grup, “müzakereci planlama” (*deliberative planning*) yaklaşımını savunmuştur. Bu yaklaşıma göre planlama süreci demokratikleştiğinde planlama daha adil sonuçlar doğurur. Fainstein’a göre, bu yaklaşım, potansiyel katılımcılar arasındaki mevcut eşitsizliğin ve güç ilişkilerinin süreci ve seçimleri etkileme ihtimalini yok saymaktadır. Güç sahipleri planlama sürecinde daha aktif rol oynayarak planın sonuçlarını etkileme imkanına daha

¹⁷³ Fainstein, *the Just City*, s.55, Fainstein, “Planning and Just City” s.26

¹⁷⁴ Fainstein, *the Just City*, s.55, Fainstein, “Planning and Just City” s.26

¹⁷⁵ Fainstein, “Planning and Just City”, s.27

yakındırlar.¹⁷⁶ Yaklaşımın bir başka sorunu da, demokrasinin klasik çıkmazlarını da beraberinde getiriyor oluşudur. Azınlıkların haklarının çoğunluk karşısında korunup korunamayacağı veya insanların kendileri için bile iyi olmayacak tercihler yapabilecek olmaları gibi sorunlar planlama sürecinin demokratikleştirilmesi ile de giderilememiştir.¹⁷⁷ Bunun bir örneği Fainstein’ın incelediği Minneapolis’teki *the Neighborhood Revitalization Program* süreci ve programın sonuçlarıdır. Süreç katılımcı bir model benimsese de, sürecin sonucunda Fainstein müzakereci yaklaşımın istenilen düzeyde adil sonuçlar üretmediğini tespit etmiştir. Buna göre, katılımcılardan sadece bazıları daha aktif olarak sürece katılabilmiş, plancılar katılımcıların tercihlerini yönlendirme etkisine sahip olmuş, hali hazırda avantajlı konumda sayılan orta sınıf ev sahipleri sürece daha çok katılarak kendi lehlerine olacak uygulamaları seçmişlerdir.¹⁷⁸ Öte yandan, Fainstein, müzakereci planlamanın içerdiği, insanların kendileri için en iyi olanı bildiğine veya tartışmalar sayesinde en iyi olanı öğrenip, seçeceğine dair kabule de katılmamaktadır. Karl Marx’ın yanlış bilinç, Antonio Gramsci’nin hegemonya dediği sosyal alt yapı ve ilişkilerin kişilerin algılarını ve kararlarını etkilediği görüşüne katılır.¹⁷⁹ Fainstein’a göre, planlamada katılımın amacı birbirinden farklı menfaatlerin olabildiğince adil bir biçimde temsil edilmesini sağlamaktır ve bu nedenle katılımın kendinde bir değeri yoktur.¹⁸⁰ Nihayetinde Habermasçı bir yaklaşım, plandan etkilenenlerin beklentilerinin, katılımın, müzakere süreçlerinin hiç önemsenmediği bir planın neden olabileceği bazı adaletsiz sonuçları gösterebilecek olsa da, bir planın adil olmak için neleri içermesi gerektiğini ortaya koymak ve ortaya çıkan bir planı değerlendirmek açısından yetersiz kalacaktır.¹⁸¹

Fainstein adil bir şehir planlamasını sağlamak için demokrasi ilkesinin şu üç şartı sağlayacak şekilde uygulanması gerektiğini belirlemiştir: Öncelikle, karar verme sürecine katılamayan topluluklar temsilci aracılığıyla sürece katılabilmelidir. İkinci olarak, düzenlenecek olan bölge hali hazırda gelişmiş bir bölge ise hedef grupla danışılarak fakat aynı zamanda kent ölçeğindeki meseleler de dikkate alınarak bölge

¹⁷⁶ Fainstein, *the Just City*, s.30

¹⁷⁷ *age*, s.29-30

¹⁷⁸ Fainstein, *the Just City*, s.65-66

¹⁷⁹ *age*, s.31

¹⁸⁰ *age*, s.175

¹⁸¹ Fainstein, “Planning and Just City”, s.27

planlanmalı, bölgenin geleceği sadece hali hazırda orada yaşayanlar açısından düşünülmemelidir. Son olarak, daha önceden yerleşime açılmamış veya seyrek yerleşmelerin görüldüğü yerler için, etkilenen bölgelerde yaşayanları da dahil eden geniş çaplı bir danışma ile planlama yapılmalıdır.¹⁸² Böylece Fainstein, plandan etkilenen ve etkilenmesi muhtemel her grubun temsiline sağlanması, sadece plan bölgesi değil kentin genelinin ihtiyaçlarının ve nasıl etkileneceğinin düşünülmesi ile katılımın belli bir grubun ağırlığında gerçekleşmesi ve belli bir grubun lehine sonuç vermesini önlemeye çalışmıştır.

1.4.3.2. Çeşitlilik

20. yüzyılın sonuna doğru felsefede önemli bir yer tutan “ötekinin tanınması” (“*recognition of the other*”) kavramının yansıması olarak “çeşitlilik” bazı şehir plancıları tarafından benimsenmiştir. Bunlardan bir şehrin ekonomik ve sosyal olarak tüm işlevlerini yerine getirebilmesi için çeşitliliği elzem gören ve kentte çeşitlilik tartışmasını ilk başlatanlardan olan Jane Jacobs, farklı etnik ve ırki arka planlardan gelen ama şehir mekanında eşit haklara sahip olan insanlardan oluşan “kozmopolis fikri”ni savunan Leonie Sandercock ve Iris Marion Young, çeşitliliğin yaratıcılığı besleyerek ekonomik büyümeye katkı sunacağını savunan Richard Florida gibi isimlerin fikirlerine atıf yapan¹⁸³ Fainstein’in savunduğu çeşitliliğin özünde, başkalarına karşı taşıdığımız sorumluluklarımız ve her bir insan hayatının taşıdığı değer vardır.¹⁸⁴ Çeşitlilik, ötekini kabule, ötekinin içerildiği sosyal kompozisyonlara, sosyal ilişkilere ve fiziki çevreye atıf yapan bir kısayol gibidir.¹⁸⁵ Planlamada çeşitliliğin temel amacı, kimseyi toplumsal cinsiyet, sınıf, etnik köken ya da evsizliği gibi özellikleri nedeniyle ayırtırmadan ve dışlamadan kenti planlamaktır.¹⁸⁶

Peter Marcuse ile aralarında geçen bir konuşmada Marcuse’un verdiği, çeşitliliğin ABD’de siyah öğrenciler konusunda kullanılışının aslında eşitliğin dile getirilemediği yerde eşitlik öncesi bir talep olarak kullanıldığı örneğini haklı bulan

¹⁸² Fainstein, *the Just City*, s.175

¹⁸³ *age.*, s.69

¹⁸⁴ Steil ve Delgado, *agm.*, s.41

¹⁸⁵ Fainstein, *the Just City*, s.67

¹⁸⁶ *age.*, s.175

Fainstein, özellikle Avrupa gibi farklı kültürlerin olduğu coğrafyalar için çeşitliliğin tek başına da önemli bir değer olmasına rağmen hakkaniyet kadar önemli olmadığını, asıl meselenin hakkaniyet olduğunu savunur.¹⁸⁷ Diğer bir deyişle, farklı gruplara eşit imkanlar sunulmadığı sürece çeşitlilik adaleti sağlamaya yetmeyecektir. Çeşitliliğin kabulü ve korunması farklı ihtiyaçların ve taleplerin ve mevcut eşitsizliklerin görülmesi için önemlidir. Ancak bu, dezavantajların giderilmesi ve hakkaniyetli bir dağıtımın sağlanması ile tam olarak adalete hizmet edecektir.

Öte yandan, çeşitlilik temelli bir planlama, kimi zaman çeşitliliği sağlamak adına tepeden inme bir düzenleme ile insanları ait hissetmedikleri bir grupta bir arada yaşamaya zorlamış, kimi zaman da bir tür soylulaştırmaya¹⁸⁸ neden olmuştur. Sadece çeşitliliği sağlamaya odaklı bir yaklaşım, insanların kendilerini ait hissettikleri bir toplulukla yaşama istemlerini yok sayan bu yapısı nedeniyle çeşitliliğe anti demokratik araçlarla ulaşacaktır.¹⁸⁹ Kentteki çeşitlilik her türden grup ve insanın her yerde homojen bir şekilde bulunması demek değildir. Önemli olan, farklı olanların kamu alanlarından dışlanmamasıdır.¹⁹⁰

Fainstein'in bir şehir planı, bölgesel bir imarın veya bir bölgede kamu alanını kullananları etkileyecek türden projelerin yapımında dikkat edilmesini savunduğu çeşitlilik ilkeleri altı adettir. Bunlardan ilki, evlerin çeşitlilik uğruna boşaltılmaması öte yandan yeni yapılan ev alanlarının ayrımları arttıracak şekilde olmamasıdır. İkincisi, imar faaliyetlerinin ayrımcılığa neden olacak şekilde değil kaynaştırmayı besleyecek şekilde olmasıdır. Üçüncüsü, bölgeler arası sınırların geçirgen olmasıdır. Dördüncüsü, geniş kamusal alanların herkesçe erişilebilir ve çeşitli olması, özel kuruluşlar tarafından sağlanan kamusal alanlarda siyasi konuşmaların yasaklanmaması, ve farklı hayat tarzlarını taşıyan grupların aynı yerde bulunmak zorunda olmamasıdır. Beşincisi,

¹⁸⁷ Fainstein, *the Just City*, s.68

¹⁸⁸ İlk defa Marksist sosyolog Ruth Glass tarafından Londra'daki kent yenileme sürecini ifade etmek için kullanılan soylulaştırma (*gentrification*), en yalın haliyle şehir merkezinde bulunan, işçi sınıfının ikamet ettiği veya boş olan bölgelerin, orta sınıf için ikamet veya ticari kullanım alanlarına dönüştürülmesini ifade eder. Ayrıntılı tanımlar için bkz. Loretta Lees, Tom Slater, Elvin Wyly, *Gentrification*, New York, Routledge Publication, 2007

¹⁸⁹ Fainstein, *the Just City*, s.73-74

¹⁹⁰ Fainstein, "Planning and Just City", s.32

etkilenen nüfus tarafından pratik ve arzu edilir ölçüde arazi kullanımları karıştırılmalıdır. Ve sonuncusu, kamu otoritelerinin tarihsel olarak ayrımcılığa uğramış kişileri konut, eğitim ve istihdama erişim konularında desteklemesidir.¹⁹¹

1.4.3.3. Hakkaniyet

Şehir planlaması kapsamında hakkaniyet, farklı gelir gruplarına ve etnik çeşitliliğe göre konut politikası üretme, nasıl bir konutun hak sayılacağı, uygun kullanım ve sahiplik biçimlerinin ne olacağı ve konut ve kentsel yenilenme arasındaki ilişkide bir mesele olarak karşımıza çıkmaktadır.¹⁹² Çevreye zarar veren işletmelerin farklı sosyal gruplara etkileri, kamusal alana kimlerin erişebileceği, kamusal alanın hangi amaçlarla kullanılacağı gibi kamu siyasetinin tercihlerinden doğan sorular plancıları hakkaniyet ile planlamaya iten sorulardır.¹⁹³

Fainstein, eşitliği, doğal bir yasa, bir diğergamcılık ya da bir teoloji gereği olarak değil; iyi bir toplum düzeni için gerekli, rasyonel bir tercih olarak formüle ettiği için Rawls'un akıl yürütmesini benimsemiştir.¹⁹⁴ Eşitlik (*equality*) kelimesinden kapitalist bir düzende kamu kararlarını değerlendirmek için daha uygun olduğunu düşündüğü hakkaniyet (*equity*) kelimesini kullanmayı tercih eden Fainstein'a göre hakkaniyet, maddi ve gayri maddi faydaların dağıtımında, herkesin eşit muameleye uğramasını değil, başlangıçta zaten avantajlı konumda bulunanları kayırmadan herkesin uygun muameleyi görmesini hedefler.¹⁹⁵ Yukarıda değinildiği gibi, Fainstein'ın yapabilirlikler yaklaşımını benimsemesinin bir nedeni de yapabilirlikler yaklaşımının bireyci değil toplumcu bir etik sunuyor oluşuydu. Fainstein, hakkaniyet konusunda da bütünüyle bireyselci bir noktadan hareket edildiğinde çözüm olabilecek yeniden dağıtım yönteminin sosyal düzende itirazlarla karşılanacağını ve özellikle de zaten avantajlı olanların dezavantajlı olanı ötekileştirdiği bir düzende uygulanabilirliğinin sorunlu

¹⁹¹ Fainstein, *the Just City*, s.174

¹⁹² *age.*, s.77

¹⁹³ Fainstein, "Planning and Just City", s.29

¹⁹⁴ *agm.*, s.25

¹⁹⁵ Fainstein, *the Just City*, s.35-36

olduğunu düşünmektedir.¹⁹⁶ Ona göre, hakkaniyet konusunda ortaya koyacağımız argüman bireyci bir akıl yürütmedense, faydacılığa da kaymayan ortak iyi kavramına dayanmalı ve kamu yönetimi tercihleri ile bu tür bir model desteklenmelidir.¹⁹⁷ Fainstein bu türden bir modelin örneği olarak Amsterdam ve Stockholm'deki kamu mülkiyeti örneğini verir. Bunlar, bir yandan özel mülkiyetin gelişmesine de engel olmayan, bir yandan da kamu yararına arazi değerinin artmasını sağlayan ve uygun kira fiyatlarıyla üst gelirden olmayanlara konut imkanı sunan modellerdir.¹⁹⁸

Fainstein planlamada hakkaniyetin sağlanması için şu yedi ölçütü belirlemiştir. Öncelikle, yeni yerleşim yerleri herkes için düzgün evler ve uygun çevrede yaşama imkanı sunmak üzere orta gelirin altındakiler için de kısımlar içermelidir. İkinci olarak geliştirilecek olan evler karşılanabilir fiyatlarda olmalı veya bire bir karşılıklı olarak geliştirilmelidir. Üçüncü ölçüte göre, istisnai durumlar hariç ekonomik gelişme uğruna evler veya işyerleri gönülsüz olarak yeniden yerleştirmeye maruz kalmamalıdır. Kamu hizmetlerinin sunulması, evlerin iyileştirilmesi veya yoğunluğun azaltılması veya yeni nüfusa yer açılması gibi durumlar için yeniden yerleştirme gerektiğinde kiracı ya da mülk sahibi olup olunmadığına bakılmaksızın uygun tazminatlar, boşaltılan yerin piyasa değerinden bağımsız olarak ev ve iş yerleri için verilmelidir. Mahallenin yeniden inşası aşama aşama gerçekleştirilmeli böylece yerinden edilenlerden aynı yere geri dönmek isteyenler için yakınlarda geçici yer imkanı sunulmalıdır. Dört, ekonomik gelişim programları büyük şirketlerdence yerel esnafa ve çalışan kesime göre belirlenmelidir. Tüm yeni ticari gelişmeler kamusal kullanıma alan sağlamalı ve mümkün olduğunda bağımsız ve kooperatif işletmelerin geçimini kolaylaştırmalıdır. Beş, mega projeler, dar gelirliye doğrudan yarar sağlayacak iş imkanları, kamu kaynakları ve geçim ücreti sağlamak üzere yüksek titizlikle hazırlanmalı ve kamu sübvansiyonu söz konusu ise kazançlara kamu katılımını dahil etmelidir. Eğer mümkünse mega projeler birden fazla geliştirici ile aşamalı olarak gerçekleştirilmelidir. Altı, şehir içi toplu taşıma ücretleri çok düşük tutulmalı, dar gelirliye araba kullanmak zorunda olanlar indirim almalıdır. Yedinci ve son ölçüte göre, plancılar

¹⁹⁶ Fainstein, "Planning and Just City" s.29-30

¹⁹⁷ agm., s.31

¹⁹⁸ agm., s.31

eşitlikçi çözümleri desteklemek ve hali hazırda avantajlı konumda olanları orantısızca kayıran önerilere engel olmak için katılım süreçlerinde aktif rol almalıdır.¹⁹⁹

Görüldüğü üzere, hakkaniyet ilkesi, özellikle maddi açıdan dezavantajlı grupların menfaatlerini kimi durumlarda diğer gruplara göre önceler ve idareyi buna göre önlemler almaya sevk eder. Fainstein, ayrıca, katılım sürecinin dengeleyici olma rolünü plancılara vermiştir. Buna göre, plancılar, süreçte hali hazırda avantajlı grupların menfaatlerinin dezavantajlı gruplara göre öncelenme ihtimaline karşı katılım aşamalarında aktif rol alarak demokrasinin hakkaniyetsiz sonuçlar doğurmasını önlemeye çalışmalıdır.

Sonuç olarak mevcut kent planlama ve kent politikaları teorileri üzerine çalışan Susan S. Fainstein, çoğu zaman ekonomik faydacı bir yaklaşımla adaletin karşısında verimliliği tercih eden neo-liberal politikalara karşı, kent planlamanın adil bir kente hizmet etmesi gerekliliğini savunmuştur. Kent sorunlarına adil çözümlerin bulunmasında sürece odaklanan yaklaşımları eksik bulmuş, normatif bir adalet yaklaşımından hareket etmek gerektiğini savunmuştur. John Rawls'un adil dağıtım ve eşitlik anlayışından yola çıkarak, Amartya Sen ve Martha Nussbaum'un geliştirdiği yapabilirlikler yaklaşımı ile uyumlu, adil bir kent için geçerli, bir nevi yapabilirlikler listesi sayılacak bir liste oluşturmuştur. Adaletin temel bileşenleri olarak demokrasi, çeşitlilik ve hakkaniyeti ele alıp, her birinin aralarındaki gerilimi düşürecek ve kent politikalarında uygulanabilir olacak şekilde alt başlıklarını belirlemeye çalışmıştır. Uygulanabilirlikten yola çıkan Fainstein, böylece kent planı ya da projesinin bu başlıklar açısından değerlendirilmesi gerektiğini ve bunlara uygunluğu ölçüsünde adil sayılacağını savunmuştur.

1.5. KENTLİ HAKLARI

1.5.1.Kent Hakkı ve Kentli Hakları Ayrımı

Öncelikle İngilizce'de "*right to the city*" Fransızca'da "*droit à la ville*" olarak geçen kent hakkını, kente sahip olmaya yönelik bir hak olarak kentlilerin yaşam

¹⁹⁹ Fainstein, *the Just City*, s.177-178

koşullarını iyileştiren kentli hakları veya kentsel haklardan ayırmak gerekmektedir. Önceki bölümlerde ele alındığı üzere, Henri Lefebvre, David Harvey, Peter Marcuse, Don Mitchell, Mustafa Dikeç gibi yazarların benimsediği kent hakkı, özellikle kapitalizmin egemen ekonomik düzen olduğu bir dünyada, kentlerin artık değerin belli bir bölgede yoğunlaşması ile ortaya çıkıp, sermayedarlar lehine yönetilmesi ve inşa edilmesi esnasında, kentin üretiminden, inşasından ve imkânlarından dışlanmış, hem kent yaşantısına hem de kent mekânından dışlanmış ve yabancılaştırmış, ya da mülküzleştirilerek sessizleştirilmiş kesimlerin, kent üzerinde etkin olabilme hakkı için vereceği mücadeleyi ifade etmektedir. Felsefi temelleri bu şekilde tartışılan kent hakkı diğer yandan, giderek kentleşen dünyada, giderek artan kentli nüfusun yaşadıkları kentlerde daha iyi hayatlar sürmesi için gerekli standartları belirlemeye yönelik olarak uluslararası kuruluşlar, sivil toplum örgütleri ve akademik çevrelerde anlam değiştirmiş ve kentli hakları veya kentsel haklar olarak benimsenmeye başlanmıştır. Bu yaklaşımda, kent hakkı, kentlilerin kentin kaynaklarını yönetmeye yönelik talep ve mücadele hakkından ziyade, kent yönetimine katılma, kent içi hizmetleri eşit şekilde alma gibi devlet tarafından sunulan hakları ifade edecek şekilde “kentli hakları” veya “kentsel haklar”a dönüşmüştür.

Türkiye’de kentli hakları üzerine yazıları bulunan yazarlardan Keleş ve Mengi, Lefebvre’nin kullandığı kent hakkı kavramıyla da kentli hakları olarak kabul edilen temel hak ve özgürlükleri ifade ettiğini, insanmerkezci değil çevremerkezci bir yaklaşımla bakıldığında, kentli haklarının yerine kent hakkı kavramını kullanmanın daha isabetli olacağını belirtmişlerdir.²⁰⁰ Kentli hakları üzerine çalışmasında Mutlu da kent hakkı, kentli hakları, kentsel hakları gibi kavramları içerikleri aynı haklar olarak belirtmiş, kullanımı daha yaygın olan kentli haklarını kullanmayı tercih etmiştir.²⁰¹ Akkoyunlu Ertan da kent hakkını daha geniş anlamda ele alarak, onu sağlıklı ve nitelikli bir kentte yaşama hakkına ilaveten kentsel hizmetlerden ihtiyaç duyulan ve ödenebilir koşullarda yararlanma haklarını içerecek şekilde yorumlamıştır.²⁰² Güler, Lefebvre’nin kast ettiğinin kentin ekonomik, sosyal ve politik anlamda yeniden yapılandırılması olduğunu belirtmiş fakat, kent hakkı ifadesini “kentsel hak” kavramıyla karşılamaya

²⁰⁰ Ruşen Keleş ve Ayşegül Mengi, *Kent Hukuku*, İmge Kitabevi, Ankara, 2021 s.31

²⁰¹ Ahmet Mutlu, *Kentli Hakları ve Türkiye*, Çizgi Kitabevi, Konya, 2010, s.102, dipnot 62

²⁰² Kuvılcım Akkoyunlu Ertan, *Kent ve Kentli Hakları*, TODAİE, Ankara, 2014, s.69

devam etmiş, kavramlar arasında bir ayrıma gitmemiştir.²⁰³ Kent hakkını “total, çoğul, bütünsel ve parçalanamaz bir hak” olarak ele alan Strutz ve Çavuşoğlu, kapitalist bir sistemde “kentlin kullanım değerinin değişim değerine üstün geldiği, metlaşmamış mekânlardan oluşan bir yer” olması için verilen mücadelelerin toplamı olarak görmektedir.²⁰⁴ Uzunçarşılı Baysal, Lefebvre’nin “kent hakkı”nı adaletsiz bir kente dâhil olma talebi olmayıp, demokratik bir kentin inşa edilmesine bir çağrı olduğunu belirtmektedir.²⁰⁵

Bu kullanımlardan bir kısmı, yukarıda ele alınan kent hakkı kavramsallaştırmasıyla örtüşmektedir. Lefebvre’nin ortaya koyduğu kent hakkı kavramı, esasen, devrin sosyo politik yapılanmasına meydan okuyarak, kentsel mekânın kontrolünü sermaye ve devletten alıp kentte yaşayanlara aktarmayı ifade etmektedir.²⁰⁶ Önceki bölümlerde açıklandığı gibi kent hakkı kavramı öncelikle kent mekânını değiştirme ve onu doğrudan kullanma haklarını ifade eder. Bunlar her ne kadar kentli hakları olarak sayılan haklar arasına katılım, barınma, kullanma gibi haklar olarak aktarılmış gözükse de bu ikinci tip haklar Lefebvre’nin kent üzerinde erk olma ve mülkiyetsiz kullanma anlamında kullandığı *oeuvre* ve temellük haklarından temel olarak farklıdır. Aynı şekilde, Harvey’in artık değer demokratikleşmesi, yani doğrudan kentlilerce yönetilmesi anlamında kullandığı kent hakkı da kentli haklarından oldukça farklıdır. Sonuç olarak, kent hakkı, ilk anlamıyla devrim için siyasi bir mücadele çağrısıydı.²⁰⁷ Sadri’nin de belirttiği gibi kent hakkı radikal bir paradigma değişikliğine yönelik, yöntem açısından daha belirsiz bir talebi ifade ederken, kentte insan hakları, kentlerdeki ayrımcılık ve insan hakları ihlallerini önlemeye yönelik, daha reformcu bir program olarak görülebilir.²⁰⁸

Aşağıda görüleceği üzere, gelinenen noktada Birleşmiş Milletler, kent çalışmaları alanlarında kent hakkı kavramını (*right to the city*) benimsemiş ve kavramı

²⁰³ Mahmut Güler, “Kentsel Haklar, Kapitalizm ve Katılım”, Ankara Üniversitesi SBF Dergisi, s.52

²⁰⁴ Julia Strutz ve Erbatur Çavuşoğlu, “Enformelliğin Sınırlarında Kent Hakkı”, *Eğitim, Bilim, Toplum* c.9 s.36 güz 2011. s.56-73, s.60

²⁰⁵ Cihan Uzunçarşılı Baysal, *Kentin Tozu: Kent Hakkı Üzerine Konuşmalar*, Encore Yayınları, Açık Radyo Kitaplığı, İstanbul, 2015 s.7

²⁰⁶ Hossein Sadri, “Kent Hakkından Kentte İnsan Haklarına”, *Kentsel Dönüşüm ve İnsan Hakları*, Bilgi Üniversitesi yayınları, İstanbul, 2005, s.78

²⁰⁷ Purcell, agm., s.142

²⁰⁸ Sadri, agm., s.83

kendi gündemine göre yeniden tanımlamıştır. Dolayısıyla, Lefebvre ile başlayan “kent hakkı” tartışmalarının 1990lı yıllardan itibaren amaç ve içerik değiştirerek hem kentli haklarına hem de yeni tür bir kent hakkına dönüştüğünü belirtmek yerinde olacaktır. Yine de, Purcell’in belirttiği gibi, kentteki günlük yaşantının önemini vurgulayıp, kentsel mekânı kendine has bir mekân, kentte yaşayanları da kentsel mekâna dair konularda hak sahibi olarak kabul etmek, tüm bu yaklaşımların ortak noktası olarak önem taşımaktadır.²⁰⁹

1.5.2. Kentli Hakları

“Kent hakkı”ndan farklı bir yerde duran kentli hakları, kentsel haklar ve kentte insan hakları kavramsallaştırmalarının Türkçe literatürde aynı içeriğe işaret etmek için kullanıldığını görmekteyiz. Keleş ve Mengi kentli hakları kavramının kullanımıyla ilgili iki sorun belirtmişlerdir. Bunlardan ilki, kentli hakları hakların bireyler açısından tanımlanmasını gerekli kılarken aslında söz konusu olan kentin bir mekân olarak kentte yaşayanlardan bağımsız, bazı haklara sahip olup olmadığı, ikincisi ise, kentte yaşayan herkesin mi yoksa bazı kişilerin mi kentli sayılacağı sorunudur.²¹⁰ Tekeli ise, kentli haklarının insan haklarından mülkiyet hakkı ve benzerleriyle çelişebileceğini, bu nedenle kentli haklarının birinci kuşak insan haklarının bazılarının yeniden yorumlanmasını gerektirebileceğini not etmiştir.²¹¹

Kentli hakları üzerinde uzlaşmış bir tanımı, tamamlanmış bir içeriği olmayan ve bazı uluslararası belgelerle geliştirilmeye açık olarak ortaya konan bir takım hakları ifade eder.²¹² Esasında, uluslararası belgelerde “hak” olarak tanımlanmayan “kentli hakları”²¹³, savunucuları tarafından üçüncü kuşak insan hakları olarak sınıflandırılan çevre hakları, kendi kaderini tayin hakkı, insanlığın ortak mirasından yararlanma hakkı gibi dayanışma hakları olarak adlandırılan haklar arasında sayılmaktadır.²¹⁴ Öte yandan, kentli hakları, birinci kuşak haklar olarak görülen kişisel ve siyasal haklarla, hem ikinci

²⁰⁹ Purcell, agm., s.142

²¹⁰ Keleş ve Mengi, *age.*, s.31-32

²¹¹ İlhan Tekeli, “Kentli Hakları”, *Kent, Kentli Hakları, Kentleşme ve Kentsel Dönüşüm Yazıları*. Haz. Özkan Taner. İstanbul, Türk Tarih Vakfı Yurt Yayınları, Toplu Eserler 20, 2011, s.190

²¹² Tekeli, “Kentli Hakları”, s.186

²¹³ Mithat Arman Karasu, *Kente Karşı Suç: İmar Uygulamaları Bağlamında Kente Karşı İşlenen Suçlar*, s.10

²¹⁴ Tekeli, “Kentli Hakları”, s.187;

kuşak haklar olarak görülen ekonomik, toplumsal ve kültürel haklarla hem de üçüncü kuşak haklar olan dayanışma hakları ile yakından ilişkilidir.²¹⁵ Kentli hakları denildiğinde, soyut insan haklarının kentte yaşayanlar düşünülerek somutlaştırılması ve pratiğe geçirilmesi söz konusudur.²¹⁶ Dolayısıyla, kentli hakları, temel hakların, toplumsal ve kültürel hakların ve dayanışma haklarının gerçekleşme alanı, kent mekânında somutlaşmasıdır.²¹⁷

Kentli haklarının konusu, temel olarak, sağlıklı ve nitelikli kentlerde yaşama hakkıdır.²¹⁸ Kentli hakları, kentteki yaşam kalitesinin artması, kentlilerin belirli nitelikleri olan bir kentte yaşaması için hedef olan haklardır.²¹⁹ Kentlinin hem doğal veya inşa edilmiş çevresini oluşturan kentle, hem de öteki kentlilerle ve kent yönetimiyle kurduğu ilişkiler ağı içinde kentte insan onuruna yakışır bir hayat sürmesinin sağlanmasıdır.²²⁰ Burada, kentteki insanlar birbirlerinden kopuk yaşantıları olan atomize bireyler olarak değil, hem yaşadıkları çevre ile hem de birbiriyle ilişkili olarak yaşayan bir topluluk olarak ele alınmış olur.²²¹ Kentliler arasındaki ilişkiler ağı ve onların öznel alanları arasında oluşturdıkları yeni alanlar, sürekli bir değişim içinde olarak hem kentlilerin iyi toplum ve iyi kentten ne anladığını değişir hem de böylelikle kentli haklarını sürekli değişmeye ve gelişmeye açık hâle getirir.²²² Öte yandan, kentli haklarının gerçekleştirilebilmesi için kentli kişinin kentli haklarını kullanırken onları gasp etmesinin önlenmesi yani hakların savunulması; kentli haklarının kentlilerin davranışlarıyla gelişmesine ve değişmesine açık olunması; ve hak sahiplerinin bu hakların yerine getirilmesini devletten talep etmesi olarak üç aşamada gerçekleştirilmesi gerekir.²²³ Dolayısıyla kentli haklarının sorumluları öncelikle devlet, ama özel ve kamu tüzel kişileri ve kentte yaşayan bireyler, yararlanıcıları ise kentte yaşayan bireyler, kentteki tüzel kişiler, kentte bulunan insan toplulukları ve kentin gelecek kuşaklarıdır.²²⁴

²¹⁵ Keleş ve Mengi, *age.*, s.33

²¹⁶ Tekeli, “Kentli Hakları”, s.189

²¹⁷ Cevat Geray, “Kentsel Yaşam Kalitesi ve Belediyer”, *Türk İdare Dergisi* sayı 421, 1998, s.336

²¹⁸ Kıvılcım Akkoyunlu Ertan, *Kent ve Kentli Hakları*, s.64

²¹⁹ Geray, *agm.*, s.336

²²⁰ Keleş ve Mengi, *age.*, s.35

²²¹ Tekeli, “Kentli Hakları”, s.189

²²² *agm.*, s.190

²²³ *agm.*, s.190

²²⁴ Akkoyunlu Ertan, *age.*, s.64

1.6. DEĞERLENDİRME

Çalışmada buraya kadar adalet ve kent üzerine yazılmış öne çıkan temel tezler ele alındı. Kent ve adalet üzerine yazılmış bu tezler arasında bir uçta Lefebvre'nin ortaya attığı kavram olan kent hakkı, diğer uçta ise Fainstein'in adil kent tezi bulunmaktadır. Kent hakkında, kentlilerin özellikle de kentte çalışan kesimin kente bir sanat eseri gibi sahip olması, kent mekânını kendi ihtiyaç ve eylemleriyle dönüştürmeleri, kapitalizmle birlikte mübadele değerinin öne çıktığı kentin kullanım değerinin yeniden sahiplenilmesi fikri; adil kent tezinde ise kentin yöneticiler eliyle bir takım ölçütlere uygun olarak yönetilmesi ve planlanması fikri açıklanmaya çalışıldı. Bu iki ucun arasında, kentte adalet sorununun mekânsal boyutlarından ayrıştırılamayacağı ve mekânsallığın adaletsizliğin üretiminde oynadığı rol ele alındı. Öte tarafta, kent hakkının kentte barınma ve kamusal mekânlarda hak iddia etme mücadelesi olması anlamına yer verildi. Young'un tahakküm ve dışlamanın olmadığı, farklı kimliklerin kendisini gerçekleştirebileceği çoğulcu kent ideali ele alındı. Tüm bu felsefi tartışmaların ardından kentlerin iyileştirilmesinin insan hakları gibi sınıflandırıldığı kentli hakları ele alındı. Bu noktada kent ve adaletle ilişkin olarak üretilmiş tavsiye metinler ve mevzuata geçmeden önce, bu felsefi yorumlardan mevzuat lehine bir tercih yapılacak ve mevzuatla uyumlu bir ölçek verilmeye çalışılacaktır.

Lefebvre'nin kent hakkı ve daha sonraki yorumları sürekli bir mücadele ve adaletsizlik fikrine dayanmaktadır. Bu haliyle ancak kentlilerin mücadele hakkına, ifade özgürlüğüne yaklaşabilen bir şekilde yorumlandığında haklar diline tercüme edilmiş olmakta ise de nihayetinde kent hakkı esas anlamıyla daha geniş bir dönüşümün, ekonomik bir devrimin aracıdır. Soja'nın bahsettiği ve Dikeç'in geliştirdiği bir formülasyon olan adaletin mekânsallığı ve mekânsallığın adaletsizliği, kentlerde özellikle yaşanan planlama, yeniden planlama ve geniş ölçekli kentsel dönüşüm projelerinde kendini göstermektedir. Bu yönüyle ülkemizde de yaşanan bir durum olarak kent merkezlerine yakın bazı alanlardaki dönüşüm projelerinin sosyolojide soylulaştırma olarak bilinen olguya neden olduğu görülmektedir. Yine kamusal alanlara sahip olma anlamında kent hakkı, belirli bir bölgede yaşayan insanların kentin kamusal mekânlarını doğrudan kullanabilme, ifade özgürlüğünün bir aracı olma anlamında

düşünülebilir. Bu anlamda bir kentin kamusal mekânları hem bu tür bir hak arayışının zemini hem de amacı olmaktadır. Bu yorumların hepsi mekân ve adalet ilişkisinin bir boyutunu oluşturmaktadır. Ancak bu bakış daha ziyade adaletsizliğe, eşitsizliğe ve buna karşı verilecek mücadeleye odaklandığından kamu otoritesinin sorumlulukları açısından bir şey söylememektedir. Bu çalışmada ise, adalet hukukunun ulaşmak istediği bir değer olarak kabul edilip yasa koyucu ve idarenin mekânsal mevzuatında bu değeri gerçekleştirmek için nasıl iyileştirmeler yapabileceği sorusu sorulmaktadır. Bu amaçla, Fainstein'in Nussbaum'un yapabilirlikler yaklaşımından ilhamla geliştirdiği ölçütler olan çeşitlilik, demokrasi ve hakkaniyet ve Young'un çoğulcu, kapsayıcı ve erişilebilir kent modelinden çıkartılan temel ölçütler esas alınarak bir inceleme yapılacaktır.

Fainstein, adil kenti demokrasi, çeşitlilik ve hakkaniyet ölçütlerini temel alarak göstermeye çalışmıştır. Bu ölçütleri belirlerken Nussbaum'un yapabilirlikler yaklaşımını kullanan Fainstein, insanların tüm hedeflerine ve kendileri için iyi olan her şeye erişemeyecek olmasına rağmen asgari bir takım imkânların onlara açık olması gerektiği fikrinden yola çıkmıştır. Demokrasinin bazen çeşitliliğin önüne geçmesi söz konusu olabilmektedir. Bazen de tek başına çeşitlilik farklı grupların kaynaklara hakkaniyetli erişimini sağlamaya yetmez. Bu nedenle, birbirlerini dengeleyecek şekilde, bir kent hayatında da insanların katılımının ve çeşitliliğin sağlanması ve kent kaynaklarına hakkaniyetli erişimlerinin bulunması gerekir.

Young'un kentinde ise kişiler tüm farklılıklarına rağmen kendini gerçekleştirebilecekleri fırsatlara sahip olmalıdırlar. Şehirdeki sosyal adaletsizliği besleyen bürokratik ağlar ve merkezi baskıların, kent mekânları arasındaki ayrıştırma ve dışlamaların son bulması, belediye karar mekanizmalarının şeffaf ve katılımcı gerçekleşmesi gerekmektedir. Fainstein adil bir kent için kamu yönetimini sınavıcı kriterler getirirken, Young kentin doğal olarak sahip olduğu, adaleti besleyici potansiyelin önündeki engellerin kaldırılmasını teklif eder. Fainstein için kentte adaletle planlamada dikkat edilmesi gereken ölçütlerle yaklaşılabılırken, Young kişilerin sorumluluğuna vurgu yapar. Bu farklılıklarına rağmen, Young ile Fainstein bir noktada yaklaşırlar. Yaklaştıkları nokta insanların daha adil bir hayat yaşaması için önlerindeki bazı sınırların kaldırılması ve imkânların onlar için açık hâle gelmesidir. Fainstein için

bu bizi demokrasi, çeşitlilik ve hakkaniyete götürmektedir. Demokrasi kentin planlanmasında doğrudan katılım ve mümkün olmadığı hallerde temsili katılımın arttırılması ve sadece bir bölgede yaşayanların değil bölgedeki değişiklikten etkilenenlerin de temsil edilmesi veya maruz kalacakları etkilerin düşünülmesini içerirken, çeşitlilik planlamada tüm kimliklere karşı sorumluluk bilinci içinde ayrıştırma olmaksızın bir planlamayı hedeflemektedir. Hakkaniyeti ise Fainstein, öncelikle konut politikalarının herkesin yararına olacak şekilde belirlenmesi ve kent içi hizmetlerin dezavantajlı kesimlerin dezavantajını giderecek şekilde sunulması ve herkesin uygun bir çevrede yaşaması için gerekli önlemlerin alınması olarak kullanmaktadır. Young ise şehrin kamusal alanlarının herkese açıklığını, farklı kimliklerin sosyal olarak içselleştirilmesini ve karar mekanizmalarının yerleşmesini ve demokratikleşmesini savunur. Bu bağlamda kapsamı daraltılmış bir çalışma sunmak adına daha adil bir kent için asgari olarak sağlanması gereken şu dört başlık çalışmada ele alınan bu yaklaşımlardan çıkartılmıştır. Bunlar başlıklar; yerellik ve katılım; sağlıklı ve güvenli bir kent; barınma ve konut erişimi; kentsel kamusal alanlara erişimdir.

BÖLÜM 2: TAVSİYE BELGELER VE MEVZUATIN İNCELENMESİ

2.1. ULUSLARARASI BELGELERDE KENT VE ADALET

Bu bölümde, Avrupa Konseyi, Avrupa Birliği ve Birleşmiş Milletler'in çeşitli kongre ve forumlarda ele aldığı ve farklı başlıklar altında olsa da kentlilerin haklarını geliştirmeye yönelik hak ve standartları işlediği metin ve deklarasyonlar ele alınacaktır.

2.1.1. Avrupa Konseyi'nin Kentli Haklarına İlişkin Temel Belgeleri

Avrupa Kentsel Şartı'nın ortaya konmasından önce, Avrupa Konseyi, 1980-1982 yılları arasında Avrupa çapında ana başlıkları şehirlerin fiziksel ortamının iyileştirilmesi, var olan konut stokunun onarılması, kentlerde toplumsal ve kültürel fırsatların yaratılması ve toplulukların geliştirilmesi ve halk katılımının sağlanması olan "Avrupa Şehirler Rönesansı Kampanyası" örgütlemiştir.²²⁵ Bu kampanya gündemi daha sonra, 1986'da Avrupa Yerel ve Bölgesel Yönetimleri Sürekli Kongresi'ne aktarılacak olan, hükümetler-arası bir kurul tarafından geliştirilmeye açık bir kent politikaları programına dönüştürülmüştür.²²⁶

Akkoyunlu Ertan'ın tespitine göre, Avrupa Konseyi bünyesinde toplanan Avrupa Yerel ve Bölgesel Yönetimler Kongresi'nin 1983 yılında düzenlediği, esasen uzun vadeli bir planlama politikasını içeren bir belge olan Avrupa Bölgesel ve Mekânsal Planlama Şartı'nda benimsenen, bölgelerde dengeli bir sosyo-ekonomik gelişme; gündelik yaşam koşullarının iyileştirilmesi; doğal kaynakların sorumlu bir anlayışla yönetilmesi; çevrenin ve ulusal toprakların korunması hedefleri kentli hakları

²²⁵ WALD, *Kentsel Haklar*, der. Mete Tunçay, 1994, s.83

²²⁶ *age.*, s.84

ile ilgilidir.²²⁷ Bunun dışında, Avrupa Konseyi'nce 1985'te kabul edilen, yerel yönetimlerin kurumsal varlıklarının güvence altına alınması, karar organlarının seçimle belirlenmesi; yerel yönetimlerin yetki, görev ve sorumluluklarının yerel halkın ihtiyaçlarını karşılamaya yönelik olarak genişletilmesi; yerel halkın ortak gereksinimleri konusunda merkezi yönetimin yetkileri dışında yerel yönetimlere yetki verilmesi; yerel yönetimlerin kurumsal varlıklarının merkezi yönetimin tek taraflı işlemlerine göre korunması gibi yerel yönetimleri güçlendirmeye, yerel halkın yerel yönetime katılımını arttırmaya yönelik maddeler içeren Avrupa Yerel Yönetimler Özerklik Şartı ve benimsediği yerellik ilkesi (*subsidiarity*), kentli haklarının uygulanması için önemli bir zemin oluşturmaktadır.²²⁸ Bu ilke, takip eden şartlarda yer alan özellikle kentlilerin yerel yönetime demokratik katılımı ve kentli haklarının karşılanabildiği ölçüde ilk etapta yerel yönetimlerce karşılanmasına dair maddelerle doğrudan ilgilidir.²²⁹ Üç ana bölümden oluşan Özerklik Şartı, yerel yönetimlere seçilmiş yöneticilerin çalışma koşulları, yerel yönetim üzerindeki denetimin niteliği ve sınır, kaynak özerkliği, yerel yönetimlerle merkezi idareler ve diğer yerel yönetimler arasında işbirliği, dayanışma ve yargısal denetim; şartı onaylayan devletlerin yükümlülükleri ve çekince koyma hakkı ve şartın uygulama ve yürürlük koşullarını içermektedir.²³⁰

Yerel yönetimler, bulundukları coğrafyada, halkın ihtiyaçlarını ve taleplerini yönetime anlatma imkânı açısından merkezi yönetime göre daha elverişlidir.²³¹ Bu da Avrupa Kentsel Şartı'nda yerellik ilkesi olarak yer alan ve Avrupa Yerel Yönetimler Özerklik Şartı'na dayanan yerellik ve yerel özerklik kavramlarıyla belgelere yansımıştır. Kökeni daha eski olmakla beraber 1980li yıllardan itibaren kamu yönetiminde ve uluslararası belgelerde kullanılmaya başlanan yerellik, “hizmetleri halka yakınlaştırmak”, “yerel sorunlar için genelden ayrılan özel çözümler üretmek” için, merkezi yönetimin görevlerini sınırlandırarak, yerel yönetimlerin yetki alanını genişletmeyi hedefleyen ilkedir.²³² Yerel özerklik ise, yerel yönetimlerin kendi karar ve

²²⁷ Akkoyunlu Ertan, *age.*, s.94

²²⁸ *age.*, s.96-97

²²⁹ Mutlu, *age.*, s.112

²³⁰ https://www.ab.gov.tr/files/haberler/2011/yerel_yonetimler_ozerklik_sarti.pdf e.t. 02.06.2022

²³¹ Cevat Geray, “Kentsel Yaşam Kalitesi ve Belediyeler”, *Türk İdare Dergisi* sayı: 471, 1998, 323-345 s.340

²³² Yusuf Karakılçık, *Yeni Yerel Bölgesel Gelişmeler Işığında Yerel Yönetimler Yeni Yerinden Yönetim Uygulamaları – Tartışmalar – Yaklaşımlar*. Ankara, Seçkin Yayıncılık, 2013, s.43-44

uygulamalarını merkezi yönetimin denetimi altında olmadan alma ve yürütme, böylelikle hizmetlerin halka kendilerine yakın olan birimlerce sunulması anlamına gelir.²³³

Bu çalışmaların ardından yıllar içerisinde kentli haklarına yönelik doğrudan bir içerik sunan iki önemli şart ortaya konulmuştur. Bunlardan ilki, Avrupa Konseyi tarafından 17-19 Mart 1992’de Strasbourg’da düzenlenen “Avrupa’nın Yerel ve Bölgesel Yönetimler Kongresi” tarafından kabul edilen “Avrupa Kentsel Şartı”dır.²³⁴ İkincisi ise, önsözünde belirtildiğine göre, ilk şartı çerçeve değerlerin ifadesi olarak gören ve kabul eden fakat onu hem teknoloji, ekonomi, küreselleşme gibi gelişmeler nedeniyle hem de Doğu bloğunun 90’lı ve 2000’li yıllar boyunca bu düzene yeni giren ve değişiklikleri hızlı biçimde yaşayan kent ve kasabaların varlığı nedeniyle, geliştirme zorunluluğu altında güncelleyen 28 Mayıs 2008 tarihinde Strasbourg’da “Yerel ve Bölgesel Yönetimler Kongresi” tarafından kabul edilen “Avrupa Kentsel Şartı II: Yeni Bir Kentsellik İçin Manifesto”dur.²³⁵

1992 tarihli Avrupa Kentsel Şartı’nın amaç, felsefe ve yapısının anlatıldığı bölümünde mevcut kentlerin sorunları olarak tarihi merkezlerinin çürümesi; trafik ve ulaşım sorunları; hava, toprak ve gürültü; özellikle farklı etnik kökenliler ve gençler arasında artan işsizlik oranları; uygun fiyatlı konuta erişim sorunu; çoğunlukla uyuşturucu ile bağlantılı olan suçluluk ve güvensizlik sorunları sayılmaktadır. Ayrıca şart, kentsel gelişme ve hayat kalitesini artırma gayesi güderken, Avrupa’da hali hazırda genel olarak kabul görmüş “evrensel ilkelere” (*universal guiding principle*) ve temel özgürlükler ve insan haklarına dayanır.²³⁶

Bu Şartta, Avrupalı kentlerde yaşayan vatandaşların sahip olduğu yirmi adet hak sayılmaktadır. Bu haklar; 1- Suçlardan ve şiddetten olabildiğince arındırılmış, güvenli ve huzurlu şehir 2-Hava, su, gürültü ve arazi kirliliğinden arındırılmış, doğanın ve doğal kaynakların korunduğu temiz ve sağlıklı çevre 3- Uygun iş imkânlarına ve kişinin

²³³ Karakılçık, *age.*, s.45

²³⁴ European Urban Charter <https://rm.coe.int/168071923d> E.T. 14.05.2022

²³⁵ <https://rm.coe.int/european-urban-charter-ii-manifesto-for-a-new-urbanity/168071a1b5> E.T. 12.05.2022

²³⁶ <https://rm.coe.int/168071923d> E.T.14.05.2022

ekonomik kalkınmaya katılma ve kendisini mali olarak geliştirmesi 4- Yeterli ve karşılanabilir konut ve konut mahremiyetinin korunması 5- Seyahat özgürlüğü ve sokakların hem yayalar hem taşıt, hem de toplu taşıma araç kullanıcıları için elverişli olması; 6-Fiziki ve psikolojik sağlık tesislerine sahip olma; 7-Spor ve boş zaman imkanlarına sahip olma; 8- Kültürel ve yaratıcı etkinliklere erişim ve katılabilme; 9-Farklı kültürel, etnik ve dini arka plana sahip kişilerin barış içinde bir arada yaşayabilmesi; 10- Fiziki çevrenin ve mimari yapının kaliteli olması, kültürel mirasın yaşatılması; 11- Yaşam, çalışma, gezme ve sosyal etkinlik alanlarının olabildiğince birbirleriyle bağlantılı olması; 12-Yönetim işlerinde bilgi edinme ve çoğulcu demokratik yapılara ve kent yönetimine katılma ve özerklik ilkesi; 13- yerel yönetimin ekonomik kalkınmaya yönelik sorumluluğun olması; 14- Yerel yönetimin ekonomik kalkınmayı ve çevreyi koruması, sürdürülebilir kalkınma; 15- Yeterli çeşitlilikte ve uygun kalitede hizmet ve kaynağın yerel yönetim ve özel girişimlerce sunulması; 16- Doğal zenginlik ve kaynakların yerel yönetimlerce tüm vatandaşların yararına olacak şekilde rasyonel, dikkatli ve verimli kullanımı; 17- Kişinin kişisel, sosyal, kültürel, ahlaki ve manevi gelişimi için gerekli şartların sunulması; 18- Vatandaşların katılımının da teşvik edildiği belediyeler arası işbirliği; 19- yerel yönetimlere bu deklarasyondaki hakları sağlayabilmek için gerekli mali mekanizma ve yapıların sağlanması; 20- Bu hakların yerel yönetimlerce, cinsiyet, yaş, köken, inanç, sosyal, ekonomik veya siyasi aidiyet, fiziksel veya zihinsel bir engele bakmaksızın bu hakları tüm vatandaşları için sağlamasıdır.²³⁷

İlkinden on beş yıl sonra bir manifesto olarak kabul edilen ikinci şartta ise, ilk şarttan farklı olarak haklar tek tek belirtilmemiş daha ziyade kentli haklarının somutlaştırılmasına yönelik olarak bazı ilkeler kabul edilmiştir.²³⁸ Bu ilkeler şu şekildedir: 1) kentlerde yaşayanların kent için sorumlu, aktif ve bilgilendirilmiş olması gerekliliğini, göçmenler de dahil kentin tüm bileşenlerinin aynı ruhla katıldığı kentsel demokrasinin önemini içinde barındıran, kentlerde yaşayan kişileri kent yurttaşı olarak sayma ilkesi (*town and city dwellers as urban citizens*); 2) kent faaliyetlerini artan kent nüfusunun ve kentlerdeki ekonomik aktivitelerin çevreye etkisinin bilincinde ve küresel iklim krizine duyarlı olarak ve yerel çevreyi koruyacak şekilde gerçekleştirmeyi içeren

²³⁷ European Urban Charter <https://rm.coe.int/168071923d> e.t 14.05.2022

²³⁸ Keleş ve Mengi, *age.*, s.40-41

kentler için sürdürülebilirlik ilkesi (*sustainable towns and cities*); 3) coğrafi ve sosyo ekonomik olarak bölgesel durumu ve sosyal eşitliği gözeten uyumlu kentler ilkesi (*cohesive towns and cities*); 4) Kültürel ve mimari olarak çoğulcu, yerel kimliklerin farklılıklarına aynı zamanda da değişmeye ve yeniliklere açık bilgiye dayalı kentler ilkesidir (*knowledge-based towns and cities*).²³⁹

Kentlilerin kent yurttaşı sayılması, aynı kentte yaşayanların ortak kentsel mekânda bir arada yaşamalarının gerektirdiği, onlara haklarla beraber sorumluluklar da yükleyen, yerel yönetimine de bu bir aradalığa ve katılıma açık olmayı yükleyen toplumsal etik gereğidir.²⁴⁰ Bu nedenle kent yurttaşlığı ulus devlet yurttaşlığına nazaran demokratik katılımı çok daha yakından ilişkilidir. Kentlilerin kent yurttaşı sayılması yerel demokrasiyi güçlendirmeyi, katılım araçlarını arttırmayı gerektirir. Göçmenlerin yaşadıkları kentin yönetim organlarının seçimlerine katılabilmeleri ve organlarında üye olmalarını da buna dahildir.²⁴¹

2.1.2. Birleşmiş Milletlerin Kent Çalışmaları

Birleşmiş Milletler İnsan Yerleşimleri Merkezi (UN-HABITAT) kentleşen bir dünyada hayat kalitesini arttırmak; kapsayıcı, güvenli, dirençli ve sürdürülebilir kentler ve toplulukları desteklemek amacıyla 90'dan fazla ülkede faaliyet gösteren Birleşmiş Milletler birimidir.²⁴² 1976'da Vancouver'da HABITAT I, 1996'da İstanbul'da HABITAT II ve 2016'da Quito'da HABITAT III olarak anılan toplantıları düzenlemiştir.²⁴³ İlk toplantı olan HABITAT I sonunda, Vancouver İnsan Yerleşimleri Deklarasyonu adıyla yayınlanan bildirgede, insan yerleşimlerine yönelik herhangi bir yönetimin en önemli gayesinin insan yaşamının kalitesinin artırılması olduğu, özgürlük, insan onuru ve sosyal adalet çerçevesinde, ırk, yaş, cinsiyet, din, dil, ulus ve benzeri ayrım olmaksızın gıda, barınma, temiz su, iş, sağlık, eğitim, sosyal güvenlik

²³⁹ <https://rm.coe.int/european-urban-charter-ii-manifesto-for-a-new-urbanity/168071a1b5> E.T. 14.05.2022

²⁴⁰ Alison Brown ve Anali Kristiansen, *Urban Policies and the Right to the City: Rights, Responsibilities, Citizenship* s.16-17

²⁴¹ Keleş ve Mengi, *age.*, s.41

²⁴² <https://unhabitat.org/about-us> E.T.14.05.2022

²⁴³ Keleş ve Mengi, *age.*, s.72

hizmetlerinin herkese sunulmasına yönelik politikalar geliştirme; dezavantajlı kişilere öncelik verme; ekonomik kalkınmanın insanların ihtiyaçlarını karşılamayı hedeflemesi ve faydalarının insanlar ve uluslar arasında daha hakkaniyetli paylaşımı; tarihi ve kültürel alanların korunması gibi kentleri ilgilendiren ilkeler benimsenmiştir.²⁴⁴

Bunlardan, HABITAT II’de “İstanbul Bildirgesi” adıyla bilinen bildirge kabul edilmiş, bu bildirmede, kentlilerin yaşadığı evsizlik, yoksulluk, işsizlik ve sosyal dışlanma gibi sorunlara; kentlerin fiziki imkânlarında temel altyapı ve hizmetlerin eksikliği, planlamanın geliştirilmesi ihtiyacı, çevresel bozulma ve afetlere karşı önlem alma gereğine dikkat çekilmiş ve kentlerin durumunun iyileştirilmesi için ülkeler arası işbirliği, kaynakların adaletli dağıtımı, kırsal yerleşim yerlerinin koşullarının iyileştirilmesi, dezavantajlı grupların gözetilmesi, uygun fiyatlı konut arzı, ekolojik dengeyi koruma ve çevre kirliliğini önleme, sağlıklı su temini, etkili atık yönetimi, ve kentlerin kültürel, tarihi ve doğal özelliklerinin korunması gereği yer almıştır.²⁴⁵

17-20 Ekim 2016 tarihlerinde Quito’da düzenlenen Birleşmiş Milletler Konut Ve Sürdürülebilir Kentsel Kalkınma Konferansı sonunda yazılan ve 23 Aralık 2016 tarihinde Genel Kurul tarafından kabul edilen Yeni Kentsel Gündem’in yoksulluk ve açlığı giderme; eşitsizlikleri azaltma; devamlı, kapsayıcı ve sürdürülebilir ekonomik büyüme; toplumsal cinsiyet eşitliği; insan sağlığı ve refahı; ve çevrenin korunması hedeflerine katkı sunması amaçlanmış, ve bu kapsamda insan hak ve özgürlüklerine saygı çerçevesinde insan odaklı, gezegeni koruyan bir kentsel ve kırsal gelişimi; gecekondulaşmayı önleme, mültecilerin yerleşimi için çözüm üretme; fırsat eşitliğini sağlama; doğa dostu teknoloji, kentsel altyapı ve üst yapı geliştirme kentsel ve kırsal alan arasında doğal kaynakların kullanımı ve yerel ve ulusal ekonomiye katkı sunacak şekilde uyumun sağlanması; yerel yönetim, özel sektör, sivil toplum ve tüm paydaşların katılımının artırılması; erişilebilir ve sürdürülebilir konutlandırma ve verimli bir konut sektörü gibi sadece kentler değil insan yerleşimlerinin olduğu alanların insan odaklı ve

²⁴⁴ https://unhabitat.org/sites/default/files/download-manager-files/The_Vancouver_Declaration_1976.pdf

²⁴⁵ Akkoyunlu Ertan, *age.*, s.100-101

çevre duyarlı olarak iyileştirilmesine yönelik hususlarda UN-HABITAT'ın geliştirici, destekleyici ve teşvik edici olacağı ifade edilmiştir.²⁴⁶

2.1.3. Uluslararası Hükümet Dışı Organizasyonların Çalışmalarından Örnekler

Bunların dışında bazı özel başlıklar altında kentlerde yaşayanların hayatını iyileştirmeye yönelik başka konferans veya deklarasyonlar da söz konusudur. Örneğin, Avrupa Birliğinin Fırsat Eşitliği Birimi desteği ile 1994 yılında hazırlanan Avrupa Kentte Kadınlar Şartı bu kapsamda sayılabilir.²⁴⁷ Bu şartta, kentlerde yaşayan kadınların yaşam koşullarını iyileştirmek için, kentin hem planlama süreçlerine katılım, hem hizmetlere erişim hem de kentin planlanmasında kadın algısının olumsuz çağrışımlarından kurtarılması yönünden kadınlara merkeze alan iyileştirmeler teklif edilmiştir.²⁴⁸

2000li yılların kentsel hakları tartışan sivil toplum çalışmalarından bazıları, Dünya Sosyal Forumu tarafından 2002 yılında ortaya konulan Dünya Kentsel Şartı, Amerika Sosyal Forumu'nun 2004 yılında Quito'daki ve Dünya Kent Forumu'nun Barselona'da düzenlediği demokratik kent yönetişi, kent yönetimine ve bütçe yönetimine katılım, ekonomik, kültürel, toplumsal ve çevresel hakların uygulanmasında etkinlik, yoksullukla mücadeleyi gündeme alan toplantılar sayılabilir.²⁴⁹

UCLG (United Cities and Local Governments) tarafından 1998 yılında Barselona Şehir Meclisinin ev sahipliğinde düzenlenen, hükümet dışı organizasyonların, hukukçuların, başka şehirlerden temsilcilerin katıldığı, bir konferansta belirlenen , ve 2006 yılında 21 ülkeden 350 şehrin kabul ettiği, kentlerde eşitlik, katılım, bilgi edinme hakkı, kamu hizmetlerinin etkili ve şeffaf sunulması, adalete erişim, güvenlik gibi hakları içeren European Charter for the Safeguarding of the Human Rights in the City

²⁴⁶ <https://www.un.org/en/development/desa/population/migration/generalassembly/docs/globalcompact/A.RES.71.256.pdf>

²⁴⁷ <https://www.hlrn.org/img/documents/1994%20-%20European%20Charter%20for%20Women%20in%20the%20City.pdf>

²⁴⁸ Akkoyunlu Ertan, *age.*, s.106-107

²⁴⁹ Mahmut Güler, *agm.*, s.63

adlı bir bildirgedir.²⁵⁰ Bu şartın ilk maddesinde kent hakkı başlığı kullanılmış, kent orada yaşayan herkese ait kolektif bir mekân olarak tanımlanmıştır.²⁵¹ Yine de, devamında üzerinde durulan kent hakkından ziyade kentte insan haklarıdır.²⁵²

Bunlardan başka, CLGF (the Commonwealth Local Government Forum) tarafından 2005'te hazırlanan yerel demokrasiyi ve yerelde iyi yönetimi geliştirmeye yönelik yasal çerçeve sunmayı hedefleyen the Aberdeen Agenda, ; CEMR (the Council of European Municipalities and Regions) tarafından 2006'da hazırlanan, yerel yönetimlerin katılımı, hizmetlere erişimde, istihdam alanında kadın erkek eşitliğini sağlama gibi sorumluluklarını ortaya koymayı hedefleyen The European Charter for Equality of Women and Men in Local Life gibi bildirgeler sayılabilir.²⁵³

2.2. KENTLİ HAKLARI VEYA KENT HAKKINA DAİR YASAL DÜZENLEMELER

2.2.1. Avrupa Birliği Mevzuatı

Hukuken bağlayıcı olmasa da AB ülkelerinin kent politikalarına yön vermek üzere 1999'da kabul edilen Mekânsal Gelişme Perspektifi'nde (ESDP) bölgesel gelişme politikalarıyla ulusal gelişme politikalarını uyumlulaştırmak; dengeli ve sürdürülebilir gelişme yönetimini AB ülkelerinin hepsinde geçerli kılmak; doğal kaynakları ve kültürel mirası korumak; rekabeti yaygınlaştırmak hedefleri benimsenmiştir.²⁵⁴

24 Mayıs 2007'de kabul edilen Sürdürülebilir Avrupa Kentleri İçin Leipzig Şartı'nda sosyal adalet ile ilgili olabilecek konulara yer verilmiştir. Buna göre, kentlerin yoksunluk bölgeleri, fiziksel yetersizlikler, yerel ekonomi ve emek pazarının zayıflığı gibi konularda iyileştirmeler ve gençler ve çocukların eğitim ve öğretiminde fırsat

²⁵⁰ Brown ve Kristiansen, *age.*, s.18-19

²⁵¹ https://uclg-cisd.org/sites/default/files/documents/files/2021-06/CISDP%20Carta%20Europea%20Sencera_baixa_3.pdf

²⁵² Brown ve Kristiansen, *age.*, s.19

²⁵³ *age.*, s.20-21

²⁵⁴ Keleş ve Mengi, *age.*, s.117-118

eşitliği ve ulaşım imkanlarının etkili ve ucuz olanaklarla genişletilmesi hedeflenmiştir.²⁵⁵

Avrupa Birliği Mekânsal Gündem’inde yer alan ilkeler ise, çok merkezli kentsel gelişme; kentsel ve kırsal alan arasında işbirlikleri kurulması; Avrupa ulaşım ağının genişletilip güçlendirilmesi; risk yönetiminin iklim değişikliklerini kapsayacak şekilde geliştirilmesi ve ekolojik yapı ve kültürel kaynakların korunması ve güçlendirilmesi konularına odaklanmıştır.²⁵⁶

2.2.2. Kent Hakkını Yasal Olarak Kullanan İki Örnek : Brezilya Şehir Yasası ve Montreal Şehir Sözleşmesi

Brezilya’da 1970li yıllarda başlayan kent hakkı tartışmalarının sonunda 1988 yılında Anayasa’ya kent hakkının sağlanması için kullanılmak üzere “sosyal işlev” (*social function*) kavramı eklenmiştir.²⁵⁷ 10 Temmuz 2001’de kabul edilen, Brezilya Şehir Yasası, kent hakkını kullanan bir yasadır. Bu yasada hem kent planlaması hem de kent yönetimini bağlayacak bir model sunma hedefi güdülmüş ve bu yasada mülkiyetin ve kentin sosyal işlevleri ve şehrin demokratik yönetimi ele alınmıştır.²⁵⁸ Mülkiyet kullanımı ile ilgili olarak belediyeye “sosyal işlev” kavramına dayanarak örneğin özel mülkiyete konu olsa da sahibi tarafından tamamı kullanılmayan mülkün kullanılmayan kısmını kamu kullanımına açma, ya da hiç kullanılmayan binaların kamulaştırılması, belirli bir büyüklüğün üzerindeki inşaat alanları için de ilave vergi alınması gibi bazı yetkiler; demokratik katılımın sağlanması için de örneğin belli bir nüfusun üzerinde şehirler için şehir planlarının kent sakinlerinin katılımıyla yapılması kent konseyleri oluşturulması gibi görevler vermiştir.²⁵⁹

Kanada’nın Montreal şehrinde, kenti hem bir fiziki alan hem de bir yaşam alanı olarak tanımlayan, kent yönetimi ile kentliler arasında karşılıklı hak ve sorumlulukları

²⁵⁵ Keleş ve Mengi, *age.*, s.118

²⁵⁶ *age.*, s.118

²⁵⁷ Brown ve Kriestiansen, *age.*, s.22

²⁵⁸ Abigail Friendly, “The Right to the City: Theory and Practice in Brazil” . *Planning Theory & Practice*, , Vol.14, No.2, 2013, s.158-179, s.158

²⁵⁹ *agm.*, s.164-165

düzenleyen, tam adı The Montreal Charter of Rights and Responsibilities olan şart kabul edilmiştir.²⁶⁰ Şart, yoksulluk ve ayrımcılığa karşı mücadele, adalet ve eşitliğe saygı, ve kentlilerin katılımıyla yönetimde şeffaflığı esas alarak; demokrasi; ekonomik ve sosyal hayat; kültürel yaşam; fiziksel aktiviteler ve spor; sürdürülebilir kalkınma; güvenlik ve belediye hizmetleri alanlarında kentlilerin haklarını beyan eder.²⁶¹

2.3. HUKUKUMUZ BAKIMINDAN KENT VE ADALET

Ulusal mevzuatımızda doğrudan kent hakkı, kentli hakları ya da kentsel hak olarak tanımlanmış, kentlilere sunulmuş herhangi bir hak bulunmamaktadır. Yine, hukuk fakültesi kürsüleri müstakil bir kent hukuku kürsüsü barındırmamaktadır. 5393 sayılı Belediye Kanunu'nun kent konseylerini düzenleyen 76. Maddesinde “kentlin hak ve hukukunu koruma” kent konseylerinin görevleri arasında sayılmış, dolayısıyla ortaya kentlin haklarının ve hukukunun ne olduğun tanımlanması sorunu çıkmıştır. Öte yandan bazı yazarlar, Anayasa’da yer alan konut hakkı, yerel yönetimlere seçimlerle katılım hakkı, sağlıklı bir çevrede yaşama hakkı, mülkiyet hakkı gibi hakları; özellikle belediye mevzuatı, imar mevzuatı, Kıyı Kanunu, Milli Parklar Kanunu, Gecekondu Kanunu gibi çeşitli hukuki düzenlemede yer alan, kent mekânını ve kentte yaşayanları doğrudan ilgilendiren, kentlilerin haklar veya ödevlerini ve idarenin görev ve yetkilerini, dolaylı olarak kentli hakları olarak görmüşlerdir.²⁶² Bazı yazarlar da kente ilişkin mevzuatı hukukun diğer dallarından ayrı olarak bir araya getirmiş ve kent hukuku olarak yeniden adlandırmışlardır.²⁶³ Kahraman ise çalışmasında Türkiye’de kent hukukunun biri sağlıklı bir kent oluşturmaya yönelik bütünlüklü norm alanı diğeri ise kentleşmenin neden olduğu krizlere ekonomik kaygılarla getirilen istisna alanı olarak iki yönü bulunduğunu savunmuştur.²⁶⁴

Önceki başlıklarda gösterildiği üzere kent hakkı tartışmalarında da, sosyal adalet açısından kent planlama ve kent yönetimini ele alan yaklaşımlarda da, kentli hakları yaklaşımlarında da ortaya çıkan bazı ortak hedefler bulunmaktadır. Bu başlık altında,

²⁶⁰ Şartın tamamı için bkz. <https://montreal.ca/en/topics/montreal-charter-rights-and-responsibilities>

²⁶¹ Brown ve Kristiansen, *age.*, s.24

²⁶² Bkz. Keleş ve Mengi, *age.*, Akkoyunlu Ertan, *age.*, Mutlu *age.*, Güler agm.

²⁶³ Bkz. Keleş ve Mengi *age.*

²⁶⁴ Tayfun Kahraman, *İstisna Mekân: Hukukun Eşiğinde Kent*, Tekin Yayınları, İstanbul, 2021, s.163

daha adil bir kent yaşamı için gerekli görülen hususlara ilişkin olarak ulusal mevzuatımızın ilgili hükümleri ele alınacaktır. Bunlar bu çalışmada, yukarıda açıklandığı üzere Susan Fainstein ve Iris Marion Young'un tezleri doğrultusunda yerellik ve katılım; sağlıklı ve güvenli bir kent; barınma ve konut erişimi; kentsel kamusal alanlara erişim olarak dört başlıkta incelenecektir.

2.3.1. Yerellik ve Katılım

2.3.1.1. Yerel Yönetimler

Yerellik ve katılım konusu kentlerin daha adil kentler olması için üzerinde durulması gereken bir husustur. Young'un resmettiği ideal şehir hayatı farklılıkların ifade edilebildiği, karar alma süreçlerinin katılımcı ve şeffaf ilerlediği bir hayattı. Fainstein'in ortaya koyduğu gibi çeşitlilik ve hakkaniyetle dengelenmiş bir demokrasi adil bir kent için temel husustur. Katılım ve yerelliği kent düzleminde ele alabilmemiz için kentin hukuken neyi ifade ettiğini açıklama ihtiyacı doğmaktadır. Çalışmanın teorik kısmında kent, insan topluluğun sosyal, ekonomik, siyasal ve kültürel faaliyetlerinin yoğunlaştığı, ülkelere göre daha küçük muhtelif coğrafi alanları ifade edecek şekilde kullanılmıştı. Özellikle insanlar arası ilişkiler, ekonomik faaliyetler ve bu faaliyetlerin söz konusu fiziki mekân ile kesişimi felsefi tartışmalara konu olmuştu. Bir kenti hukuki açıdan ise, idari bir birim olarak ve bu birimin yönetim şeması içindeki yeri, görev, yetki ve imtiyazları ile işleyişini inceleyerek ele almak durumundayız. Kenti bu şekilde, devlete yani merkezi yönetime nazaran yerel olan bir yönetim alanı olarak işlediğimizde “yerel yönetimler” kavramı devreye girmektedir. Dolayısıyla burada, kente ilişkin faaliyetlerin yerelliğini yerel yönetim mevzuatının esas olarak kent yönetimini kapsayan belediye ve büyükşehir belediyesini ve bazı durumlarda il özel idaresini ilgilendiren kısımları üzerinden çalışmaya devam edilecektir.

Kent yönetimi ve kente dair konular kamu yönetiminin bir parçasıdır. Kamu yönetimi, merkezden ve yerinden yönetim kuruluşları olmak üzere ikiye ayrılmakta; merkezden yönetim ise başkentteki kuruluşlar ve bunların yanında “yetki genişliği

ilkesi” ile illerde bulunan , merkeze bağı, valilerce yürütölmektedir.²⁶⁵ Merkezden ayrı bir tüzel kişiliğe sahip olarak kamu hizmeti görmek üzere oluşturulan yerinden yönetim kuruluşları ise, belirli bir coğrafi alanı esas alarak oluşturulmuşlarsa “yer bakımından yerinden yönetim” diğör bir deyişle “yerel yönetim”; belirli hizmetlerin görölmesi için oluşturulmuşlarsa “hizmet bakımından yerinden yönetim” veya “hizmet ve meslek kuruluşları” olarak ikiye ayrılmaktadır.²⁶⁶

Yerel yönetimler, karar almadan önce herhangi başka bir idarî makam veya mevkiden izin alma ve aldıkları kararları herhangi bir makama onay için sunma gereği bulunmayan; ve kararlarını icra edebilme serbestisine sahip yani idarî özerkliği bulunan kamu idareleridir.²⁶⁷ Diğör bir deyişle özerklik, yerel yönetimlerin, “kendilerine has belli bir iktidar”, “kendine has karar ve yönetim organı”, “kendine has personeli” ve “kendine has mali kaynakları” olmasını ifade eder.²⁶⁸ Dolayısıyla yerel yönetimler yerele dair konularda merkezden belli oranda özerkleşerek yönetimde bulunan idareler olmaktadır.

i. Türkiye ve Avrupa Yerel Yönetimler Özerklik Şartı

Çalışmanın önceki kısımlarında da bahsi geçen, Avrupa Konseyi tarafından 1985 tarihinde kabul edilen ve üye ölkelerin imzasına açılan Avrupa Yerel Yönetimler Özerklik Şartı’nda yerel yönetimlerin özerkliği, güçlendirilmesi, mali kaynaklara sahip olma, merkezi yönetimlerin müdahalesine karşı başvuracakları hukuki yolları belirleme gibi haklar ele alınmaktadır.²⁶⁹ Türkiye, bu şartı bazı maddeler üzerinde çekince hakkını kullanarak 1988’de imzalamış, 8.5.1991 tarihli ve 3723 sayılı Kanunla kabul etmiştir.²⁷⁰

Şartın Türkiye’nin kabul ettiğı maddelerden 2. maddesi ile özerk yerel yönetimlerin anayasal ve yasal dayanağı olması; 3. maddesinin 1 ve 4. fıkraları ile,

²⁶⁵ Şeref İba, *Anayasa Hukuku ve Siyasal Kurumlar*, Turhan Kitabevi, Ankara, 2008, s.238

²⁶⁶ İba, *age.*, s.238-239

²⁶⁷ Halil Kalabalık, *Avrupa Birliği Ölkeleriyle Karşılaştırmalı Yerel Yönetim Hukuku - Teori ve Uygulama*, Seçkin Yay., Ankara, 2005, s.260

²⁶⁸ Kemal Gözler, *Mahalli İdareler*, Ekin Yay., Bursa, 2013, s.83

²⁶⁹ <https://rm.coe.int/booklet-european-charter-of-local-self-government-turkish-version/168071b67b>

E.T.04.06.2022

²⁷⁰ <https://www.resmigazete.gov.tr/arsiv/20877.pdf> E.T.02.05.2022

özerk yerel yönetim kavramının yerel yönetimlere verdiği düzenleme ve yönetme hakkı ile bu hakkın “doğrudan, eşit, genel ve gizli oy sistemine göre özgürce seçilen” üyelerden oluşan konsey veya meclislerce kullanılacağı; 4. madde ile yerel yönetimlerin faaliyet ve sorumluluk kapsamının kanun veya anayasa ile belirleneceği, sınırlanmadığı konuların takdir yetkisi içinde olduğu ve kamu sorumlulukların tercihen vatandaşa en yakın yönetimce yerine getirileceği; 5. madde ile yerel yönetimlerin sınırlarının yerel topluluğa sorulmadan değiştirilemeyeceği; 8. maddenin 1 ve 2. fıkrası ile denetimlerin kanun veya anayasa ile belirlenmiş durumlarda ve hukuka uygunluk sebebiyle yapılabileceği; 10. maddenin 1. fıkrası ile yerel yönetimlerin kendi aralarında birlik kurabileceği kabul edilmiştir.²⁷¹ Bu maddelerin dışında yerel yönetimlerin insan kaynağı, ve mali kaynakları ve harcamalarına ilişkin olarak da bazı madde ve fıkralar kabul edilmiştir.²⁷²

Türkiye, Şart'ta yer alan madde ve fıkralardan 10 tanesine çekince koymuştur. Bunlar arasında, konumuz açısından önemli olanlar şöyledir: Şart'ın 4. maddesinin 6. fıkrasında yer alan yerel yönetimleri ilgilendiren konuların planlama ve karar alma süreçlerinde yerel yönetimlere danışılması; yerel yönetimlerin kendi içsel örgütlenmesini serbestçe belirleme hakkı; yeniden dağıtılan kaynakların yerel yönetimlere nasıl tahsis edileceğine ilişkin kendilerine danışılması; yerel yönetimler üzerindeki idari denetimin korunması amaçlanan çıkarların önemiyle orantılı olarak sınırlandırılması; ve yerel yönetimlerin yargı yoluna başvurma hakkı.²⁷³ Bu çekincelerden yerel yönetimlere danışılma ile ilgili olanlar, 5355 sayılı Mahalli İdare Birlikleri Kanunu'nun 20. maddesinde yer alan “yerel yönetimlerin menfaatlerinin korunması, gelişmelerine yardımcı olunması, personelinin eğitilmesi ve yerel yönetimlerle ilgili kanun hazırlıklarında görüş bildirilmesi amacıyla il özel idarelerini ve belediyelerini temsil etmek üzere ülke düzeyinde birlik kurulmasının öngörülmesi” ile; içsel örgütlenmenin yerel yönetimce belirlenmesine ilişkin olanı ise, 5393 sayılı Kanun ve 5302 sayılı Kanunlarda yer alan beldenin veya ilin ihtiyacına göre birim

²⁷¹ Madde metinleri için bkz. <https://rm.coe.int/booklet-european-charter-of-local-self-government-turkish-version/168071b67b> e.t. 07.06.2022

²⁷² Kabul edilen madde ve fıkra numaraları için bkz. <https://www.resmigazete.gov.tr/arsiv/20877.pdf> e.t.07.06.2022

²⁷³ Çekince konulan maddelerin tablo gösterimi için bkz. M. Zahid Sobacı, Türkiye'nin Avrupa Yerel Yönetimler Özerklik Şartı'na Uyum: Özerklik Miti, Seta Analiz, sayı 120, 2015s.16, tablo:2

kurulup kaldırılması veya birleştirilmesinde belediye veya il genel meclisinin yetkili kılınması ile fiili olarak ortadan kalkmıştır.²⁷⁴ Yine de, merkezi idarenin kararlarında yerel yönetimlere danışması doğrudan düzenlenmemiştir.

Hukukumuzda yerel yönetimlerin yerel özerkliği idari vesayet kurumu ile dengelenmiş, yerel yönetimlerin merkezden bağımsız idareler olmasının önüne geçilmiştir. İdari vesayet yerelden görülen kamu hizmetlerinin merkezi yönetimle uyum içerisinde olması açısından da bir zorunluluk taşımaktadır.²⁷⁵ Bununla beraber 15 Temmuz 2016 darbe girişimi sonrasında çıkartılan 664 sayılı Kanun Hükmünde Kararname ile Belediye Kanununda yapılan değişiklikle, İçişleri Bakanı'nın yetkisi belediye başkanlarının terör suçlarıyla ilişkisi olması durumunda genişletilmiş ve başkanlık koltuğunun atama yoluyla doldurulması yoluna gidilerek idari özerkliğin istisnai bir durumu düzenlenmiştir.²⁷⁶

ii. Anayasa ve Kanunlarda Yerel Yönetimler

Anayasamıza göre, Türkiye'deki yerel yönetimler, 127. maddede geçtiği üzere “il”, “belediye” veya “köy” halkının mahalli müşterek ihtiyaçları için kurulmuş idarelerdir. Bu yönetimler, “il özel idaresi”, “belediye idaresi” ve “köy idaresi”dir.²⁷⁷

Hukukumuzda yerel yönetimler “devlet kanunları”, “mahallî mahiyette müşterek ihtiyaçlar” ve “belediyenin mali gücü” sınırları içerisinde kalmak suretiyle karar ve hareket serbestisine yani idari özerliğe, ayrıca tüzel kişiliğe dolayısıyla da özel hukuk kurallarının sağladığı haklara sahip idarelerdir.²⁷⁸ Anayasamızda yerel yönetimlere verilen bir “özerklik” kavramı yer almaz fakat, 127. madde düzenlenmesi yerel yönetimlerin özerkliğinin içeriğidir.²⁷⁹ Zira, Anayasa'nın 127. maddesinde yerel yönetimler, “il, belediye veya köy halkının mahalli müşterek ihtiyaçlarını karşılamak üzere, yasayla kurulan, karar organları seçimle belirlenen kamu tüzel kişileri” olarak

²⁷⁴ Fiili olarak ortadan kalkan çekinceler için bkz. Sobacı, agm., s.16, tablo:3

²⁷⁵ Mehmet Boztepe, *Türkiye’de Yerel Yönetimlerin İdari Özerkliğinin Hukuku*, Seçkin Yay., Ankara, 2022, s.261

²⁷⁶ *age.*, s.150-151

²⁷⁷ Turgut Tan, *İdare Hukuku*, Turhan Kitabevi, Ankara, 2015, s.146

²⁷⁸ Kalabalık, *Yerel Yönetim..* s.267-268

²⁷⁹ Gözler, *age.*, s.193

düzenlenmiştir. Yerel yönetimlerin idari ve mali özerkliğe sahip kamu tüzel kişiler oldukları, ayrıca yerel yönetimlerin özel kanunları olan 5393 sayılı Belediye Kanunu, 5302 sayılı İl Özel İdaresi Kanunu ve 5216 sayılı Büyükşehir Belediyesi Kanunu'nda yer almaktadır.

Anayasanın 127. maddesine göre, yerel yönetimlerin görev ve yetkileri “yerinden yönetim ilkesi”ne uygun olarak düzenlenir. Yerinden yönetim ilkesi ise, bazı kamu hizmetlerinin devlet tüzel kişiliğinden başka ve merkezi idarenin hiyerarşisi dışında kalan kamu tüzel kişilikleri tarafından yürütülmesini ifade eden, dayanağını Anayasamızın 123. maddesinin 2. fıkrasından alan anayasal bir ilkedir.²⁸⁰

Bundan başka, 127. maddenin son fıkrasına göre, yerel yönetimler bazı kamu hizmetlerini görmek için kendi aralarında birlik kurabilirler. Örneğin Marmara Belediyeler Birliği çevre yönetimi, kentleşme, göç ve sosyal uyum, yerel diplomasi, yerel kalkınma, şehir teknolojileri ve inovasyon gibi alanlarda yerel yönetimlerin kurumsal kapasitelerinin geliştirilmesi amacıyla faaliyetler düzenleyen 190'dan fazla belediyenin üyesi olduğu bir birliktir.²⁸¹

iii. İl Özel İdaresi

Yerel yönetimlerden, belediye alanları dışındaki alanların idaresinden sorumlu idare İl Özel İdaresi'dir. Bir ilin bulunduğu coğrafi alanın tamamı, yani hem karasal alanı, hem nehirleri, gölleri, şehir, kasaba, köy gibi yerleşim alanları ile dağ, orman, tarla gibi yerleşim alanı olmayan alanlarının hepsi “bölgesel bir kuruluş” olan il özel idaresinin alanını oluşturur.²⁸²

İl özel idaresi, 5302 sayılı İl Özel İdaresi Kanunu 3. maddesine göre “il halkının mahalli müşterek nitelikteki ihtiyaçlarını karşılamak üzere kurulan ve karar organı seçmenler tarafından seçilerek oluşturulan, idarî ve malî özerkliğe sahip kamu tüzel kişisidir”. 5302 sayılı Kanunun 6. maddesinin 2. fıkrasına göre, belediye sınırı dışında

²⁸⁰ Gözler, *age*, s.50-51

²⁸¹ <https://marmara.gov.tr/biz-kimiz> e.t.24.11.2022

²⁸² Gözler, *age*, s.286

kalan alanlarda “imar, yol, su, kanalizasyon, katı atık, çevre, acil yardım, ağaçlandırma, park ve bahçe tesisine ilişkin hizmetlerin” verilmesinden il özel idaresi sorumludur. Ancak, maddenin 1. fıkrasında sayılan hizmetler için belediye dışı ve içi diye bir ayırım olmaksızın il özel idaresi, tüm il sınırları içerisinde sorumludur.²⁸³ Bu fıkradaki hizmetler, “gençlik ve spor, sağlık tarım, sanayi ve ticaret; ... Büyükşehir Belediyeleri hariç, ilin çevre düzeni planı, bayındırlık ve iskan, toprağın korunması, erozyonun önlenmesi, kültür, sanat, turizm, sosyal hizmet ve yardımlar, yoksullara mikro kredi verilmesi, çocuk yuvaları ve yetiştirme yurtları; ilk ve orta öğretim kurumlarının arsa temini, binaların yapım, bakım ve onarımı ile diğer, ihtiyaçların karşılanmasına ilişkin hizmetler”dir (m.6/1).

İl özel idaresinin karar organı üyeleri halk tarafından seçilen; belirli yer ve zamanda toplantı yeter sayısı ile toplanan; gündemindeki konuları görüşen; belirli usullerle oylama yapan; belirli bir karar yeter sayısı ile karar alan; bütçe ve kesin hesap tasarılarını onaylayan; ancak belirli koşullar altında feshedilebilen; ve kararları valinin onayıyla yürürlüğe giren “il genel meclisi”dir.²⁸⁴ 2972 sayılı Kanun’un 3. maddesine göre, il genel meclisinin üyeleri o ilin ilçelerindeki seçmenler tarafından seçilir.

6360 sayılı Kanun değişik 25. Maddesine göre “valinin başkanlığında, genel sekreter ile il genel meclisinin her yıl kendi üyeleri arasından seçeceği üç üye ve valinin her yıl birim amirleri arasından seçeceği iki üye” il encümenini oluşturur. Burada, il encümenini oluşturan sekiz üyeden yalnızca üçünün meclisin seçilmiş üyeleri arasından olup, vali ile birlikte diğer beş kişinin atanmış kişilerden oluşması yerel demokrasi ilkeleri açısından sorun oluşturmaktadır.²⁸⁵

İl özel idaresinin başı ve aynı zamanda tüzel kişiliğin temsilcisi validir (m.29). Dolayısıyla, il özel idaresinin yürütme organı halk tarafından seçilmemiş, merkezî idare tarafından atanmıştır.²⁸⁶

²⁸³ Gözler, *age.*, s.289

²⁸⁴ *age.*, s.293

²⁸⁵ *age.*, 306-307

²⁸⁶ *age.*, s.310

iv. Belediyeler

Yerel yönetimler içinde kent yaşamı ile ilgili faaliyetleri kapsamına alan, idare olarak en çok başvurulacak olanı belediyelerdir. Belediye, il belediyesi, büyükşehir belediyesi ve ilçe belediyesi olarak üç çeşittir.

5393 sayılı Belediye Kanunu 3. Maddesine göre, belediye “belde sakinlerinin mahalli müşterek ihtiyaçlarını karşılamak üzere kurulan ve karar organı seçmenler tarafından seçilerek oluşturulan, idari ve mali özerkliğe sahip kamu tüzel kişisi”dir. Burada geçen “belde” bir toprak parçası, bir arazi değil, “evlerin yan yana gelmesiyle oluşmuş bir yerleşim alanı” anlamındadır.²⁸⁷ Yani belediyeler il özel idaresinden farklı olarak, belirli bir coğrafi bölgenin değil yerleşim yerlerinin üzerindeki yönetim birimleridir.²⁸⁸

5393 sayılı Kanun’un 4. maddesine göre, nüfusu 5.000 ve üzeri olan yerleşim alanlarında belediye kurulması mümkün, il ve ilçe merkezlerinde ise belediye kurulması zorunludur. Belediye kurulması ile ilgili söz konusu yerleşim alanında yaşayanların taleplerinin rol oynaması mümkündür. Şöyle ki, yeterli nüfus şartını sağlayan ve belediye kurulamayacak alanlarda²⁸⁹ bulunmayan köy alanlarında, köy ihtiyar meclisinin bu yönde karar alarak mahallin en büyük mülkî idare amirine başvurması veya köy seçmeninin en az yarısından bir fazlasının bu yöndeki talebiyle mahallin en büyük mülkî idare amirine yazılı olarak başvurması üzerine valinin bildirimi ile söz konusu köyde on beş gün içinde kayıtlı seçmenlerin oyları alınarak sonuca varılır (m.4/4).

5393 sayılı kanunun 3. maddesine göre, belediye sınırları içinde bulunup, ihtiyaç ve öncelikleri benzer özellikler gösteren, sakinlerinin arasında komşuluk ilişkisi bulunan idarî birimler mahalle olarak adlandırılır. Bir alanda mahalle kurulması için

²⁸⁷ Gözler, *age.*, s.332

²⁸⁸ *age.*, s.332

²⁸⁹ Belediye kurulamayacak alanlar için bkz. 5393 sayılı Kanun m.4 fıkra 2 a) “içe ve kullanma suyu havzaları ile sit ve diğer koruma alanlarında” b)”meskûn sahası kurulu bir belediyenin sınırları 5.000 metreden daha yakın olan yerleşim yerlerinde”

öncelikle asgari bir nüfus şartının bulunması gerekir. Nüfusu 500'ün altında olan yerlerde mahalle kurulamaz (m.9/3 ek cümle).

Nüfusu daha yoğun olan şehirler için ise, il merkezlerinde kurulan belediyelerden farklı bir teşkilatlanmaya gidilmiştir. Bunlar, büyükşehirlerde nüfusun çok daha büyük sayılara ulaşması nedeniyle hizmetlerin görülmesinin kolaylaştırılmasına yönelik olarak ortaya çıkan ve bizim hukukumuz açısından “ilçe belediyeleri” denilen alt kısımlar ile büyükşehir coğrafyasının bütünü için görevli olan bir “büyükşehir belediyesi”dir.²⁹⁰ “Büyükşehir” anayasada geçen bir kavram olmamakla birlikte, 127. Maddenin üçüncü fıkrasında, kanunla “büyük yerleşim merkezleri için özel yönetim biçimleri” getirilebileceği yer aldığından, bu fıkra büyükşehir belediyelerinin anayasal dayanağı olarak görülebilir.²⁹¹

2004 tarih 5216 sayılı Büyükşehir Belediyesi Kanunu bu kapsamda hem büyükşehir belediyelerini hem büyükşehir sınırları içinde bulunan diğer belediyelerin işleyişini düzenler (m.2). Kanuni tanımına göre, büyükşehir belediyesi, “sınırları il mülki sınırları olan ve sınırları içindeki ilçe belediyeleri arasındaki koordinasyonu sağlayan; idarî ve malî özerkliğe sahip olarak kanunlarla verilen görev ve sorumlulukları yerine getiren, yetkileri kullanan; karar organları seçmenler tarafından seçilerek oluşturulan kamu tüzel kişisi”dir (m.3(a)).

v. Yerel Yönetimlerin Merkezi İdarece Denetimi

Anayasamızın 123. maddesine göre, “idare, kuruluş ve görevleriyle bir bütündür.” Bu hüküm, merkezden yönetim ve yerinden yönetim birimlerinin bütüncül bir yapı içerisinde aynı temel amaca yönelik olmalarına işaret eder ve bu kapsamda ortaya çıkan “idarenin bütünlüğü ilkesi” hiyerarşi ve idari vesayet denetimi olarak kendisini gösterir.²⁹² Yerel yönetim, özerkliği nedeniyle merkezi yönetimin hiyerarşisine tabi değilse de, federe devlet veya devletten farklı olarak bağımsız olmayıp, merkezi yönetimin denetimine bir ölçüde tabidir.²⁹³ Merkezi yönetimin

²⁹⁰ Gözler, *age.*, s.386-387

²⁹¹ *age.*, s.390

²⁹² İba, *age.*, s.237

²⁹³ Gözler, *age.*, s.86

yerinden yönetim kuruluşları üzerinde sahip olduğu denetim yetkisine “idari vesayet” denir.²⁹⁴ Anayasamızın 127. maddesine göre “merkezî idare, mahallî idareler üzerinde, mahalli hizmetlerin idarenin bütünlüğü ilkesine uygun şekilde yürütülmesi, kamu görevlerinde birliğin sağlanması, toplum yararının korunması ve mahallî ihtiyaçların gereği gibi karşılanması amacıyla, kanunda belirtilen esas ve usuller dairesinde idarî vesayet yetkisine sahiptir.”

Merkezi yönetimin, yerel yönetim organları ve bu organların üyeleri üzerinde vesayet yetkisinin kaynağı Anayasanın 127. maddesinin 4. fıkrasıdır. Bu fıkranın doktrindeki çoğunluk yorumuna göre, söz konusu organlar ve üyeleri merkezi yönetim tarafından ancak geçici olarak görevden uzaklaştırılabilir.²⁹⁵ Bundan başka ayrıca, yerel yönetimlerin organları ile organlarının üyelerinin suça karışması halinde uygulanacak denetim kanunla düzenlenmiştir. Belediyelerin organları ile bu organlarının üyelerinin “görevleriyle ilgili bir suç nedeniyle haklarında soruşturma veya kovuşturma açılması” halinde kesin hükme kadar İç İşleri Bakanlığı’nın görevden uzaklaştırma yetkisi 5393 sayılı Kanunun 47. maddesinde yer almaktadır. Bunun dışında merkezi idarenin yerel yönetimlerin işlemleri üzerinde de vesayet yetkisi söz konusu olabilmektedir. Bunlar çeşitli kanunlarda yer almıştır. Bunlar, “iptal”, “onama”, “erteleme”, “düzeltme”, “kararın yeniden görüşmesini isteme” ve “yargıya başvurma” olarak kanunlarda yer almıştır.²⁹⁶

2.3.1.2. Yerel Yönetimler ve Katılım

Katılım, “bireylerin kendileriyle ilgili, onları etkileyen fiziksel çevreler, programlar ve kurumlar düzeyinde üretilen kararlarda yer almaları ya da belirli bir çevrenin tasarlanması ve planlanmasında, bir program ya da sonucun oluşturulmasında kendileriyle işbirliğine gidilebilmesi”ni ifade eder.²⁹⁷ Demokratik rejimin

²⁹⁴ Gözler, *age.*, s.215

²⁹⁵ *age.*, s.226, ayrıca Gözler bu konuda doktrindeki hakim görüşe katılmamaktadır. Gözler’e göre, maddeden çıkan anlam görevden alma veya fesih kararlarının kendisinin değil denetiminin yargı yolu ile olacağıdır. Bkz. Gözler, *age.*, s.226-227

²⁹⁶ *age.*, s.227

²⁹⁷ Selçuk Yalçındağ, *Belediyelerimiz ve Halkla İlişkileri*, Ankara, 1996, s.129 aktaran Gül Üstün, *Kentsel Dönüşüm Hukuku*, On iki Levha Yay., İstanbul, 2012, s.282

gerçekleştirilebilmesi, ilgililerin idarenin karar alma süreçlerine katılabilmesi ve bunun sağlanabileceği yasal düzenlemelerin yapılmasını şart koşar.²⁹⁸

Bir bölgede yaşayan halkın, ihtiyaçları ile ilgili kararlara katılması demokrasi düşüncesinden kaynaklandığından, yerel yönetimler demokrasi düşüncesi ile ortaya çıkmıştır.²⁹⁹ Hukukumuz açısından da yerel yönetimler, organları seçmenler tarafından seçilerek oluşturulan idarelerdir. Anayasa'nın 67. maddesi genel olarak seçme, seçilme ve siyasi partilerde faaliyet gösterme hakkını düzenlerken, 127. maddenin üçüncü fıkrası, yerel seçimlerin 67.maddedeki esaslara göre 5 yılda bir yapılacağını düzenlemektedir. 2972 sayılı Mahalli İdareler İle Mahalle Muhtarlıkları Ve İhtiyar Heyetleri Seçimi Hakkında Kanun'un 9. Maddesine göre 2839 sayılı Milletvekili Seçimi Kanununun 11. maddesindeki sakıncaları taşımamak kaydıyla her Türk vatandaşı yerel seçimlerde seçilme yeterliliğine sahiptir. Bu noktada, o bölgede ikamet etme zorunluluğu olmadığına altı çizilebilir. Bu durum kamuoyunda seçilen kişilerin sorunları için uğraşacakları şehirleri tanımaması yönünden eleştirilen bir husus olmaktadır.

2972 sayılı Kanun'da belediye başkanı ve meclis üyelerinin seçim usul, dönem ve zamanlarına ilişkin esaslar ile seçim çevreleri, ve kimlerin aday olabileceği düzenlenmiştir.³⁰⁰ Buna göre, belediye meclisi üyeleri, belediye başkanı, il genel meclisi üyeleri ile köy ve mahalle muhtarları aynı gün yapılan seçimle seçmenlerce seçilir. Aynı Kanun'a göre bu seçimlerde onda birlik seçim barajı ile d'Hondt usulü nispi temsil sistemi uygulanır.³⁰¹ 5393 sayılı Kanun'nun 37. maddesinin 1. fıkrasına göre, belediye idaresinin başı ve tüzel kişiliğin temsilcisi belediye başkanıdır. Yine aynı maddeye göre, belediye başkanının seçim usulü de "ilgili kanun" olan 2972 sayılı Kanun'da gösterildiği gibidir.

Yukarıda değinildiği üzere, il özel idaresinin organlarından vali seçimle belirlenmez, hükümet tarafından atanır. İl encümeni de il genel meclisinin seçilmiş 3

²⁹⁸ İl Han Özay, *Günüştğinde Yönetim*, s.15 aktaran Üstün, *age.*, s.283

²⁹⁹ Gözler, *age.*, s.63-64

³⁰⁰ <https://www.mevzuat.gov.tr/mevzuat?MevzuatNo=2972&MevzuatTur=1&MevzuatTertip=5>

³⁰¹ Gözler, *age.*, s.347

üyeyi ile atanmış vali ve birim amirlerden ikisi ile oluşturulmakta dolayısıyla, yarısı seçimle yarısı atama yoluyla belirlenen kişilerden oluşmaktadır. İl genel meclisi üyelerinin seçimi ise, 2972 sayılı Kanun'da öngörülen şekildedir.

Seçimler temsili demokrasinin uygulamasının bir aşaması olarak katılımın önemli bir tarafıdır. Yerel yönetimlerde seçimlere katılımdan başka, yönetim süreçleri ve kararların alınmasına doğrudan katılımın mevzuatımız açısından ne derece mümkün olduğuna da bakılması gerekir. Belediye meclislerinde toplantılar açık olup, kapalı oturumlar ancak üyelerden birinin gerekçeli önerisi üzerine toplantıya katılanların salt çoğunluğunun kararı ile yapılabilir (m.20). Fakat bundan başka kentlilerin doğrudan katılabileceği ve görüşlerini sunabileceği meclisler bulunmamaktadır.

5393 sayılı Kanun'un *Hemşehri Hukuku* başlıklı 13. maddesine göre "Herkes ikamet ettiği beldenin hemşerisidir" ve "hemşerilerin, belediye karar ve hizmetlerine katılma, belediye faaliyetleri hakkında bilgilendirme ve belediye idaresinin yardımlarından yararlanma hakları vardır." Bunun yanında kanunun 77. maddesine göre, bir belde sakininin belediyenin gördüğü sağlık, eğitim, spor, çevre, sosyal hizmet ve yardım, kütüphane, park, trafik gibi hizmetlerin verilmesine gönüllü olarak katılması böylelikle hizmet vermenin bir parçası olması mümkündür. Böylelikle, belediye sınırları içerisinde ikamet eden bir kimse sınırları içerisinde ikamet ettiği belediyenin hizmetlerinden yararlanacağı gibi sonucundan etkileneceği kararlar hakkında dava açılması durumunda da tarafı olmaktadır.³⁰²

Kentsel alanının en küçük idari birimi olan mahallelerde ise doğrudan katılımı ilgili olarak, 5393 sayılı Kanun'un mahallenin yönetimi ile ilgili 9.maddesinde, sakinlerinin mahallelilerin ortak ihtiyaçlarının belirlenmesi, yaşam kalitesinin geliştirilmesi gibi konularda muhtarın mahalle sakinlerinin gönüllü katılımı ile hareket edebileceği düzenlenmiştir.

Bunlardan başka mevzuatımızda idarenin işlem ve eylemlerine yön vermeye yönelik olarak düzenlenmiş, kentlilerin kente dair taleplerini, kent yaşamındaki

³⁰² Maddenin hemşehriye belediye kararına karşı dava açma ehliyeti verdiği şeklindeki yorum için bkz. Danıştay 13. Daire 23.06.2008 tarih 2007/4549 E. 2008/5019 K. numaralı karar.

sorunları ifade etmelerinin dolaylı olarak aracı olabilecek katılım yolları düzenlenmiştir. Bunlardan biri de dilekçe hakkıdır.³⁰³ Dilekçe hakkı bilgi edinme hakkı ve kamu denetçisine başvurma hakkı ile birlikte Anayasamızın 74. maddesinde düzenlenmiştir. Buna göre, “vatandaşlar ve karşılık esası gözetilmek kaydıyla Türkiye’de ikamet eden yabancılar kendileriyle veya kamu ile ilgili dilek ve şikayetleri”ni yetkili makam ve TBMM’ye yazılı olarak iletebilecektir. Buradan yola çıkılarak kente dair konuların da yetkililere, özellikle kent yöneticilerine dilekçe hakkı kullanılarak iletebileceği söylenebilir. Hatta kentte ikamet eden yabancılar da maddeye uygun olarak mütakabiliyet esasına göre bu haktan yararlanabilecektir.

Benzer şekilde toplantı ve gösteri yürüyüşü hakkı da kentlilerin kente ilişkin haklarını gerçekleştirmelerinin bir yoludur.³⁰⁴ Anayasa’nın 34. maddesine dayanarak kentlilerin önceden izin almaksızın kent konularını tartışmak, kente dair taleplerini iletmek üzere toplantı yapma ve gösteri yürüyüşü düzenleme aynı zamanda da kent mekânını bu amaçla kullanma hakkı vardır.

Anayasal temeli olan dilekçe, bilgi edinme ve kamu denetçisine başvurma hakkı ile toplantı ve gösteri yürüyüşü düzenleme hakları ayrıca kanunlarla düzenlenmiş, içerikleri netleştirmiş haklardır. 9.10.2013 tarihli ve 4982 sayılı Bilgi Edinme Hakkı Kanunu, 1.11.1984 tarih 3071 sayılı Dilekçe Hakkının Kullanılmasına Dair Kanun ve 6.10.1983 tarih 2911 sayılı Toplantı Ve Gösteri Yürüyüşleri Kanunu bu hakların uygulamasını gösteren kanunlardır.

Katılım konusunda önemli bir yapı kent konseyleridir. Kent konseyleri yerel halkın kentteki karar alma sürecine katılımına aracılık eden bir platform olmalıdır.³⁰⁵ 5393 sayılı Kanun’un Kent Konseyi başlıklı 76. maddesi, belediyeler bünyesinde kent konseyi kurulmasını öngörmüştür. Maddeye göre kent konseyleri; akademisyenler, sivil toplum kuruluşları, sendikalar, siyasi partiler, kamu kurumu niteliğindeki meslek kuruluşları ve mahalle muhtarlarının temsilcileri ve diğer ilgililerin katılımıyla

³⁰³ Akkoyunlu Ertan, *age.*, s.190

³⁰⁴ *age.*, s.191

³⁰⁵ Aziz Belli, “Türkiye’de Kent Konseyleri Önündeki Sorunlar ve Çözüm Önerileri Büyükşehir Belediyeleri Örneği”, Kahraman Maraş Sütçü İmam Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, 2016, s.90

oluşturulur. Madde, kent konseyinin görevlerini “kent yaşamında; kent vizyonunun ve hemşerilik bilincinin geliştirilmesi, kentin hak ve hukukunun korunması, sürdürülebilir kalkınma, çevreye duyarlılık, sosyal yardımlaşma ve dayanışma, saydamlık, hesap sorma ve katılım ve yerinden yönetim ilkelerini, hayata geçirmeye çalışmak” olarak düzenlemiştir. Belediyeler “kent konseylerinin faaliyetlerinin yürütülmesi konusunda yardım ve destek sağlar”. Ayrıca, kent konseylerinin ortaya koyduğu görüşler, belediye meclislerinde değerlendirilmek üzere gündeme alınır. Öte yandan, Belediye Kanunu’nda yer alan kent konseyleri düzenlemesi ilçe belediyeleri için kent konseyi kurulmasını öngörmüş olup, 6360 sayılı Kanun’da kent konseylerine ilişkin bir düzenleme bulunmaması büyükşehirler söz konusu olduğunda kent konseylerinin kurulmasını belediye başkanının isteğine bağlı olmasına neden olmuştur.³⁰⁶

İçişleri Bakanlığı tarafından 5393 sayılı Kanunun 76. maddesine dayanılarak çıkartılan Kent Konseyi Yönetmeliği kent konseyini “Merkezi yönetimin, yerel yönetimin, kamu kurumu niteliğindeki meslek kuruluşlarının ve sivil toplumun ortaklık anlayışıyla, hemşerilik hukuku çerçevesinde bulunduğu; kentin kalkınma önceliklerinin, sorunlarının, vizyonlarının sürdürülebilir kalkınma ilkeleri temelinde belirlendiği, tartışıldığı, çözümlerin geliştirildiği ortak aklın ve uzlaşmanın esas olduğu demokratik yapılar ile yönetim mekanizmaları” olarak tanımlamaktadır. Kent konseyleri kentte katılımın, demokratikleşmenin, sürdürülebilirlikle birlikte yaygınlaştırılması hedeflerine uygun olarak çalışan mekanizmalar olarak hem kentlilerin hakları hem de kentin doğasının, tarihinin ve kentin korunmasında rol oynayacak şekilde düzenlenmişlerdir.

Tüm bunların yanında, temeli anayasa 125. maddede bulunan ve İdari Yargılama Usulü Kanunu ile düzenlenen idari işlem ve eylemlere karşı dava açma hakkı, kentlilerin idarenin kent içinde gerçekleştirdiği işlem ve eylemlerinden kendilerinin doğrudan zarar gördüğü durumlarda işlemin iptalini isteme veya dava açma hakkı mevcuttur.

³⁰⁶ Aziz Belli, agm., s.238

2.3.1.3. Planlamada Yerellik ve Katılım

i. İmar Planlarında Yerellik

İmar planlarının hazırlanması, onaylanması ve uygulanmasında yerellik ilkesi gereği belediyelerin yetkisinin arttırılması anlayışıyla 1985 tarihli İmar Kanunu ile imar planlarının merkezi yönetimle hazırlanması ve taşra örgütlerince onaylanmasına yönelik düzenlemeyi içeren eski imar kanunu kaldırılmış, imar planı yapma yetkisi belediyelere verilmiş, 9. maddesi ile sadece bazı hâllerde merkezi yönetimin imar planı yapma ve yaptırma yetkisi tanınmıştır³⁰⁷. Geçerli mevzuatımız açısından, 3194 sayılı İmar Kanunu m.8 ve 5393 sayılı Belediye Kanunu 6/1-b ve 10. maddeleri ile esas olarak belediye ve mücavir alanlar için imar planlama yetkisi belediye meclislerine, belediyeler dışındaki il sınırları içinde kalan alan için il genel meclislerine verilerek imar plan yapma yetkisi yerel yönetimlere verilmiştir.³⁰⁸ 9. madde ile merkezi idareye verilen imar planlama yetkileri ise kamu hizmetlerini veya umumi hayatı ilgilendiren yapı, ulaşım alanlarının bulunduğu veya birden fazla belediyeyi ilgilendiren yerlerle, veya afet, toplu konut veya gecekondü alanlarının, imar planları ile ilgili yetkililerdir. Bu maddede merkezi idareye verilen yetkilerin kapsadığı nazım ve uygulama imar planları, Belediye Kanunu gereğince il belediye veya il genel meclisi tarafından onaylanacak olan çevre düzeni planlarına uygun olmak zorunda olduğundan, Çevre ve Şehircilik Bakanlığı'nın yetkisini kısmen sınırlandırdığı söylenebilir.³⁰⁹ Öte yandan uygulamada özellikle büyük kentsel dönüşüm projeleri ile ekonomik hedeflerle hazırlanan mega projelerde merkezi yönetimin imar planı yapma yetkisini serbestçe kullanıldığı görülmektedir.

Kanunun 9. maddesinin bir diğer yetki verdiği idare Özelleştirme İdaresidir. Buna göre, Özelleştirme İdaresi, belediye ve mücavir alan sınırları içinde özelleştirme kapsamına alınmış kuruluşlara ait arsa ve arazilerin imar planlarını ilgili kuruluşlar ve belediyeden görüş alarak hazırlayabilecektir. 2985 sayılı Toplu Konut Kanunu'nun 4. Maddesinde 24.07.2008 tarih 5793 sayılı Kanunla yapılan değişiklik ile Toplu Konut İdaresi Başkanlığı gecekondü dönüşüm projesi uygulayacağı alanlar ile “valiliklerce

³⁰⁷ Keleş ve Mengi, *age.*, s.105

³⁰⁸ Halil Kalabalık, *İmar Hukuku*, cilt 1, Seçkin Yay., Ankara, 2012 s.325

³⁰⁹ *age.*, s.338

toplu konut iskan sahası olarak belirlenen alanlarda çevre ve imar bütünlüğünü bozmayacak şekilde her tür ve ölçekteki planlar ile imar planı yapmaya ve yaptırmaya” yetkili kılınmıştır. Böylelikle, imar planı yapma konusunda yerel yönetim olan belediyelerin yanı sıra merkezi yönetime bağlı Çevre, Şehircilik ve İklim Değişikliği Bakanlığı, Özelleştirme Başkanlığı ve Toplu Konut İdaresi Başkanlığı da yetkili olmaktadır. TOKİ ve Bakanlık ayrıca, 6306 sayılı Kanun’a dayanan kentsel dönüşüm projelerinde üzerinde bina yıkılmış olan arsada maliklerle anlaşılabilmesi halinde acele kamulaştırma yaparak, kamulaştırılan alanlarda imar planı yapma yetkisine sahip olmaktadır. Bunlardan başka, 2634 sayılı Turizmi Teşvik Kanunu, 2863 sayılı Kültür ve Tabiat Varlıklarını Koruma Kanunu ile bazı Bakanlar Kurulu Kararları ve özel yasa düzenlemeleri ile ortaya çıkan bazı bölgesel planlar da söz konusudur.³¹⁰

Kural olarak imar planlarının yerelliği esas olmakla birlikte, uygulamada, bunlardan başka, özellikle ekonomik hedeflerle geliştirilen projelerle ilgili olarak çıkartılan kanun hükmünde kararnamelerle planlama yetkisinin merkezi idareye veya merkezi yönetim kuruluşlarına verilmesi söz konusudur. Bunların meşhur örneklerinden Güney Doğu Anadolu Kalkınma Ajansına 1989 tarih ve 388 sayılı Kanun Hükmünde Kararname ile Ajans’a belediyelerin yetki alanlarında imar planı yapma yetkisi verilmiştir.³¹¹

ii. Planlamada Katılım

Kent mekânının değiştirilmesi, biçimlendirilmesi ve yeni alanların kent mekânına dahil edilmesine ilişkin düzenlemelere kentlilerin katılımını temel olarak imar hukukumuz açısından ele alabiliriz. Türk imar hukuku açısından açıklık ve katılım imar planlarına hâkim olan ilkeler arasında yer almaktadır. Kalabalık, açıklık ve katılım ilkelerini ayrı ilkeler olarak ele almıştır.³¹² Çolak ise, açıklık ilkesini tek başına bir ilke olarak ele almayıp, katılım ilkesini iki anlama ayırarak, bir yönünü planlama tamamlandıktan sonra planın ilanı anlamında diğer yönünü ise planın hazırlık sürecinde ilgililerin sürece katılması anlamında yorumlamış, açıklığı katılımın bir türü olarak

³¹⁰ Yücel Ünal, *Türk Şehir Planlama Hukuku’nun Dünü Bugünü 1980-2015*, Legal Yay., İstanbul, 2015, s.49

³¹¹ Keleş ve Mengi, age., s.226

³¹² Kalabalık, age., s.221-300

açıklamıştır.³¹³ Bu başlık altında kentin fiziki koşullarının oluşumunda katılımın bu iki anlamına da bakılacaktır.

Katılımın açıklık yönü, İmar Kanunu’nun 8. maddesinin (b) bendinde “imar planları aleni olmak zorundadır. Aleniyeti sağlamak ilgili idarenin görevidir. Kitapçık haline getirilen imar planları isteyenlere ücret karşılığı verilir” denilerek yer almıştır. Yine aynı maddeye göre, imar planlarının belediye meclislerinde onaylandığı tarihten itibaren, hem belediye başkanlığınca tespit edilen ilan yerlerinde hem de ilgili idarenin internet sayfalarında bir ay süreyle eş zamanlı olarak ilan edilmesi gerekir. Ayrıca 14.2.2020 tarihinde 7221 sayılı Kanun ile madde metnine imar plan ve değişikliklerinin askı yerine dair bilgilendirme ilanının eş zamanlı olarak ilgili muhtarlıkların panosundan duyurulacağı, ayrıca değişikliğin yapıldığı alanda görülebilir şekilde tabela aracılığıyla da bilgilendirme yapılacağı eklenmiştir. Bu noktada, İmar Kanunu’ndaki bu düzenlemenin önceliği olmakla birlikte Bilgi Edinme Kanunu gereğince de ilgililerin imar planlarını öğrenme hakkı olduğunu ekleyebiliriz.³¹⁴ Nitekim, imar mevzuatında yer almasa da uygulama da ayrıca kişiler parsellerine ilişkin imar durumunu (imar çapı) yetkililerden istedikleri takdirde kendilerine bu belge sunulmaktadır.³¹⁵ İmar planlarının yanı sıra, imar planlarına zemin teşkil eden arazi ve arsa düzenlenmesi sürecine de kişilerin doğrudan katılımını düzenleyen hükümler bulunmamakta, sadece Arazi ve Arsa Düzenleme Kanunu’na göre yapılacak ortaklık payının alınamadığı hallerde bu payın bedele dönüştürülmesi; bir taşınmaz malın imar düzenlemesine alındığının ilanı, parselasyon planının ilanı, ve bu gibi işlemlerde, işlemlerin tamamlanmasından sonra kabul veya ret hakkı imkanı sunulması gibi sürece etkisi olmayan hakları mevcuttur.³¹⁶

Katılımın kişilerin planlama sürecine dahil olması anlamında ise planların hazırlık dönemlerinde kurulan uzmanlık komisyonları dışında, halkın planların hazırlık, karar ve uygulama aşamalarına katılımını öngören bir düzenleme bulunmamaktadır.³¹⁷ Ancak Anayasa’nın 74. maddesinde düzenlenen dilekçe hakkının belediye meclis üyelerini imar planlarının oluşumunda kullanılarak dolaylı olarak katılımın önü

³¹³ Nusret İlker Çolak, *İmar Hukuku*, s.94

³¹⁴ Kalabalık, *age.*, cilt 1, s.224

³¹⁵ *age.*, s.522

³¹⁶ *age.*, cilt 1, s.454-455

³¹⁷ *age.*, cilt 1, s.300

açıktır.³¹⁸ Benzer şekilde, 14.6.2014 tarih ve 29030 sayılı Resmi Gazete’de yayımlanan Mekânsal Planlar Yapım Yönetmeliği’nde planların hazırlanmasında plan türüne göre katılım sağlanmak üzere anket, kamuoyu yoklaması ve araştırması, toplantı, çalıştay, internet ortamında duyuru ve bilgilendirme gibi yöntemler kullanılarak kurum ve kuruluşlar ile ilgililerin görüşlerinin alınması esasları yer almaktadır.³¹⁹

Bunların yanında, imar planlarının ilanından sonra, gerek gerçek, gerek tüzel kişiler imar planına ya da değişikliklerine ilgili idarede itiraz etme ve itirazlarının ilgili idarece reddedilmesi veya itirazlarına karşı ilgili idarenin sessiz kalması halinde menfaatlerinin zarar gördüğü gerekçesi ile idari dava açma hakkına sahiptirler.³²⁰

iii. Kentsel Dönüşüm Süreçlerinde Yerellik ve Katılım

Kentsel dönüşüm birbirinden farklı alanlar ve işlevlerde kullanılan kapsayıcı bir terimdir. En genel haliyle kentsel yenilenmeyi ifade eden kentsel dönüşüm, bir şekilde eskimiş ya da yıpranmış, ya da bozulmakta olan bir kent bölgesinin yeniden yaşama kazandırılması sürecini ifade eder.³²¹ Bu haliyle kentsel dönüşüm sadece arazi kullanımı ile ilgili olmamakta kentin sosyal ve kültürel dokusunu da etkileyen bir süreç olmaktadır.³²² Kentsel dönüşümün yetkili idaresi dolayısıyla yerelliği ve katılım süreçleri dönüşümün tipine göre değişmektedir. Özden, çalışmasında ülkemizdeki kentsel dönüşüm uygulamalarının temelde dokuz farklı tipte olduğunu tespit etmiştir.³²³ Bunlardan ilki 5393 sayılı Belediye Kanunu’nun 73. maddesinde düzenlenmiştir. Ayrıca, 5216 sayılı Kanun’a göre 5393 sayılı Kanun’un 73. maddesindeki amaçlar ve yetkiler büyükşehir belediyeleri için de geçerlidir. Söz konusu 73. maddeye göre; belediyelerin hem kentin ortak alanlarında hem de özel mülkiyete konu olan alanlarında kentsel dönüşüm yetkisi bulunmaktadır. Buna göre, belediye meclislerinin kentsel dönüşüm yapma maksatları “konut alanları, sanayi alanları, ticaret alanları, teknoloji

³¹⁸ Kalabalık, *age.*, cilt 1, s.300

³¹⁹ Nusret İlker Çolak, *age.*, s.104-111

³²⁰ Kalabalık, *age.*, cilt 1, s.529

³²¹ Melikşah Yasin, “Kentsel Dönüşüm Uygulamalarının Hukuki Boyutu”, *Türkiye Barolar Birliği Dergisi*, 18(982), 2005, 105-137, s.106

³²² *agm.*, s.106

³²³ Pelin Pınar Özden, “Türkiye’deki Kentsel Dönüşüm Politikaları ve Uygulamalarına Eleştirel Bir Bakış”, *Kentsel Dönüşümde Politika, Mevzuat, Uygulama: Avrupa Deneyimi, İstanbul Uygulamaları* der. Dilek Özdemir, s.212

parkları, kamu hizmeti alanları, rekreasyon alanları ve her türlü sosyal donatı alanları oluşturmak, eskiyen kent kısımlarını yeniden inşa ve restore etmek, kentin tarihi ve kültürel dokusunu korumak veya deprem riskine karşı tedbirler almak” olabilir. 73. maddeye göre; büyükşehir belediyeleri, büyükşehir belediyeleri sınırlarında kalan ilçe belediyeleri, il belediyeleri ve nüfusu 50.000’in üzerinde olan belediyelerin kentsel dönüşüm yetkisi bulunmaktadır. Maddede 2010’da yapılan değişiklik öncesi büyükşehir belediyeleri ile ilçe belediyelerinin yetkisinin çatıştığı alanlarda hangi belediyenin kentsel dönüşümden yetkili olacağı konusunda doktrindeki yoruma göre halka yakınlık ilkesi gereği ilçe belediyelerinin yetkili olacağı beklenilmekteydi.³²⁴ Ancak söz konusu değişiklik ile, büyükşehirin il sınırlarında yetkili olduğu belediyeler için büyükşehir belediyeleri yetkili kılınmıştır. Büyükşehirlerde bulunan ilçe belediyeleri büyükşehir belediye meclislerinin uygun görmesi hâlinde kentsel dönüşüm projelerini uygulayabilirler. Buna rağmen, ilçe belediyesi, büyükşehir belediyesi ve TOKİ arasında imzalanan protokollerle bu tür alanlarda geniş çaplı kentsel dönüşüm projeleri yürütülmektedir. Bunlardan örneğin İstanbul Küçükçekmece İlçesi Ayazma – Tepeüstü Mahallelerinde gerçekleştirilen kentsel dönüşümde Küçükçekmece Belediyesinin süreci başlatıcı kararın akabinde İstanbul Büyükşehir Belediyesi ve TOKİ ile protokol imzalanmış, belediyeler sürecin yönetim, araştırma ve halkla ilişkiler kısmını üstlenirken TOKİ kaynağın sağlanması ve konut üretimi kısmını üstlenmiştir.³²⁵ Bu süreçte de kısıtlı ve dolaylı bir katılım gerçekleşmiştir. Projenin planlanması sürecinde değil, planlanmasından sonra halka tanıtılma yoluna gidilmiş, bilgilendirme şeklinde bir yol tercih edilmiştir.³²⁶

73. maddeye göre olan kentsel dönüşümlerde katılım konusunu incelediğimizde, katılım kavramının kullanılmadığını ve katılım araçlarının belirtilmediğini görürüz. Ortak alanların dönüştürülmesine ilişkin katılım hiç yer almazken, dönüşüm proje alanlarında bulunan yapı sahipleriyle anlaşılmasının esas olduğu düzenlenmiştir. Buna göre; proje alanlarında bulunan özel mülkiyete konu olan konut, işyeri gibi yapıların yıkım, boşaltım ve kamulaştırılmasında 73. maddenin 4. fıkrasına göre anlaşma yolu

³²⁴ Üstün, *age.*, s.77

³²⁵ Sırma Turgut ve Eda Çaçtaş Ceylan, “Bir Kentsel Dönüşüm Uygulaması Deneyimi: Küçükçekmece Ayazma-Tepeüstü” *Kentsel Dönüşümde Politika, Mevzuat ve Uygulama: Avrupa Deneyimi, İstanbul Uygulamaları*, Nobel Yay. İstanbul, 2010, s.346

³²⁶ Turgut ve Ceylan agm., s.349

esastır. Bununla beraber, belediyeler üzerinde anlaşma sağlanamayan taşınmaz hakkında kamulaştırma yoluna gidebilecektir. Dolayısıyla idare her şekilde dönüşüm yapmaya yetkili olmaktadır. Ayrıca buradaki anlaşmanın içeriği maddede açıklanmamıştır. Bundan başka bu konularda malikler veya belediye tarafından açılacak davaların mahkemelerde öncelikli olarak görülmesi ayrıca fıkra düzenlemiş olması ise olumlu bir durumdur.

Kentsel dönüşümün deprem riskine karşı tedbirler almak amacıyla yönelik olarak ayrıca 6306 sayılı Afet Riski Altındaki Alanların Dönüştürülmesi Hakkında Kanun düzenlenmiştir. Bu kanun günümüz itibariyle kentsel dönüşüm uygulamalarının büyük ölçüde kaynağıdır.³²⁷ 6306 sayılı Kanuna göre gerçekleştirilen kentsel dönüşümlerde ilgili kararların yerelliği kapsama göre değişmekte, geniş çaplı riskli alanlar için çevre ve şehircilik bakanlığı tarafından, münferit riskli yapılar için ise belediyeler, il özel idareleri veya büyükşehir belediyeleri tarafından verilmektedir. Sadece yereli ilgilendirmeyen bir konu olan deprem güvenliği konusuyla doğrudan bağlantılı olan bir süreç olarak kentsel dönüşümde riskli alan ve yapıların yerel veya merkezi kararlarla tespit edilip dönüştürülmesi beklenir bir durumdur.

6306 sayılı Kanun'da hak sahiplerinin karar alması ve uygulamayı başlatması ve sürecin tüm aşamalarında katılım göstermesi temel hedeftir.³²⁸ Süreç başından itibaren maliklerin dahil olacağı şekilde tasarlanmıştır. Kanunun 1. maddesine göre, yapının riskli yapı tespiti konusunda maliklerin başvurusu üzerine veya Çevre Şehircilik ve İklim Değişikliği Bakanlığı ya da idarenin isteği üzerine yaptırılabilir. Bakanlık veya İdarenin isteği üzerine yaptırılan tespit çalışmalarına maliklerin on beş gün içerisinde itiraz edebileceği de aynı maddede düzenlenmiştir. Kanunun 5. maddesine göre, riskli yapı olarak tespit edilen yapıların yıktırılması ve bunların bulunduğu alanlar ile riskli alanlardaki uygulamalarda öncelikli olarak maliklerle anlaşma yoluna gidilmesi esastır. Kanunda maliklerin kararı kabulü için en az üçte iki çoğunluğunun onayı aranmaktadır (5/14). Fakat görüldüğü üzere katılım sürecinde anılanlar malikler olmakta, aynı yer ikamet eden kiracılar sürecin dışında kalmaktadır. Diğer bir deyişle, katılım konusunda belirleyici olanın barınma değil mülkiyet ilişkisi olduğu bir katılım süreci tasarlanmıştır.

³²⁷ Turgut ve Ceylan, agm., s.128

³²⁸ Üstün, age., s.288

Yine bu kanun kapsamında yapılan işlemlere ilişkin olarak tebliğ tarihinden itibaren 30 gün içinde İYUK'da düzenlenen idari dava yoluna başvurulabileceği ayrıca düzenlenmiştir.

Kültür ve tabiat varlıklarını koruma kurullarınca sit alanı olarak ilan edilen bölgeler ile bu bölgelerin koruma alanlarının yenilenerek bu alanlarda konut, kültür ticaret alanlarının inşa edilmesine yönelik kentsel dönüşüm uygulamaları için ise 5366 sayılı Yıpranan Tarihi ve Kültürel Taşınmaz Varlıkların Korunması ve Yaşatılarak Kullanılması Hakkında Kanun bulunmaktadır. Bu kanuna göre, il özel idaresi sınırları içindeki alanlar için il genel meclisleri, belediye sınırları içindeki alanlar için belediye meclisleri bu yenilemeye karar veren organlardır. Büyükşehir belediyeleri sınırlarında ise karar ilçe belediyelerince alınır ve büyükşehir belediye meclislerince onaylanır. Herhâlde alınan kararlar Cumhurbaşkanına sunulur ve uygulamaya konulup konulmayacağına üç aylık süresi içinde Cumhurbaşkanı tarafından karar verilir. Böylelikle yerel yönetimin verdiği kararı Cumhurbaşkanlığının yürürlüğe koyması ile bu alanlardaki yenileme projelerine başlanır. Söz konusu alanlarda, uygulamalar yerel yönetim tarafından yürütülebileceği gibi kamu kurum ve kuruluşları veya gerçek ve özel hukuk tüzel kişilerine de yaptırılabilir.³²⁹ Yine Kanun'a göre, TOKİ ile birlikte uygulama yapılabileceği gibi uygulamalar doğrudan TOKİ'ye de yaptırılabilir. Kanunun 4. maddesine göre uygulama alanlarındaki “yapıların boşaltılması, yıkımı ve kamulaştırılmasında anlaşma yolu esastır.” Ancak, anlaşma sağlanamaması halinde ilgili taşınmazlar il özel idaresi veya belediye tarafından kamulaştırılabilecektir. Buradaki anlaşma hükmünden başka kanunda proje alanlarındaki sakinlerin sürece katılımına ilişkin olarak kanunun 2. maddesinin son fıkrasında hak sahiplerinin veya bölge halkının katılımına ilişkin usul ve esasların yönetmelikle belirleneceği düzenlenmiştir. Nitekim 5366 sayılı Kanunun uygulandığı bir örnek olarak kamuoyunda Sulukule olarak bilinen Neslişah ve Hatice Sultan mahallelerinin yenilenmesi esnasında projenin içeriğinin maliklerin bir kısmına bildirilmesi ve malikleri ilgilendiren evlerin metrekaresi ve benzeri bazı hususların maliklerin geri bildirimine göre değiştirilmesi

³²⁹ Yasin, agm., s.119

söz konusu olmuştur.³³⁰ Fakat görüldüğü üzere, projelerin ortaya konulma süreci, ve esas hususların şekillenmesinde katılımın sağlanmasına yönelik düzenleme içeriği belirsiz kalmakta, katılım sonuçları ise hukuki olarak bağlayıcı bulunmamaktadır.³³¹ 2005 tarihli “Yıpranan Tarihi ve Kültürel Taşınmaz Varlıkların Yenilenerek Korunması ve Yaşatılarak Kullanılması Hakkında Kanun Uygulama Yönetmeliği”nde katılım yolu olarak mülk sahipleri veya bölge halkının uygulama konusunda bilgilendirilmesi için toplantılar yapılarak görüşlerinin alınacağı düzenlenmiştir. Hazırlık işlemi olan katılım aşamasının sağlanmaması işlemin şekil yönünden sakat olmasına neden olacaksa da uygulama ve mahkeme kararlarında kanunda yer almayan katılım aşamasının aranmadığı yapılan çalışmalarda görülmüştür.³³²

Bir diğer kentsel dönüşüm uygulaması dayanağı 735 sayılı Gecekondu Kanunu’dur. Buna göre; mevcut gecekonduların ıslah veya tasfiyesi ve yeni gecekondu yapımının önüne geçilmesi hedeflenmiştir. Ancak, Gecekondu Kanunu’nun gecekonduların iyileştirilmesi, iyileştirmenin mümkün olmadığı yapıların yıkılması, bu yapılarda yaşayanlara arsa tahsisi, teknik ve mali yardımların sağlanması gibi yolları öngörmekte ise de tam bir kentsel dönüşüm aracı sunma konusunda eksik kalmaktadır.³³³

Bunlardan başka ise özel kanun düzenlemesi ile hazırlanan; özel proje alanı olarak belirlenen yerlerde uygulanan; kamu ihale kurumun açtığı proje yarışmalarıyla şekillenen yahut imar planlarında ilan edilen kentsel dönüşüm uygulamaları ile 3621 sayılı Kıyı Kanuna dayanılarak kıyı alanlarında yürütülen kentsel dönüşüm uygulamaları mevcuttur.³³⁴ Özelleştirme İdaresi Başkanlığı dayanağını 3194 sayılı İmar Kanunu’nun Ek 3. Maddesinden aldığı imar planlama yetkisi ile kıyılarda yapılan kruvaziyer liman, vs. için imar planı yapmaktadır. Yerel dokuda büyük değişikliklere neden olabilecek nitelikteki kruvaziyer liman projeleri 3621 sayılı Kanun’a ve bu

³³⁰ Tolga İslam, Zeynep Enlil, “5366 Sayılı Yasa Merkezli Dönüşüm ve Sulukule Örneği: Belediye’nin Hedefleri ve Yaşanan Gerçeklik”, *Kentsel Dönüşümde Politika, Mevzuat, Uygulama: Avrupa Deneyimi, İstanbul Uygulamaları* der. Dilek Özdemir, s.530-531

³³¹ Fethiye Nur Akkaya, “Uygulama Örnekleri: Sulukule Kentsel Dönüşüm Projesi”, *Kentsel Dönüşüm Hukuku*, Ed. Melikşah Yasin, Cenk Şahin, On iki Levha Yay., İstanbul, 2015 s.501

³³² Akkaya, agm., s.501-502

³³³ Yasin, agm., s.113-114

³³⁴ Özden, agm., s.217-220

Kanun'da değişiklik yapan 5398 sayılı Kanuna göre Çevre ve Şehircilik Bakanlığı ve Özelleştirme İdaresi tarafından hazırlanan imar planlarına göre yürütölmektedir.

Toplu Konut İdaresi, Bakanlık veya Özelleştirme İdaresi tarafından merkezden yürütölen uygulamalar da mevcuttur. Bunlardan örneğin TOKİ tarafından uygulanan dönüşömlere ilişkin yerel dokuyu ve kimliği gözetmeme ve tek tipleştirici olma eleştirileri söz konusu olmaktadır.³³⁵ Gecekondu alanlarının dönüşömine yönelik uygulamalarda dayanak olan 2985 sayılı Toplu Konut Kanunu'na göre, bu alanların imar planları Çevre ve Şehircilik Bakanlığı tarafından hazırlanır ve büyükşehir belediyesi içinde kalan alanlar için büyükşehir belediye meclisince, il ve ilçe belediye sınırları içerisinde kalan alanlar için de ilgili belediye meclislerince ve diğer yerlerde ise ilgili valilik tarafından aynen veya değiştirilerek onaylanır. Süresi içerisinde onaylanmadıkları takdirde Toplu Konut İdaresi Başkanlığı tarafından onaylanır. Dolayısıyla burada daha merkezden planlanan ve yürütölen bir dönüşüm söz konusu olmaktadır.

Birbirinden farklı kentsel dönüşüm uygulamalarında katılım süreçlerine farklı şekillerde başvurulmakta veya bazılarında katılım hiç işleilmemektedir. Kentsel dönüşüm mevzuatı içinde katılım kavramının açıkça yer aldığı 5366 sayılı Kanun ve bu Kanuna dayanılarak çıkartılan yönetmelik olup, mevzuatın geri kalanına göre dönüşüm proje ve uygulamalarına katılım yolları dolaylı olarak yer almaktadır.³³⁶ 5366 sayılı Kanun'un 2. maddesi bu bağlamdaki kentsel dönüşüm projelerine halkın katılımının yönetmelik ile belirleneceği şeklinde katılım kelimesine yer verilmiş,³³⁷ kanunun uygulama yönetmeliğinde ise yenilemeye ilişkin olarak ilgili mülk sahipleri ve halktan görüş alınacağı, ihtiyaç halinde ise sivil toplum kuruluşu, üniversiteler ve muhtarlıklara danışılabilceği belirtilerek, bilgilendirme, görüş alma ve danışma şeklinde bir katılım öngörölmüşür.³³⁸

³³⁵ Özden, age., s.215

³³⁶ Üstün, age., s.286-311

³³⁷ Madde metni için bkz. 5366 sayılı Yıpranan Tarihi ve Kültürel Taşınmaz Varlıkların Korunması ve Yaşatılarak Kullanılması Hakkında Kanun

<https://www.mevzuat.gov.tr/mevzuat?MevzuatNo=5366&MevzuatTur=1&MevzuatTertip=5>

³³⁸ Yıpranan Tarihi ve Kültürel Taşınmaz Varlıkların Yenilenerek Korunması ve Yaşatılarak Kullanılması Hakkında Yönetmelik 7. madde metni için bkz. 14.12.2005 tarih ve 26023 sayılı Resmi Gazete

<https://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2005/12/20051214-6.htm>

5104 sayılı Kuzey Ankara Girişi Kentsel Dönüşüm Projesi Kanunu'na göre Ankara Esenboğa Havaalanı ile Ankara kent merkezi arasındaki alanda kentsel dönüşüm öngören projeye hususi olarak çıkartılan kanun geniş alanların kentsel dönüşüm uygulamalarının ilk örneğine dayanak olmuştur. Ankara'nın daha modern bir görünüme sahip olması ve bölgenin yetersiz alt yapı imkânlarının iyileştirilmesi kanunun amacı olmuştur.³³⁹ Bu kanunla birlikte, söz konusu kentsel dönüşüm alanında ilçe belediyelerine ait imar planı ve yapı izni, yapı kullanma izni gibi yetkilerin tümü kentsel dönüşüm süreci boyunca büyükşehir belediyesine aktarılmıştır. Böylelikle hususi bir kanunla, daha yerel bir idareye ait olan yetki geçici olarak durdurulmuş, kentsel dönüşüm projesi yasa koyucunun iradesi doğrultusunda büyükşehir belediyesi ve TOKİ tarafından uygulanmıştır.

Genel anlamda kentsel dönüşüm süreçlerinde katılım yollarının çoğu kez dolaylı ve katılımcının edilgen kaldığı yollar olması, katılım süreçlerinin projeler başladıktan sonra başlatılması veyahut ilgililerin hepsine ulaşılmadan sürdürülmesi, mevzuatın bu yöndeki açıklarının uygulamada da katılımın çoğu kez düşük oranlarda kalmasına neden olmaktadır.³⁴⁰

iv. Mega Projelerde Yerellik ve Katılım

Hükümetler kimi zaman özellikle ekonomik saiklerle kentlerin çevre bütünlüğüne ve ekonomik hareketliliğine doğrudan etkisi olan büyük çaptaki projeleri kabul eder. Tam tanımı olmasa da kamuoyunda mega projeler olarak adlandırılan bu projeler büyük çapta bir yatırımın parçası olan; toplum, çevre ve devlet bütçesine etkileri olan; fiziki varlığıyla ve yer aldığı yörenin halkının yaşamında etkileriyle kamusal bir varlığa dönüşen projelerdir.³⁴¹ Mega projeler kentlilere olan etkileri nedeniyle kentte adalet tartışmalarında üzerinde durulması gereken bir konudur.

³³⁹ Üstün, *age.*, s.82-83

³⁴⁰ Bu konuda bir çalışma için bkz. Beste Gümüşboğa, “Katılım Ekseninde Kentsel Dönüşüm:Altındağ Aktaş Mahallesi Örneği”, Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, 2009

³⁴¹ İlhan Tekeli, “Siyasetçiler ve Mega Projeler Üzerine”, *Mega Projeler Ve İstanbul*, İstanbul, Kilit Yayıncılık 2014, Ed. Ömer Devrim Aksoyak, s.13

Mega projeler bir yandan ekonomik getirileri olabilen diğer yandan ise yapıldıkları bölgede yaşayanlar açısından yer değiştirmeye, mülkiyet kaybına neden olabilen dolayısıyla karmaşık sonuçları olan projelerdir. Öte yandan siyasi veya ideolojik anlamlar taşıyabilmektedir.³⁴² Bu haliyle yerele olan etkileri siyasi anlamı ve ekonomik getirileri yerele olan etkilerini gölgede bırakabilmektedir.

Birbirinden çok farklı yasal dayanakları bulunana mega projeleri bütünüyle ele almak bu çalışmanın kapsamını aşacağından burada mega projelerin yerellik ve katılım ölçütünü ne ölçüde sağladığı örnek üzerinden ele alınacaktır. Kıyı Kanunu'nda 2005 yılında yapılan değişiklikle kıyı alanlarında konut alanların haricinde “karma fonksiyon” sunan yapıların inşa edilmesinin önü açılmıştır.³⁴³ Kıyı Kanunu 6. maddeye 2005'te eklenen fıkra ile sahil şeridinde özelleştirme kapsamına alınıp yat ve kruvaziyer limanı yapılabilecektir. Kanun'un ek 1. maddesine göre özelleştirme kapsamına alınan bu alanlarda uygulama imar planı Özelleştirme İdaresi tarafından yapılacaktır. Böylelikle bir kez özelleştirme kapsamına alınan kıyı alanının proje süreci merkezi bir kuruluş olan Özelleştirme İdaresi tarafından yürütülür. Kıyı alanları normal şartlarda Anayasa 43. maddesi ve Kıyı Kanunu 6. maddesi gereği kamunun “eşitlik” ve “serbestlik” içerisinde kullanımına ayrılmıştır. Kıyılarda imar planı kararı ile yapılabilecekler 2005 değişikliği öncesinde iskele, liman, barınak veya tersane gibi kıyıda bulunması zaruri alanlar içindir. Bundan başka 2008 yılında spor tesisleri, 2018de enerji tesisleri ve 2020 yılında millet bahçelerinin kıyılarda yapılabileceği düzenlenmiştir. Genel kullanımı kamuya ait bir alanın dönüştürüldüğü bir projede katılımın sağlanması beklenir. Ancak kıyıların büyük çapta dönüşüme uğradığı kruvaziyer liman projeleri için kamunun katılımı öngörülmemiştir.

Örneğin, İstanbul Karaköy Salıpazarı'nda uygulanan Kruvaziyer Liman projesi Galataport, bölgede bulunan işletmeler ve kiracılar açısından büyük değişikliklere neden olmuş, kiraların yükselmesi ile kiracıların yerinden edilme süreci hızlanmış, imalat sektörüne yönelik çalışan esnaf dönüşüm nedeniyle yerini turizme yönelik hizmet sağlayıcılara bırakmıştır. Proje yapım aşamasındayken yapılan bir araştırmaya göre bölge esnafının sadece %53'ü projeye dair bilgi sahibi olduklarını, bunu da medya

³⁴² Tekeli, “Siyasetçiler ve Mega Projeler Üzerine”, s.19

³⁴³ Kahraman, *age.*, s.235

üzerinden edindiklerini belirtmiş, yetkililer veya projeyi yürüten firma tarafından bilgilendirilmediklerini beyan etmiştir.³⁴⁴ Bu süreçte yerleşik esnaf sürecin aktif bir tarafı olmazken, dükkanlarını devrederken aldıkları “hava parası” ile ancak fiili bir uzlaşının tarafı olmaktadır.³⁴⁵

2.3.1.4 Belediye Bütçelerinin Kabulünde Yerellik ve Katılım

Belediyelerde bütçenin hazırlanması ve kabulü 5393 sayılı Kanun’da gösterildiği üzere başkanca hazırlanması ve meclis tarafından kabul edilmesi şeklindedir. 5216 sayılı Kanun’a göre büyükşehir belediyeleri ilçe belediyelerin görüşlerini alarak yıllık hedeflerini, yatırım programlarını, belediyenin stratejik planını ve bunları gerçekleştirebilecek bütçeyi hazırlar. Bütçeyi hazırlamak ve meclise sunmak büyükşehir belediye başkanının görevidir. Büyükşehir belediye meclisine hem büyükşehir belediye bütçesi hem de ilçe bütçeleri sunulur, ve meclis tarafından “yatırım ve hizmetler arasında bütünlük sağlayacak” şekilde aynen veya değiştirilerek kabul edilir. Büyükşehir belediye meclisinin ilçe belediyelerinin bütçelerinde değişiklik yapması halinde on gün içinde Danıştay’a itiraz yapılabilir.

Görüldüğü üzere, belediye bütçeleri yerel özerklikle uyumlu olacak şekilde belediye bünyesinde hazırlanır ve kabul edilir. Öte yandan, büyükşehirlerde ilçe belediyelerinde, ilçe düzeyinde hazırlanan bütçenin büyükşehir belediyesi meclisinde değiştirilmesinin önü açıktır. Böylece yerel birimlerin aralarında bütünlük ve uyum oluşturulması hedeflenmiştir.

Bütçelerin oluşturulması sırasında halkın doğrudan katılımının bir aracı düzenlenmemiştir. Seçilmiş belediye başkanı ve üyeleri seçimle belirlenen belediye meclisi bütçeyi hazırlayacaktır. Öte yandan, belediye başkanı bütçeyi hazırlarken kamuoyunun görüşünü almasının önünde bir engel yoktur. Örneğin İstanbul Büyükşehir

³⁴⁴ Seray Yılmaz, “Kentsel Dönüşüm Projelerinin Yaşam Kalitesine Etkisi: Karaköy Salıpazarı Örneği”, İstanbul Teknik Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, 2015, s.86

³⁴⁵ Araştırma için bkz. Tomriz Özge Gökşen, “Neoliberal Kentsel Yapılanma ve Uzlaşma: Karaköy’ün Nezihleşmesi (*Gentrification*) Örneği” TMMOB, 39. Uluslararası Şehir Planlaması Günü Kolokiyumu Müdahale, Mücadele ve Planlama Bildiriler Kitabı, 2016, 925-942

Belediyesi, bütçenin bir oranının kullanımına ilişkin olarak kent sakinlerinin görüşünü almaya yönelik bir proje yürütmektedir. İBB Strateji Geliştirme Dairesi Başkanlığı, İstanbul Planlama Ajansı ve İstanbul kent Konseyi'nin işbirliğiyle yürütülen bu projeye göre, İstanbul'da ikamet eden kişiler proje için açılan bir web sitesi üzerinden oylamaya katılarak bütçenin kullanımının ayrılacağı çeşitli projeler içinden seçim yapabilecek ve puanlama sonucu seçilen proje İBB meclisinin onayına sunularak kabul edilecektir.³⁴⁶ Bu uygulama, katılımı arttırmak adına olumlu bir uygulama olmakla beraber oylamanın ulaştığı kitlenin sınırlı kalması bakımından sınırlı bir katılım örneği olmaktadır.

2.3.2. Sağlıklı ve Güvenli Bir Kent

Güvenlik ve sağlık, kentlilerin barındığı konutlarından, yaşadıkları sokağa, oradan kentin ortak alanlarına kadar kent hukukunun temel bir başlığıdır. Kent, insan eliyle sonradan üretilmiş olanla doğal olarak var olan bir çevrenin birleşimi olduğundan çevreye ilişkin düzenlemeler de dolaylı olarak kente ilişkin olarak ele alınabilir.³⁴⁷ Kentin sadece güvenlik ve sağlıklı bir çevre olarak inşa edilmesi ve korunması değil, kent dokusunun ve tarihi eserlerinin korunması, kent düzenlemelerinin kentin estetik dokusunu koruyarak ve geliştirerek yapılması da kentlilerin güvenli, düzenli ve sağlıklı bir çevrede yaşamaları için elzemdir.³⁴⁸

Kent alanlarında güvenlik, sağlık ve estetik açıdan gerekli denetimlerde bulunmak idari kolluk görevleri arasında yer alır. 5393 sayılı Kanun'a göre, belediye encümeni ve belediye başkanı belediye alanları üzerinde kolluk makamıdır. Bu bağlamda, 5393 sayılı kanuna göre, belediye sınırları içerisinde gerçek ve tüzel kişilerin faaliyetleri ile ilgili izin veya ruhsatları vermek; halka açık dinlenme ve eğlence yerleri ile gayrisihhî işletmeleri ruhsatlandırmak ve denetlemek; yapı ruhsatı ve yapı kullanma izni vermek, asansörlerin kayıt ve periyodik kontrollerini yapmak veya yaptırmak; toplu taşıma ruhsatı vermek; akaryakıt istasyonlarının çalışma ruhsatını vermek gibi kent sağlığını ve güvenliğini doğrudan ilgilendiren konularda belediyeler yetkilidir.

³⁴⁶ <https://www.ibb.istanbul/arsiv/40280/2023-yili-katilimci-butce-uygulamasi> E.T.28.11.2022

³⁴⁷ Akkoyunlu Ertan, *age.* s.189

³⁴⁸ Kent estetiğinin hukukumuzdaki yerini tespitine ilişkin olarak bkz. Fethiye Nur Akkaya, *Kent Estetiğini Koruma Amaçlı İdari Kolluk Faaliyeti*, On İki Levha Yay., İstanbul, 2016.

Bunlardan başka, 5393 sayılı Kanun’na göre, zabıta ve itfaiye hizmetleri ile acil durum planlaması da belediyelerin görev alanları içeresindedir. Belediyeler zabıta kolluğu aracılığıyla, belde sınırları içinde “eselik, huzur, sağık ve düzenin sağılanması”nda görevlidir. Belediye zabıtaları belediye meclisleri tarafından belirlenen emir ve yasaklara göre işlem yapar. Yine Kanun’a göre, belediyeler, beldenin yangın, sanayi kazaları, deprem ve diğler doğıal afetlerden korunması ya da bu afetlerin gerçekteşmesi halinde zararlarının azaltılması için afet ve acil durum planları yapmak ve plana uygun ekip ve donanımı hazırlamak zorundadırlar.

Dolayısıyla, kentin düzenini, sağılığını ve güvenliğini bozma potansiyeli bulunan işletmeler ile faaliyetlerin denetimi belediyelerin kolluk yetkisi altındadır. Kentteki yapıların belirli standartları taşıyan yapılar olmasını denetlemek, kentlilerin afet durumunda nasıl korunacaklarına ilişkin planlamalar yapmak ve bunların zararlarının azalmasına yönelik plan ve organizasyonu yapmak belediyelerin görevleri arasındadır.

2.3.2.1. İdarenin Yüklümlükleri

Herkesin, sağılıklı ve dengeli bir çevrede yaşama hakkına sahip olduğı ve çevreyi geliştirme, çevre sağılığını koruma ve çevre kirlenmesini önlemenin Devletin ve vatandaşların ödevi olduğı Anayasa’nın 56. Maddesinde güvence altına alınmıştır.

Anayasa 35. Madde ile mülkiyet hakkının kullanımının toplum yararına aykırı olmama kaydına alınması da imar planları ve çevre düzenlemeleri için temel teşkil eden düzenlemelerdendir.³⁴⁹

Türkiye, çevreyi ve dolayısıyla kent çevresi ve sağılığını korumaya yönelik olarak bazı uluslararası sözleşmelere taraftır. Bunlar, Birleşmiş Milletler İklim Değışikliği Çerçeve Sözleşmesi, Kyoto Protokolü ve Paris Anlaşması; Ozon Tabakasını İncelten Maddelere Dair Viyana Sözleşmesi ve Montreal Protokolü; Tehlikeli Atıkların Sınırlarötesi Taşınımının ve Bertarafının Kontrolüne İlişkin Basel Sözleşmesi; Bazı Tehlikeli Kimyasallar ve Pestisitlerin Uluslararası Ticaretinde Ön Bildirimli Kabul

³⁴⁹ Keleş ve Mengi, *age.*, s.99

Usulüne Dair Rotterdam Sözleşmesi; Kalıcı Organik Kirleticilere (KOK) İlişkin Stockholm Sözleşmesi; Civaya İlişkin Minamata Sözleşmesi; Akdenizin Kirliliğe Karşı Korunması (Barselona) Sözleşmesi; Karadeniz'in Kirliliğe Karşı Korunması (Bükreş) Sözleşmesidir.³⁵⁰

3194 sayılı Kanun madde 1'e göre Kanun yerleşme ve yapılaşmanın sadece planlanmasını değil, fen, sağlık ve çevre şartlarına uygun olarak gerçekleştirilmesini de amaçlamaktadır. Bu bağlamda, İmar Kanunu'nda yapılara ruhsat verilmesi (m.21), inşaat süreçlerinin çevreye ve kentlilere zarar vermeden gerçekleşmesinin sağlanması, yaya ve komşulara ait alanların durumu, gibi hususları düzenleyen (m.34, m35), sığınak ve kapıcı dairelerinin yaşanılabilirliği (m.36), otopark alanları (m.37), yıkılacak derecede tehlikeli yapıların durumu (m.40) ve kamuyu ilgilendirecek şehircilik, estetik veya trafik bakımından zarar verici enkaz, birikinti, gürültü, duman gibi tesislerin durumu (m. 40) gibi konularda kentlilerin güvenliğini ve sağlığını korumaya yönelik düzenlemelere yer verilmektedir.

Mekânsal Planlar Yapım Yönetmeliği'ne göre kamu yararı amacı; doğal, tarihi ve kültürel değerlerin koruma ve kullanma dengesinin sağlanması; yapıların ve çevrenin kalitesinin artırılması için planlarda gerekli sağlıklaştırma ile ilgili kararlara yer verilmesi; planlarda afet, jeolojik ve doğal verilerin esas alınması; planlarda varsa mevcut geleneksel dokunun korunması gerekmektedir.³⁵¹

Deprem riskinin bir olgu olduğu ülkemizde 6306 sayılı Kanun'un afet riski altındaki alanlarda dönüşüm öngörmesini kent güvenliği için önemli bir adım olarak görebiliriz. Kanuna göre maliklerin anlaşmasına bırakılmış olsa da, riskli yapıların tahliyesine teşvik etmek bakımından önemli bir husus Kanun'da düzenlenen kira yardımlarıdır. Kanun'un 5. maddesine göre anlaşma ile tahliye edilen yapılardaki bu kira yardımının sadece maliklere değil kiracı ve yapıda ikamet etmek şartıyla sınırlı aynı hak sahiplerine de verilmesi gerekir.

³⁵⁰ <https://ab.csb.gov.tr/anlasmalar-i-98915> E.T. 07.10.2022

³⁵¹ Nusret İlker Çolak, age., s.104-111

Bunların yanında, 2863 sayılı Kültür ve Tabiat Varlıklarını Koruma Kanunu, 2873 sayılı Milli Parklar Kanunu, 3621 sayılı Kıyı Kanunu, 2872 sayılı  evre Kanunu ve diğör  evre mevzuatı da kent mekânlarının, veya kentlilerin güvenli, düzenli ve sağlıklı bir çevrede yaşama koşullarına ilişkin temel mevzuat olarak görülebilir.

 evre Kanunu çevreyi, “canlıların yaşamları boyunca sürdürdükleri ve karşılıklı olarak etkileşim içinde bulundukları, fiziksel, sosyal, ekonomik ve kültürel ortam” olarak tanımlar (m.2) ve kanunun amacını “bütün canlıların ortak varlığı olan çevrenin, sürdürülebilir  evre ve sürdürülebilir kalkınma ilkeleri doğrultusunda korunmasını sağlamak” olarak tarif eder (m.1).

 evre düzenine ilişkin olarak bir kentin düzenlenmesinde yapılan önemli bir işlem de İmar Kanunu’na uygun olarak yapılan bölgeleme işlemidir. Genel olarak idarenin kolluk ve düzenleme yetkisinden kabul edilen bölgeleme, kent arazisinin gelişmesini yönlendirilmesi, yapıların yoğunluk ve yükseltilerini denetlenmesi, yerel toplumun sağlık, emniyet ve refahını ve toprağın etkili ve verimli kullanılmasını sağlamak için kent alanının bölgelere ayrılmasıdır.³⁵² Bölgeleme ile kentte örneğin oturma, ticaret, sanayi, yoğunluk vb., bölgeler belirlenmiş olur.³⁵³

1983 tarihli ve 2863 sayılı Kültür ve Tabiat Varlıklarını Koruma Kanunu taşınır ve taşınmaz kültür ve tabiat varlıkları ile ilgili tanım ve işlemlerin belirlenmesi, korunmasını için gerekli ilkeler ve sorumluların ve görevlerinin düzenlenmesi amaç ve içeriğine sahiptir.

Tüm deniz, tabii veya suni g l ve akarsu sahillerinin kamuya açıklığı, sahillere yapılabilecek istisnai yapıların neler olabileceği Kıyı Kanununda düzenlenir. Kanunun 6. Maddesine göre “kıyıları herkesin eşitlik ve serbestlikle yararlanmasına açıktır ve buralara hiçbir yapı yapılamaz”. Bu hüküm kıyılarından yararlanmayı düzenleyen Anayasanın 43. Maddesi ile uyumludur. Zira Anayasa’nın 43.maddesine göre, kıyı ve sahil şeritlerinden yararlanmada kamu yararının gözetilmesi önceliklidir.

³⁵² Kalabalık, *age.*, cilt 1, s.947-948

³⁵³ *age.*, s.947-1022

2.3.2.2. Çevreye ve Kente İlişkin Kabahatler ve Suçlar

Kente karşı suç tabiri doğrudan mevzuatımızda geçen bir kullanım değildir. Bununla beraber bazı yazarlar kent görüntüsü, kent estetiği ve kentteki tarihi dokuya zarar verici fiilleri “kente karşı suç” olarak adlandırmaktadır.³⁵⁴ Mevzuatımızda ise bu fiillerden bir kısmı suç teşkil etmekle beraber bir kısmı kabahat olarak düzenlemiştir. Hukuki anlamda suç kavramı ile karışmaması açısından bu çalışmada “kente karşı suç” söylemi kullanılmayacaktır.

Kabahatler Kanunu’nun 41. Maddesi *Çevreyi Kirletme* başlığı ile, evsel ve bireysel atık ve artıklarla; yemek pişirme ve servis yerlerinde; hayvan kesilmesi suretiyle veya kesilen hayvanların artıklarıyla; inşaat atık ve artıklarıyla; kullanılmaz hale gelen veya ihtiyaç fazlası ev eşyası ile; kullanılmaz hâle gelen motorlu kara veya deniz nakil araçları ile çevrenin kirletilmesini ve kamuya ait duvar ve alanlara, rızası olmaksızın kişilere özel alanlara bez, kâğıt ve benzeri afiş ve ilân asılmasını kabahat olarak düzenlemiştir. Çevre Kanunu’nda ise, motorlu taşıtların emisyon ölçümüne ve kullanımına; çevreye zararı olabilecek işletmelerin izinsiz kurulma ve işletilmesine; inşaatların atık, ön arıtma, arıtma tesislerini kurmadaki ihmallerine yönelik bir takım kabahatler idari yaptırımların adli yaptırımlarla birlikte uygulanması hükmüyle düzenlenmiştir.³⁵⁵

Çevre Kanununda düzenlenen idari yaptırımların haricinde yasa koyucu ayrıca çevre ve kent kirliliğine neden olacak bazı fiilleri çevre ve ceza kanunlarında suç olarak da düzenlemiştir. Çevre Kanunu’nda düzenlenen suçlardan biri çevre kirliliği oluşturacak türden hammadde, yakıt kullanan veya ürün çıkartan kimselerin yetkililere bildirimde bulunma yükümlülüklerini yerine getirmemeleri halinde söz konusu olacaktır. Yine, bu Kanun’un uygulanmasına ilişkin belgeleri yanıltıcı olarak düzenleyenler hakkında belgede sahtecilik suçunun hükümlerinin uygulanacağı düzenlenmiştir.³⁵⁶

³⁵⁴ Mithat Arman Karasu *Kente Karşı Suç*, s.11

³⁵⁵ Ahmet M. Güneş, *Çevre Hukuku*, Ankara, Adalet yay. 2021, 4. Baskı, age., s.290

³⁵⁶ Güneş, age., s.286-287

5237 sayılı Türk Ceza Kanunu'nun ikinci kitabının *Topluma Karşı Suçlar* başlıklı 3. Kısımının 2. Bölümünde *Çevreye Karşı Suçlar* başlığı ile 181 ve devam eden maddelerde çevreye karşı işlenecek suçlar düzenlenmiştir. Bunlar, çevrenin kasten kirletilmesi (m.181), çevrenin taksirle kirletilmesi (m.182), gürültüye neden olma (m.183) ve imar kirliliğine neden olma (m.184) suçlarıdır.

2.3.3. Barınma ve Konut Erişimi

Kentlerde barınma sorununun giderilmesi ve uygun konutlara erişim kent ve adalet tartışmalarında farklı yaklaşımlar tarafından gündeme getirilen bir başlıktır. Barınma ve konut, bir kentte ikamet edebilmenin en temel gereksinimidir. Adil bir kentin kentte yaşayanlar için güvenle barınabilecekleri, erişilebilir konut alanlarını sunuyor olması gerekir. Hukukumuzda barınma ve konut erişimi öncelikle konut hakkı olarak garantiye alınmıştır. Bundan başka alt gelir grubu ve doğal afet mağdurları için üretilen toplu konutlarla konut sorunu giderilmeye çalışılmıştır. Yasa koyucu ayrıca konut kirası piyasasında kiracılar lehine düzenlemeler yapmıştır.

2.3.3.1. Konut Hakkı

Anayasa'nın yerleşme ve seyahat hürriyetini düzenleyen 23. maddesinde herkesin yerleşme hürriyetinin olduğu, bu hürriyetin suç işlenmesini önlemek, sosyal ve ekonomik gelişmeyi sağlamak, sağlıklı ve düzenli kentleşmeyi gerçekleştirmek ve kamu mallarını korumak için kanunla sınırlandırılabilceği düzenlenmiştir. Özellikle sosyal ve ekonomik gelişmenin ve sağlıklı ve düzenli kentleşmenin sağlanması için imar planları ve bölge planları uygulamaları ve yapı denetimi konusunda anayasal zemini oluşturmaktadır.³⁵⁷ Öte yandan yerleşme özgürlüğü kişilerin barınma imkânı ile ilgili olmayıp daha ziyade istedikleri yerde yerleşebilmesi ve bu tercihe devletin saygı duyması anlamına gelir.³⁵⁸

Hukukumuz açısından doğrudan barınma hakkını ifade eden hak, konut hakkıdır.³⁵⁹ Anayasanın konut hakkını düzenleyen 57. maddesinde, devletin, “şehirlerin

³⁵⁷ Keleş ve Mengi, *age.*, s.98-99

³⁵⁸ Bülent Algan, *Ekonomik Sosyal ve Kültürel Hakların Korunması*, s.269

³⁵⁹ *age.*, s269

özelliklerini ve çevre şartlarını gözeterek bir planlama ile konut ihtiyacını karşılayacak tedbirleri alma ve toplu konut teşebbüslerini destekleme” görevleri yer almıştır. Maddede konut hakkı 1961 Anayasası’ndaki konut hakkı düzenlemesinde geçen “yoksul veya dar gelirli aileleri” özne olarak belirtmeyerek konut hakkının öznesini bu özelliklerdeki kişilerle sınırlı tutmamakla birlikte devlete konut ihtiyacını karşılamak için çevresel ve kentsel koşulları dikkate alma görevi de yüklemiştir.³⁶⁰ Öte yandan, bu hak devlete herkese konut temin etme görevi vermemekte, kişilerin konut sahibi olmasına yönelik olarak devlet tarafından ucuz konut üretilmesinin yanı sıra ucuz kredi sağlanması, özel girişimlerin desteklenmesi gibi kolaylaştırıcı önlemler alma görevini yüklemektedir.³⁶¹

Konutun vasfının ne olduğu, nerelerin konut sayılacağı konusu netleştirilmiş bir konu olmamakla beraber, konutun özel hukuk boyutuna ilişkin hükümlerini düzenleyen Türk Borçlar Kanunu açısından yürürlükten kaldırılmış olan, 6570 sayılı Gayrimenkul Kirası Hakkında Kanun ve TBK’nın Yürürlüğü Ve Uygulama Şekli Hakkında Kanun’un yol göstericiliğine göre; barınma ihtiyacına cevap verebilecek nitelikte üstü örtülü mekânlar konut olarak borçlar hukuku bağlamında konut sayılabilir.³⁶² Konut hakkı açısından, İnce, Kanlı ve Eryiğit, konutu daha detaylı bir şekilde “insanların sağlıklı ve güvenli bir şekilde asgari yaşam koşullarını sağlayan ve asgari düzeyde kaliteli malzeme ile dayanıklı şekilde inşa edilen mekânlar” olarak tanımlamışlardır.³⁶³ Bu tanımdan yola çıkarak, konut hakkı dediğimizde kişinin sağlığına zarar vermeden güven içerisinde barınma ihtiyacını karşılayabilen fiziksel olarak inşa edilmiş yerlere erişebiliyor olmasını kastetmiş olmaktadır.

³⁶⁰ Nihat Bulut, *Sanayi Devriminden Küreselleşmeye Sosyal Haklar*, s.220-221

³⁶¹ *age.*, s.221

³⁶² Cevdet Yavuz, Faruk Acar, Burak Özen. *Borçlar Hukuku Dersleri (Özel Hükümler)*. Beta Yayınları, İstanbul, 2016, s.307

³⁶³ Nurten İnce, İmam Bakır Kanlı, Burak Hamza Eryiğit, “İnsan Hakkı Olarak Konut Hakkı”, *Uluslararası Politik Araştırmalar Dergisi* Cilt.3, Sayı.2 2017 s.22

2.3.3.2. Toplu Konut İnşası

i. Toplu Konut idaresi

Türkiye’de toplu konut idaresi ve kapsamı farklı dönemlerde farklı eğilimler göstermiştir. 1981 yılında, dönemin kalkınma hedeflerine uygun olarak, konut sektörünün ekonomi ve istihdam üzerindeki olumlu etkilerinden istifade edilmek üzere, 2487 sayılı Toplu Konut Kanunu çıkartılmış ve Toplu Konut İdaresi kurulmuştur.³⁶⁴ Yine bu kanun kapsamında oluşturulan Kamu Konut Fonu’na, genel bütçe gelirlerinin %5’i aktarılacak ve bu Fon kaynakları alt veya orta gelir grubuna yönelik konut inşasının desteklenmesinde kullanılacaktır.³⁶⁵ 1984 yılında 2985 sayılı Toplu Konut Kanunu kabul edilmiş, 1981 tarihli kanun yürürlükten kaldırılmıştır. 2985 sayılı kanunda önceki kanundan farklı olarak toplu konut inşasıyla konut sahibi olacaklar açısından “dar ve sabit gelirli olmak” şartı kaldırılmıştır.³⁶⁶ Yeni kanunun amacı, a)konut ihtiyacının karşılanması, b)konut inşaatı yapanların tabi olacağı usul ve esasların düzenlenmesi, c)memleket şart ve malzemelerine uygun endüstriyel inşaat teknikleri ile araç ve gereçlerin geliştirilmesidir. Bu amaçlarla TOKİ, ferdi ve toplu konut kredisi verebilir, toplu konut alanlarına arsa temin edebilir, esnaf ve sanatkarlara ait küçük işyerleri ve küçük sanayi teşebbüslerini kredi yoluyla destekleyebilir, afet bölgelerinde konut yapımını destekleyebilir.

2003 yılı ve devam eden yıllarda yapılan değişikliklerle birlikte TOKİ’ye hem konut üretimini arttırmak hem de konut sektöründen idarenin kâr etmesini sağlamaya yönelik olarak şirketler kurma, şirketlere iştirak etme, gecekonduların tasfiye edilerek yenilenmesi ve diğer konut alanlarında kentsel dönüşüm uygulama yetkileri, menkul kıymet ihraç etme olanağı, Arsa Ofisinin bazı görev ve sorumluluklarının verilmesi gibi yasal değişiklikler birlikte TOKİ’nin kentsel alanlarda konut üretimi ve kentsel yenilenmede daha etkin olması sağlanmıştır.³⁶⁷

³⁶⁴ Mithat Arman Karasu, “Nasıl Bir Toplu Konut İdaresi”, *Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 2017, sayı 14, s.455-477 s.2

³⁶⁵ Karasu, “Nasıl Bir”, s.2-3

³⁶⁶ agm., s.4

³⁶⁷ Erdoğan Bayraktar, *Şehirlerin Dönüşümü*, yayınevi yok, s.38-43,

1969 tarihli ve 1164 sayılı Arsa Üretimi ve Değerlendirilmesi Hakkında Kanun'un amacı, 2004 tarihli ve 5273 sayılı Kanun ile yapılan değişiklik ile “arsaların aşırı fiyat artışlarını önlemek üzere tanzim alış ve satışı yapmak; konut, sanayi, eğitim, sağlık ve turizm yatırımları ve kamu tesisleri için arazi ve arsa sağlamak” olarak belirlenmiştir. Burada anılan görevler de Arsa Ofisi Genel Müdürlüğünün kaldırılmasıyla Toplu Konut İdaresi Başkanlığı tarafından yürütülür.

Ruşen çalışmasında, TOKİ'nin hizmet alanlarını 11 farklı başlıkta sıralamıştır. Bunlar; 1- Sosyal nitelikli konut üretimi, alt gelir grubu ve yoksul konutları programı, 2-uydu kent uygulamaları, 3-kentsel dönüşüm projeleri, 4-afet konutları, 5-tarımköy uygulamaları, 6- göçmen konutları, 7-kaynak geliştirme ve gelir paylaşımı projeleri, 8-konut programı kapsamında yapılan sosyal donatı uygulamaları, 9- çevre düzenlemeleri ve ağaçlandırma, 10- kamuya yönelik uygulamalar, 11- arsa üretimidir.³⁶⁸

Dezavantajlı bu gruplar için konut üretimi mekanizmasının bulunması konut politikasında hakkaniyetin sağlanması açısından önemlidir. Öte yandan, TOKİ'nin ürettiği konutların kent merkezinden uzak bölgelerde olmasının kentin çeperine yerleşmek ve orada yeniden bir kent kurmak zorunda kalan kimseler için sosyal zorluklara ve hatta sosyal dışlanmaya neden olduğuna dair çalışmalar bulunmaktadır.³⁶⁹ Bunun yanında, TOKİ'nin ürettiği konutların standartları ve ücretlendirilmesine yönelik bir düzenleme bulunmamaktadır. Benzer şekilde konut üretiminden yararlandırılacak grup dar gelirlilerle sınırlandırılmamıştır. Bu nedenle TOKİ'nin üst gelir gruba yönelik konut üretmesi de söz konusudur.³⁷⁰ Bu da TOKİ'nin ürettiği konutların dar gelirlilerin satın alamadığı konutlar olmasına ve bu yöndeki ihtiyacın karşılanamamasına neden olmaktadır.

³⁶⁸ Zübeyde Ruşen. “Konut Üretiminde Bir Yönetişim Modeli Olarak TOKİ” Beykent Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, 2013 s.35-48

³⁶⁹ Bkz. Hayati Beşirli vd., “Sosyal Konut Uygulamaları ve Sosyal Dışlanma (Toplu Konut İdaresi Yoksul Konutları Örneği), Manas Sosyal Araştırma Dergisi, Cilt.5 Sayı:1 2016, 158-175

³⁷⁰ Mithat Arman Karasu “Türkiye’de Konut Sorununun Çözümünde Farklı Bir Yaklaşım: Belediye-Toplu Konut İdaresi-Konut Kooperatifleri İşbirliği Modeli”, *Ekonomik ve Sosyal Araştırmalar Dergisi*, Güz 2005, s.59

ii. Belediyelerin Konut Üretimi

5393 sayılı Kanun'un *Borçlanma ve İktisadi Girişimler* başlıklı üçüncü bölümü altında, *Arsa ve Konut Üretimi* başlıklı 69. maddesinde belediyelerin arsa ve konut üretimi yetkisi düzenlenmiştir. Buna göre, belediyelerin “düzenli kentleşmeyi sağlamak, beldenin konut, sanayi ve ticaret alanı ihtiyacını karşılamak amacıyla” “konut, toplu konut yapmak, satmak, kiralamak ve bu amaçlarla arazi satın almak, kamulaştırma yapmak” ve “...bu konuda ilgili diğer kamu kurum ve kuruluşları ve bankalarla iş birliği yapmak ve gerektiğinde onlarla ortak projeler gerçekleştirmek” yetkisi vardır.

69. maddenin son fıkrasında ve 29.09.2005 tarih ve 25951 sayılı Resmi Gazete’de yayımlanan Belediyelerin Arsa, Konut ve İşyeri Üretimi, Tahsisi, Kiralaması ve Satışına Dair Genel Yönetmelik’in 7. maddesinde belediyelerin konut üretiminden uygun ücret karşılığında faydalanabilecek olanların kimler olabileceği düzenlenmiştir. Buna göre, arsa ve konut tahsisinden yararlanmanın şartları: a)dar gelirli olmak; b)kendisinin, eşinin veya on sekiz yaşından küçük çocuklarının o belediye sınırları içinde konut veya konut yapmaya müsait arsası bulunmamak; c)en az bir yıldan beri o belediye sınırları içinde ikamet ediyor olmak şartlarının üçüne birlikte sahip olmak ya da d)afete maruz kalmış olmak; e)sanayi bölgelerinden nakledileceklerden olmak ve f) 775 sayılı Gecekondu Kanunu uygulamaları kapsamında hak sahibi olup, gecekondu ıslahı ve tasfiyesi sebebiyle açıkta kalacak olmak şartlarından herhangi birine (c) fıkrasıyla birlikte sahip olmaktır. Dolayısıyla, belediyelerin arsa veya konut tahsisi açısından ya dar gelirli ya bir afetten etkilenmiş ya gecekondu bölgesinde ya da bir sanayi bölgesinde yaşıyor olmak belirleyici şartlardandır.

Bundan başka, belediyeler kentsel dönüşüm uygulamaları aracılığıyla da konut üretimine katkıda bulunabilir. Kentsel dönüşümün eskiyen ve köhneleşmiş kent alanlarını yeniden düzenleme ve bu alanlarda yenilenmiş yaşam alanları kurma işlevleri, sosyal konut inşası ve bireylerin asgari nitelikleri taşıyan, uygun konutlara sahip olmasını da içermektedir.³⁷¹

³⁷¹ Üstün, *age.*, s.59

2.3.3.3. Konut Kiralarına Yönelik Düzenlemeler

Yasa koyucu emredici hukuk kuralları ile konut ve çatılı iş yeri kiracısını koruyacak tedbirler almıştır. Böylelikle, sözleşmede kiracının aleyhine düzenleme ve değişiklik yapma yasakları getirilmiş ve sözleşme feshi bazı şartlara bağlanmıştır (TBK m.339vd.).

Kiracı lehine olan bu genel hükümlerden başka, 2022 yılında yüksek enflasyon rakamları ile beraber gayrimenkul satış ve kira bedellerinin bir anda çok yükselmesi karşısında yasa koyucu kiracıları korumaya yönelik olarak geçici düzenlemeler yapmıştır. 8.6.2022 tarih 7409 sayılı Avukatlık Kanunu İle Türk Borçlar Kanunu'nda Değişikli Yapılmasına Dair Kanun ile TBK'na eklenen geçici madde konut kiralarında önceki yıla göre uygulanan bedel artışına sınır getirmiştir (m.4).

2.3.4. Kentsel Kamusal Alanlara Erişim

Kent ve adalet tartışmalarının en çok başvurulmuş içeriklerinden biri kent mekânlarının kime ait olduğu ve nasıl kullanıldığıdır. Yukarıda ele alındığı gibi kent hakkı tartışmalarında kent mekânına sahip olmak onu hem doğrudan kullanıp şekillendirmek hem de diğer mücadeleler için bir zemin olarak kullanmak çıkış noktası idi. Young için ise kent mekânı kentlilerin farklılıklarıyla bir araya gelip sosyal ve ekonomik faaliyetlerini yürüteceği alan olarak kentte adaletin önemli araçlarından biridir. Zira, sosyal adalet sorunu sosyal ilişkileri ve süreçleri de içermektedir. Kentin kamusalının ortaya çıktığı mekânlar olarak kentsel kamusal alanlar, tüm farklılıkları dışlama olmaksızın barındırabilme özelliğine sahiptir. Hatta Young'a göre kent hayatı farklılıklarıyla bir araya gelen insanlar arasında bir tür etik ortaya çıkartan bir forum gibidir. Çalışmamız açısından ise bakacağımız şey mevzuatımızın kamusal kentsel alanların planlanması ve kullanılmasında bu potansiyeli ne derece koruduğu olacaktır. Bu bağlamda kentsel kamusal alanlara erişime yönelik mevzuatımızın nasıl düzenlendiği gündeme gelmektedir.

Kentsel kamusal alan şehir plancılarının kullandığı, kent alanında halkın ortak kullanımına ayrılmış olan yollar, meydanlar, parklar, yeşil alanlar, kıyılar gibi kamu

malları teorisine göre hizmet malları, orta malları ve sahipsiz mallar kategorilerine giren tüm alanları ifade etmektedir.³⁷² Sosyal dışlanma ise “bireyin toplumla bütünleşmesini sağlayan ve bireyin kendi geleceğini oluşturmada fırsatlara tam anlamıyla erişimini engelleyen temel gereksinimlerden yoksun kalması, toplumla olan bağlarının kopması, sivil, siyasal, ekonomik ve sosyal yurttaşlık haklarından yoksun olma/bırakılma durum ve süreçleri” olarak tanımlanmaktadır.³⁷³ Kent veya semt merkezlerinde bulunan ortak alanların farklı etnik grup, sosyal ve ekonomik sınıftan kişiye, yaş, cinsiyet, engel ayırt etmeksizin açık olması, kentlerin barındırdığı çeşitliliğin bu alanlarda görünür olması kentsel kamusal alanların erişimi için önemlidir. Kentsel kamusal alanların planlamasının bu ilkeye dikkat edilerek yapılması gerekir.

2.3.4.1. Kentsel Kamusal Alanların Planlaması

Mevzuatımızda imara açık bölgelerdeki her türlü eğitim, sağlık, dini, sosyo-kültürel, idari tesisler ile açık ve kapalı spor tesisleri, park, çocuk bahçesi, oyun alanları, meydan, rekreasyon alanları ve açık ve yeşil alanlar sosyal altyapı alanları olarak adlandırılır.³⁷⁴ Mekânsal Planlar Yapım Yönetmeliği’ne göre, bu hizmetlerin etki alanları yaya olarak ulaşılacak şekilde belirlenir. Bu alanlardan çocuk bahçesi, oyun alanı, açık semt spor alanı, aile sağlık merkezi, kreş, anaokulu, ve ilkokul alanları yaklaşık olarak 500 metre; ortaokullar 1.000 metre, liseler 2.500 metre; küçük cami 250 metre, orta semt camii yaklaşık 400 metre yürüme mesafesinde planlanabilir. Nüfus yoğunluğunun artmasıyla hizmet alanlarındaki yoğunluk da artacaktır.

Yönetmeliğin 23. maddesindeki nazım imar planı esaslarına göre, park, çocuk bahçesi, oyun alanı, meydan gibi açık alanların mahalle ve semt ölçeğinde, merkezlerle birlikte tasarlanması esastır. Benzer şekilde diğer açık ve yeşil alanlar ile sosyal ve teknik altyapı alanları bir bütün olarak ve erişilebilir şekilde planlanmalıdır. Bu gibi alanlar planlanırken ekonomik yapı, demografik ve sosyal yapı gibi hususlara ilişkin

³⁷² Yasin, agm., s.111

³⁷³ F. Sapançalı, “AB’nde Sosyal Dışlanma Sorunu ve Mücadele Yöntemleri” *Çalışma ve Toplum*, 2005/3 s.53 Aktaran Özden, age., s.206

³⁷⁴ 14.06.2014 Tarih 29030 Sayılı Resmi Gazete’de Yayımlanan Mekânsal Planlar Yapım Yönetmeliği

ilgili kuruluşlardan bilgi alınır ve plan yapılırken göz önünde bulundurulur. Nazım imar planında yer almadığı hâlde sosyal alt yapı alanları uygulama imar planına eklenebilir.

Mevzuatımıza baktığımızda meydanlar belediye tasarrufundaki yerlerdendir. Yine park ve yeşil alanların bakım ve onarımı, ağaşlandırılması belediyelerin, belediye ve mücavir alan sınırları dışında il özel idarelerinin görev alanındadır. Belediyelerin kentsel dönüşüm yetkisini düzenleyen Belediye Kanunu 73. maddesine göre, belediyeler belediye meclisi kararı ile, her türlü sosyal altyapı alanını oluşturmak üzere kentsel dönüşüm projesi uygulayabilir.

Yönetmeliğe göre, genel planlama ilkelerinden olan, katılımın sağlanmasına yönelik olarak yapılacak anket, kamuoyu yoklaması ve araştırması, toplantı, çalıştay düzenlenmesi; internet ortamında duyuru ve bilgilendirme yapılması gibi yöntemler sosyal altyapı alanlarının planlanma süreci için de geçerlidir.

Belediyelerin inisiyatifinde olarak bu ilkelere de uygun şekilde kentsel kamusal alanların planlamasının katılımcı bir yol izlenerek yapılması mümkündür.³⁷⁵ Öte yandan kimi projeler yerel halkın, mahalle sakinlerinin kullanım ve beklentilerine ters düşecek şekilde planlanmaktadır. Bunun güncel bir örneği olarak mülkiyetinin bir kısmı Hazine'den İstanbul Üsküdar İlçe Belediyesi'nin tasarrufuna geçirilen Validebağ Korusu'nun millet bahçesine dönüştürölmesi kararının korunun müdavimlerince tepkiyle karşılanması verilebilir.³⁷⁶ Doğal sit alanı kararı bulunan koruya ilişkin projelerin mahkemeleri devam ederken projeler hakkında yürütmenin durdurulması kararı verilmiştir.³⁷⁷

Kentsel kamusal alanların planlanmasında kentte yaşayanların katılımının önemini gösteren önemli bir örnek ise 2013 yılında yaşanmıştır. O tarihte İstanbul Taksim Gezi

³⁷⁵ Katılımcı park planlamasının bir örneği için bkz. Ayşe Özdemir, "Katılımcı Planlama İçin Yöntem Yaklaşımı: Sakarya Mahallesi Parkı Örneği, Denizli-Türkiye" İğdır Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü Dergisi 2019, 9(1) :233-243

³⁷⁶ "Validebağ Gönüllüleri 11 Bin İmza Topladı: Ranta Açtırmayacağız", *Cumhuriyet Gazetesi* 9 Mart 2019, <https://www.cumhuriyet.com.tr/haber/validebag-gonulluleri-11-bin-imza-topladi-ranta-actirmayacagiz-1286551> E.T.29.12.2022

³⁷⁷ "Validebağ Korusuna Üçüncü Kez Yürütmeyi Durdurma Kararı", *Bianet* 18 Ağustos 2021 <https://m.bianet.org/bianet/kent/248959-validebag-korusu-na-ucuncu-kez-yurutmeyi-durdurma-karari> E.T.29.12.2022

Parkı'nda planlanan Topçu Kışlasının yeniden inşaatı hakkındaki çalışmalar ülke genelinde 9 gün süren geniş çaplı eylemlerle karşılanmıştı.³⁷⁸

2.3.4.2. Kentsel Kamusal Alanlara Erişim

Kentlilerin bir araya gelebileceği, sosyal, kültürel ve ekonomik faaliyetleri ile etkileşimde bulunabileceği mekânlar sunuyor olması kentsel kamusal mekânların erişilebilirliği için önemli bir husustur. Yukarıda, meydanlar, parklar, korular ve pazar alanlarının da kentlerdeki farklı kimlikteki insanların bir araya gelmesi için önemli alanlar olduğu Young'un görüşleri anlatılırken ele alınmıştı. Bu bağlamda şehir planlamasına göre eğitim, sağlık, spor ve kültür alanlarının erişilebilirliği temel sorudur. Yeşil alanların dağılımı, kentin sosyal altyapı alanlarının erişilebilirliği de ayrıca kentsel kamusal alanlara erişime dairdir. Bunlardan başka kentin merkezi ve işlek, iş ve ulaşım imkanlarının erişilebilir olduğu konumlarının artan değerleri karşısında mevcut sakinlerin kentin çeperine doğru yer değiştirmesi de kentin erişilebilirliğinde hakkaniyetin sağlanması konusunda bir engel teşkil etmektedir.

Kentsel dönüşüm mevzuatında yerinde edilme ve yeniden yerleşmenin önüne geçecek bir düzenleme mevcut değildir. Kentsel dönüşüm aracılığıyla şehrin merkezi bölgelerinden şehrin çeperine yeniden yerleştirmenin söz konusu olduğu örnekler mevcuttur. Mekânsal karşılığı soylulaştırma olan sosyal dışlanma özellikle geniş ölçekteki kentsel dönüşüm uygulamalarında yaşanmaktadır. Bu durumun İstanbul'un bazı merkezi ve tarihi bölgelerindeki geniş çaplı kentsel dönüşüm uygulamalarında bir sonuç olarak yaşandığını görmekteyiz. Kentsel dönüşüm kapsamında yenilenen veya yenilenme planları yapılan alanların bir kısmı deprem bölgesinde bulunan riskli alanlar, bir kısmı ise şehrin tarihi alanları ile yenilenmesi yatırım aracı olabilecek alanlardır.³⁷⁹ Bunlardan örneğin, İstanbul'un Fatih İlçesi'ne bağlı, Sulukule adıyla bilinen Neslişah Mahallesi, tarihi bir semt olarak Büyükşehir Meclisi'nde alınan kararla kentsel dönüşüm kapsamına alınmış, ve dönüşüm sürecinde semtin çoğunluğu Roman olan

³⁷⁸ Gezi Parkı eylemlerinin kronolojisi için bkz. "Gezi Kronolojisi: Gezi Direnişinde Gün Gün Neler Olmuştu?" *Dokuz8haber*, 27 Mayıs 2022, <https://www.dokuz8haber.net/gezidirenisi> E.T.01.02.2023

³⁷⁹ Ali Çeker ve Rauf Belge, "İstanbul'da Kentsel Dönüşüm Kapsamında Gerçekleşen Bir Olgı: Soylulaştırma", *Türk Coğrafya Dergisi*, 2015, s.83

düşük gelir grubundan sakinleri semti terk etmek zorunda kalmıştır.³⁸⁰ Bir başka örnek, İstanbul'un merkezi bir bölgesinde bulunan Tozkoparan'da süren kentsel dönüşüm uygulamalarında yaşanmıştır. Mahallenin mevcut sakinlerden evlerinin dönüşüm bedeli olarak yüksek bedeller istenmekte bunun sonucu olarak da bölgeden taşınma ihtimali doğmaktadır.³⁸¹ Fainstein'in adil kent ölçütleri bağlamında yine İstanbul'un merkezi noktalarından Esenler'deki kentsel dönüşüm sürecini inceleyen Çolak'ın çalışmasında saptadıklarına göre ise; bölge düzenlenirken sağlık, çevre, kalite açısından iyileştirmeler hedeflenmiş ancak gelir düzeyi düşük kimselerin o bölgede yaşamayı sürdürüp sürdürmemesinin dolayısıyla da yükselen hizmet kalitesinden istifade edip etmeyeceği üzerinde durulmamıştır.³⁸²

Sosyal altyapı alanlarının erişilebilirliğinde etnik köken, sosyal sınıf, cinsiyet, yaş ve engel durumunun bir dışlamaya neden olmaması gerekir. Fiziksel çevrenin engelliler için ulaşılabilir ve yaşanılabilir kılınması için imar Kanunu ek madde 1 imar planları ile kentsel, sosyal ve teknik altyapı alanlarında ve yapılarda Türk Standartları Enstitüsünün ilgili standartlarına uyma zorunluluğu getirmiştir. Planlı Alanlar İmar Yönetmeliği, Plansız Alanlar İmar Yönetmeliği, Otopark Yönetmeliği engellilerin kullanımı için TSE standartlarına uyulması zorunluluğu düzenleyen diğer düzenlemelerdir.³⁸³

³⁸⁰ Ayrıntılı analizler için bkz. Özden, agm., İslam ve Enlil, agm. Çeker ve Belge, agm.

³⁸¹ Uzunçarşılı Baysal, "Tozkoparan'da Dönüşüm: Kentsel Dönüşüm Ne Demek?", Kentin Tozu: Kent Hakkı Üzerine Konuşmalar, Encore Yayınları, Açık Radyo Kitaplığı, İstanbul, 2015, s.56

³⁸² Yunus Çolak, "Planlamada Adil Kent Yaklaşımı Çerçevesinde Kentsel Dönüşüm Uygulamalarının İncelenmesi: İstanbul Esenler Örneği", Yıldız Teknik Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, 2013, s.107

³⁸³ Ayşe Özdemir, "Kamu Hizmet Alanının Fiziksel Erişilebilirlik Açısından Değerlendirilmesi: Pamukkale Belediyesi Örneği" *Artium* 8(2) 118-127 s.119

DEĞERLENDİRME VE SONUÇ

Bu çalışmada kent ve adalet üzerine tartışmalardan daha adil bir kent için gerçekleştirilmesi gereken dört temel amaç çıkartılmıştı. Bu amaçlar yerellik ve katılım; sağlıklı ve güvenli bir kent; barınma ve konut erişimi ve kamusal kentsel alanlara erişim. Uluslararası belgeler ve tavsiye metinler ile ulusal mevzuat bu dört ölçüte göre değerlendirilecektir.

Kentlerde konut sorunun çözülmesi, kentlerde güvenlik ve sağlık sorunlarının giderilmesi, kentlilerin kent yönetiminde katılımının artırılması gibi gündemler Avrupa Konsey'inin gündemi olmuş, Konsey bu konularda kampanyalar düzenlemiştir. Avrupa Yerel Yönetimler Özerklik Şartı yönetimde halka yakın olmanın önemini vurgulayan bir şart olarak 1985'te kabul edilmiştir. Bundan başka 1992 yılında kabul edilen Avrupa Kentsel Şartı ve 2008'de kabul edilen Avrupa Kentsel Şartı II doğrudan kentlerde yaşayanlar için iyileştirici haklara odaklanmıştır. Bu şartlarda yerellik ve katılımı, güvenli ve sağlıklı kentleri, yaşanılabilir konut erişimini ve sosyal dışlama ve ayrımcılığın olmadan kentlerde ortak yaşamı içerecek haklar sayılmıştır.

Birleşmiş Milletler bünyesinde kurulan İnsan Yerleşimleri Merkezi (UN-HABITAT) kentleşmekte olan bölgelerde veya kentleşmemiş yerlerde yaşam kalitesinin artırılması amacıyla faaliyet göstermektedir. Bu maksatla ayrıca belirli aralıklarla HABITAT konferansları düzenlenmekte bu konferanslarda insan yerleşim yerlerinde sağlık, güvenlik eğitim imkanlarının iyileştirilmesine; katılımcılığın artırılması ve sosyal dışlamanın azaltılmasına; ve barınma sorunlarının çözülmesine yönelik sürdürülebilir çözümlerin neler olabileceği üzerine gündemler oluşturulmaktadır.

Avrupa Birliği de kendi içinde kentlerin yoksullukla mücadelesi, farklı sosyal grupların ve gençlerin eğitim ve ekonomide fırsat eşitliğinin sağlanması gibi konuları, kentle kırsal alan arasında işbirliğini arttırıcı gündemleri kabul etse de bunlar bütüncül bir kent politikası olmaktan uzak ve hukuken bağlayıcı olmayan metinlerdir.

Brezilya Şehir Yasası ve Montreal Şehir Sözleşmesi dışında yöneticileri bağlayan hukuki metinlere rastlanılmamaktadır. Bu iki metinde ise kentlilik ve adil bir kent için yapılması gerekenler müstakil bir başlık olarak ele alınmış ve iyileştirmeler bu şekilde hedeflenmiştir. Brezilya Şehir Yasası arsa ve konut kullanımında hakkaniyetli olmayı hedeflerken, Montreal Şehir Sözleşmesi kentlileri doğrudan kent yönetiminin bir tarafı olarak kabul ederek yerel ve katılımcı yönetime bir örnek teşkil etmiştir.

Yerellik ve katılım açısından kent mevzuatımıza baktığımızda öncelikle kentlerin yerel yönetimlerce yönetilen idari birimler olarak düzenlendiğini görürüz. Yerellik ve demokrasi kentlerin yönetiminde esas alınmıştır. Kentler, yerel yönetim birimi olan belediyeler ve belediye alanları dışındaki köy ve doğa alanlarında ise il özel idaresi yetkisindedir. Belediye ve il genel meclisinin üyelerinin seçimle belirlenir. Belediye ve il genel meclislerinin toplantıları özellikle kapalı oturum yapılmadığı müddetçe halka açıktır. Belediye başkanları seçimle seçilirken il özel idaresinin başının atama yoluyla belirlenen vali olması doktrinde eleştirilen bir konudur.

Temsili demokrasinin yönetici organlarını belirlediği kent yönetimlerinin kamunun ihtiyaçlarına daha açık, kamunun yönlendirmelerine daha uyumlu hale getirmek için Belediye Kanunu'nda kentlerde kent konseyleri kurulmasının önü açılmıştır. Kent konseyleri sivil toplum kuruluşlarından, akademiden, farklı branşlardan uzmanlardan oluşan, kentin hizmetlerinin iyileştirilmesi, kentlilerin beklentilerinin yöneticilere iletilmesi için toplantılar düzenleyen, anket ve eğitim çalışmaları düzenleyen yapılar olarak kent ve ilçe yönetimine katılım için önemli işlevler görebilecek yapılardır. Yine de kent konseyleri zorunlu yapılar değildir. Bazı büyükşehirler ve bazı ilçelerde ilgili belediyenin inisiyatifi ile kurulmuşlardır. Bunun yanında kent konseyleri faaliyetlerinin ulaştıkları kesimlerin dar çevrelerden olması ihtimali yüksektir. Kent konseylerinin sayısının artırılması, mevcut konseylerin çalışmalarının daha geniş kesimlere ulaşması kent yönetimine katılım için önemli adımlar olacaktır.

Kentlerin fiziki olarak planlanması öncelikli olarak belediyelere bırakılmıştır. Çevre, Şehircilik ve İklim Değişikliği Bakanlığı'nın istisnai olarak imar yetkisi vardır. Bundan başka Toplu Konut İdaresi ve Özelleştirme İdaresi de imar planı yapma yetkisine sahip merkezi kuruluşlardır. Bazı durumlarda merkezi planlama yapılan işlerin bütünlüğü açısından gerekli olsa da bazen merkezi plan ve projeler yerelin ihtiyaçlarını karşılama ve katılımı sağlama konusunda eksik kalmaktadır. İstisnai olan yetkiler yeterince sınırlandırılmadığı için kimi durumda yerel çevre planlarının önüne geçebilmektedir. Merkezi idarelerin özellikle de Bakanlığın imar düzenlemelerindeki yetkilerinin sınırları net olmalıdır.

İmar planlarının hazırlanmasında yerelin görüşlerini almaya yönelik olarak anket, kamuoyu yoklaması yapılması gibi yollar öngörülmüştür ancak bu yollar belediyelerin ilgili birimlerinin inisiyatifinde kalmıştır. Bu yolların yaygınlaştırılması, özellikle park, meydan, oyun alanı, spor tesisi gibi kentsel kamusal alanların planlanmasında yerel halkın ihtiyaç ve beklentilerinin gözetilmesine, ve katılımın artırılmasına yönelik düzenlemeler yapılmalıdır. Mekansal Planlar Yönetmeliğinde geçen katılımcı esaslara İmar Kanunu'nda da yer verilerek planlamada katılımın yasal zemini güçlendirilmelidir.

Kentsel dönüşüm süreçlerinde katılımın sağlanması ya da eksik sağlanması diğer bir sorundur. Esasında 6306 sayılı kanuna göre olan kentsel dönüşüm uygulamalarında maliklerin anlaşması esas olduğundan sürecin başlamasında katılım aranmaktadır. Ancak, katılımı bütün olarak sağlayacak bir zorunluluk bulunmamaktadır. TOKİ, Bakanlık veya belediyelerin tasarrufundaki kentsel dönüşüm uygulamalarında katılımın mevzuat açısından bir zaruret olmaması, proje bazından proje yürütücülerinin tercihiyle göre kısmi olarak sağlanması söz konusudur. Katılımın sağlanmasına yönelik mevzuat iyileştirebilir. 5366 sayılı Kanun'da ve ilgili yönetmelikte halkın katılımının sağlanmasına yönelik düzenleme bulunmasına rağmen bu düzenlemeler yeterince belirgin bir içerik sunmamaktadır. Özellikle 5366 sayılı Kanun'a dayanılarak kentin tarihi alanlarında geniş çaplı dönüşümler yapılabilmektedir. Uygulamada bu tür dönüşümlerin bölge insanına kısmen anlatıldığı örnekler ortaya çıkmaktadır. Bu dönüşümlerde Fainstein'in önerdiği biçimde dönüşümden etkilenen

kesimlerin projelerin oluşturulması esnasında hem herkesin bilgilendirilmesi hem de mahallelerin temsilci ile temsil edilerek projeye katılmasına yönelik bir düzenleme yapılabilir.

Bundan başka hükümet ve merkezi idare kuruluşlarınca belirlenen kentte dönüştürücü etkileri olan mega projelerin yerelin katılımı, ihtiyaçları gözetilerek uygulanmasına yönelik bir düzenleme bulunmamaktadır. Çevre, Şehircilik ve İklim Değişikliği Bakanlığı, Özelleştirme İdaresi ve TOKİ'nin imar yetkisinin yerel yönetimlerle irtibatlarının kurulması, merkezi kuruluşlarca veya Bakanlık tarafından yürütölen projelerde yerel yönetimlerle işbirliğinin kurulması, projeden etkilenen bölgede yerel halka projenin tanıtılması, yerel halkın gerekirse temsilciler aracılığıyla katılımının sağlanması çevreye ve bölgede yaşayanların hayatlarına etkileri büyük olan bu tür çalışmaların hakkaniyetle yürütölmesine yarayacaktır.

Sağlıklı ve güvenli bir kentte yaşama konusunda mevzuatımızın içeriğinin geniş olduğunu söyleyebiliriz. Herkesin, sağlıklı ve dengeli bir çevrede yaşama hakkına sahip olması anayasa tarafından güvence altına alınmıştır. Belediyelerin kent içinde temizlik, sağlık ve güvenliğin sağlanması için gerekli görev ve yetkilerle donatılmış olduğunu görmekteyiz. Kent kolluğu olan zabıta aracılığıyla kent içindeki işletme ve hizmetlerin sağlığa ve güvenlik tedbirlerine uygun yürütölmesi belediyenin görevlerindendir. Kentin imar estetiğinin denetlenmesi, yapıların ruhsatlandırılması ve kaçak yapıların tespit edilmesi yine belediyelerin yetkisindedir. İmar Kanunu da kentin düzenlenmesi, sağlıklı ve güvenli bir kent inşa edilmesi konusunda yetkili idarelere sorumluluk yüklemektedir. İmar düzenlemelerini çevreyi ve kentlileri koruyacak şekilde ele almayı amaçlanmıştır. Hem büyük ölçekte kentin hem de küçük ölçekte binaların ve otopark alanlarının sağlık ve güvenliği tehdit etmeyecek şekilde olması imar mevzuatında yer almaktadır. Ancak, uygulamada ruhsatsız yapıların yıkılmadığı çoğu zaman “imar affı” olarak anılan düzenlemelerle ruhsatsız yapıların düzen içerisinde alındığı malumdur.

Belediyelere verilen görev ve yetkiler dışında, kentler ve kent çevrelerinin korunmasına yönelik olarak Türkiye Cumhuriyeti'nin taraf olduğu uluslararası anlaşmalar mevcuttur. Ayrıca, Ceza ve kabahatler hukuku açısından da kent çevresinin

korunmasına yönelik düzenlemeler mevcuttur. Çevrenin korunması, kent içi gürültü sınırları belirlenmiş, gürültü ve çevre kirliliğine neden olmak suç olarak düzenlenmiştir. Bunlar dışında Mekânsal Planlar Yapım Yönetmeliği, Afet Riski Altındaki Alanların Dönüştürülmesi Hakkında Kanun, Kültür ve Tabiat Varlıklarını Koruma Kanunu, Kıyı Kanunu, Çevre Kanunu da kentler ve çevresinin sağlıklı ve güvenli olması bakımından içerik sunan yasal düzenlemelerdir.

Barınma ve konut erişimine baktığımızda hukukumuzun bu hususa önemli bir yer ayırdığını görmekteyiz. Her şeyden önce konut hakkı anayasal bir hak olarak güvence altına alınmıştır. Gerçi konut hakkı herkesin konut sahibi olacağı anlamına gelmemektedir. Ancak yine de devletin konut ihtiyacının giderilmesine yönelik olarak hem özel teşebbüsleri hem de toplu konut üretimi ile konut kredisi sistemlerini desteklemesini içerir. Bundan başka hem belediyelerin hem de merkezi bir kuruluş olan Toplu Konut İdaresinin dar gelirli, afet mağdurları ve gecekondu dönüşüm yerlerinde yaşayan kimseler için uygun bedel karşılığında konut üretimi mevzuatla düzenlenmiştir. Öte yandan, toplu konut inşaatında merkezileşme, yerelin ihtiyaçlarına ve yerel kent estetiğine göre olmayan, tek tipleştirilmiş planların ortaya çıkmasına neden olmaktadır. Merkezi idarenin toplu konut idaresi aracılığıyla konut sektörüne girmesi toplu konut idaresinin dar gelirli için konut üretimi görevinin silikleştiği, toplu konut inşaatının merkezi idare için gelir elde etme aracına dönüştüğü gibi eleştirilere neden olmuştur. Daha adil kentler için toplu konutun bu şekilde anlam değiştirmesinin önüne geçilmesi, toplu konut üretiminde önceliğin gelir elde etme değil dar gelirli, dezavantajlı grupların konut hakkının sağlanması olması gerekmektedir. TOKİ'nin yerel yönetimlerle işbirliği içinde konut üretmesi ve toplu konut üretiminde yerel yönetimlerin etkilerinin artırılması çözüm için etkili olabilir. Bu anlamda toplu konut üretiminde amaçlar kanunen daha net olarak belirlenmeli, yerel ve merkezi kuruluşun işbirliğine yönelik düzenleme getirilmelidir.

Toplu konut üretiminden başka barınmanın kolaylaşması için mevzuatımızda kiracı lehine düzenlemeler olduğu görülmektedir. Türk Borçlar Kanunu'nda kiracıyı korumaya yönelik emredici hukuk kuralları mevcuttur. Ayrıca, 2022 yılında kira

piyasasında ve enflasyonda yaşanan fahiş artışlar karşısında yasa koyucu kiraların arttırılabileceği bir oran belirlemiştir.

Kentsel kamusal alanlara erişim açısından bakıldığında bu alanların fiziki konumlanışının mevzuatta yer aldığını görmekteyiz. Kentsel kamusal alanlara engelli erişimi için düzenlemeler getirilmiştir. Öte yandan en büyük sorun ise bazı etnik ve ekonomik sınıfa mensup toplulukların büyük kentsel dönüşüm projeleri ile yaşanan soylulaştırma olgusu sonucu kent merkezinden uzaklaşmak zorunda kalmasıdır. Kentsel kamusal alanlara erişimde adaletin sağlanabilmesi özellikle dönüşüm ve imar planlarında katılımın ve yerelliğin korunmasına yönelik düzenlemelerin yapılmasıyla mümkün olacaktır.

Sonuç olarak, kentlerde yönetime katılımın arttırılması için kent konseylerinin daha ulaşılabilir kılınması, mahalle biriminin aktif katılıma açık olacak şekilde düzenlenmesi, bütçenin ayrılacağı hizmetlerin ve kentsel kamusal alanların planlanmasında kamuoyunun fikrinin alınması için mevzuatın geliştirilmesi önemli olacak, kentlilerin yaşadıkları yerle bağını güçlendirecektir. Kentsel dönüşümde kısmen var olan katılım fikrinin içeriğinin belirginleştirilmesi ve katılımın kentsel dönüşüm süreçlerinde zorunluluk haline gelmesi; kentsel dönüşümde ve bulundukları bölgeye etkisi büyük olan mega projelerde yerel yönetimlerle işbirliği içinde olunması ve dönüşüm ve proje süreçlerinde yerel halkın bilgilendirilmesi ve ihtiyaçlarının gözetilmesinin mevzuata eklenmesi bir anda yerinden edilme gibi mağduriyetlerin önüne geçilmesi açısından önemli olacaktır. Toplu konut üretiminde üst ekonomik gelirli için değil dar gelirli için konut üretiminin öncelenmesi gerekir. Yine toplu konut üretiminin yerel yönetimlerle işbirliği içerisinde yapılması, toplu konut inşaatı için seçilen bölgelerin kent merkezleriyle irtibatlı olması muhtemel sosyal dışlanmaların önüne geçmek için önemli olacaktır. Kentsel kamusal alanların planlamasında kentin çeşitliliği gözetilmeli, engellilerin yanında yaşlı ve çocukların da fiziki durumlarının gözetildiği tasarımlar tercih edilmelidir. Fakat daha önemlisi kent merkezlerinden kentin çeperlerine yerleşmek durumunda kalan kentlilerin kentin görünür alanlarından uzaklaştırılmaları sorunudur. Bu da daha bütüncül olarak kentsel dönüşüm, toplu konut üretimi gibi büyük dönüşümlerin yerelleştirilmesi, demokratikleştirilmesi ve kentte

eşitliliğin korunmasının planlamanın ve yönetimin bir ilkesi haline gelmesi ile     lebilir.

KAYNAKLAR

ALGAN Bülent. *Ekonomik, Sosyal ve Kültürel Hakların Korunması*. Seçkin Yayıncılık, Ankara, 2007

AKKAYA Fethiye Nur. *Kent Estetiğini Koruma Amaçlı İdari Kolluk Faaliyeti*. On İki Levha Yayınları, İstanbul, 2016.

AKKAYA Fethiye Nur. “Uygulama Örnekleri: Sulukule Kentsel Dönüşüm Projeleri”. *Kentsel Dönüşüm Hukuku*. Ed. Melikşah Yasin, Cenk Şahin. On İki Levha Yayınları, İstanbul, 2015

AKKOYUNLU ERTAN Kılıncım. *Kent ve Kentli Hakları*. TODAİE, Ankara, 2014
ATTO

H Kafui A. “What Kind of Right Is the Right to the City”. *Progress in Human Geography* 35(5). s.669-685

BAYRAKTAR Erdoğan. *Şehirlerin Dönüşümü*.

BELLİ Aziz. “Türkiye’de Kent Konseyleri Önündeki Sorunlar ve Çözüm Önerileri Büyükşehir Belediyeleri Örneği”. Kahraman Maraş Sütçü İmam Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayımlanmamış Doktora Tezi, 2016

BEŞİRLİ Hayati vd.. “Sosyal Konut Uygulamaları ve Sosyal Dışlanma (Toplu Konut İdaresi Yoksul Konutları Örneği). *Manas Sosyal Araştırma Dergisi*. Cilt.5 Sayı:1 2016, s.58-175

BOZTEPE Mehmet. *Türkiye’de Yerel Yönetimlerin İdari Özerkliğinin Hukuku*. Seçkin Yayıncılık, Ankara, 2022

BROWN Alison, Anali Kristiansen. *Urban Policies and the Right to the City: Rights, Responsibilities, Citizenship*

BULUT Nihat. *Sanayi Devriminden Küreselleşmeye Sosyal Haklar*. Oniki Levha Yayınları, İstanbul, 2009

ÇELİKBAŞ Rafet. “Avrupa Özerklik Şartı ve Türkiye’de Uygulanabilirliği”. *Türk İdare Dergisi* sayı 475, Aralık 2012. s.33-62

- ÇEKER Ali ve Rauf Belge. “İstanbul’da Kentsel Dönüşüm Kapsamında Gerçekleşen Bir Olgı: Soylulaştırma” . Türk Coğrafya Dergisi 2015. s.77-86
- CHABBERT Marie. “The Modern City as Ouvre: Theory and Practice of The Production of Space in Henry Lefebvre’s “Intellectual Activism” and European Street Art”. FORUM University of Edinburgh Postgraduate Journal of Culture & Arts – Dec. 2015
- ÇOLAK Nusret İlker. *İmar Hukuku*. Oniki Levha Yayınları, İstanbul, 2014
- ÇOLAK Yunus. “Planlamada Adil Kent Yaklaşımı Çerçevesinde Kentsel Dönüşüm Uygulamalarının İncelenmesi: İstanbul Esenler Örneği”. Yıldız Teknik Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, 2013
- CONNOLLY James ve Justin Steil. “Introduction”. *Searching for the Just City: Debates in Urban Theory and Practice*. ed. Peter marcuse, James Connolly vd.. New York, Rotledge, 2009. s.1-16
- DİKEÇ Mustafa. “Justice and Spatial Imagination”. *Environmnet and Planning*, 2001 10.1068/a3467. hal-01258169 <https://hal-enpc.archives-ouvertes.fr/hal-01258169>
- DİKEÇ Mustafa. “Space, Politics and (In)Justice”. *Presses Universitaires de Paris Nanterre*. s.244-264
- DİKEÇ Mustafa. Alexander von Humbolt Lecture Series:“Space, Justice and Politics” 12 ocak 2015 tarihli konuşma. <https://www.youtube.com/watch?v=nbzi3wIZyVU> 19 Ocak 2015 tarihli yayın
- FAINSTEIN Susan S.. “Planning Theory and the City”. *Readings in Planning Theory*. ed. Susan S. Fainstein ve Scott Campbell. West Sussex, Blackwell Publishing, 2012, the third edition. s.159-175
- FAINSTEIN Susan S.. “Planning and Just City”. *Searching for the Just City: Debates in Urban Theory and Practice*. Peter Marcuse, James Connolly vd.. Routledge, New York, 2009. s.19-39
- FAINSTEIN Susan S.. *The Just City*. Cornell University Press, New York, 2010
- FRIEND Christy. “From Contact Zone to the City: Iris Marion Young and Composition Theory”. *JAC* Vol.19, No.4,1999, s.657-676.
- FRIENDLY Abigail. “The Right to the City: Theory and Practice in Brazil” . *Planning Theory & Practice*, , Vol.14, No.2, 2013. s.158-179

- GERAY Cevat. “Kentsel Yaşam Kalitesi ve Belediyeler”. *Türk İdare Dergisi*. sayı: 471, 1998. s.323-345
- GÖZLER Kemal. *Mahallî İdareler*. Ekin Yayıncılık, Bursa, 2018
- GÜLER Mahmut. “Kentsel Haklar, Kapitalizm ve Katılım”. *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, 66-1. s.49-71
- GÜMÜŞBOĞA Beste. “Katılım Ekseninde Kentsel Dönüşüm:Altındağ Aktaş Mahallesi Örneği”. Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, 2009
- GÜNEŞ Ahmet M.. *Çevre Hukuku*. Adalet Yayınları, Ankara, 2021
- HARVEY David. *Asi Şehirler: Şehir Hakkından Kentsel Devrime Doğru*. Çev.Ayşe Deniz Temiz. Metis Yayınları, İstanbul, 2013
- HARVEY David. *Sosyal Adalet ve Şehir*. Çev. Mehmet Moralı. Metis Yayınları, İstanbul, 2006.
- HARVEY David. *Justice, Nature and the Geography of Difference*. Blackwell Publishers, Oxford (BK) ve Cambridge (ABD), 1996
- İBA Şeref. *Anayasa Hukuku ve Siyasal Kurumlar*. Turhan Kitabevi, Ankara, 2008
- İNCE Nurten, İmam Bakır Kanlı, Burak Hamza Eryiğit. “İnsan Hakkı Olarak Konut Hakkı”. *Uluslararası Politik Araştırmalar Dergisi*. Cilt.3, Sayı.2 2017, s. 21-36
- İSLAM Tolga, Zeynep Enlil. “5366 Sayılı Yasa Merkezli Dönüşüm ve Sulukule Örneği: Belediye’nin Hedefleri ve Yaşanan Gerçeklik”. *Kentsel Dönüşümde Politika, Mevzuat, Uygulama: Avrupa Deneyimi, İstanbul Uygulamaları* der. Dilek Özdemir. Nobel Yayın Dağıtım, Ankara, 2010
- KAHRAMAN Tayfun. *İstisna Mekân: Hukukun Eşiğinde Kent*. Tekin Yayınları, İstanbul, 2021
- KALABALIK Halil. *Avrupa Birliği Ülkeleriyle Karşılaştırmalı Yerel Yönetim Hukuku Teori ve Uygulama*. Seçkin Yayıncılık, Ankara, 2005
- KALABALIK Halil. *İmar Hukuku*. Seçkin Yayıncılık, Ankara, 2012
- KARAKILÇIK Yusuf. *Yeni Yerel Bölgesel Gelişmeler Işığında Yerel Yönetimler Yeni Yerinden Yönetim Uygulamaları – Tartışmalar –Yaklaşımlar*. Seçkin Yayıncılık, Ankara, 2013
- KARASU Mithat Arman. “Nasıl Bir Toplu Konut İdaresi”. *Van Yüzyüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 2017, sayı 14, s.455-477

- KARASU Mithat Arman “Türkiye’de Konut Sorununun Çözümünde Farklı Bir Yaklaşım: Belediye-Toplu Konut İdaresi-Konut Kooperatifleri İşbirliği Modeli”. *Ekonomik ve Sosyal Araştırmalar Dergisi*, Güz 2005, s.56-86
- KARASU Mithat Arman. *Kente Karşı Suç: İmar Uygulamalarında Kente Karşı İşlenen Suçlar*. Savaş Yayınevi, Ankara, 2009
- KELEŞ Ruşen, Ayşegül Mengi. *Kent Hukuku*. İmge Kitabevi, Ankara, 2021
- LEFEBVRE Henri. *Şehir Hakkı*. Çev. Işık Ergüden. Sel Yayıncılık, İstanbul, 2020
- MARCUSE Peter. “From Critical Urban Theory To the Right To the City”. *City*. 2009, 13:2-3. s.185-197
- MARCUSE Peter. “From Justice Planning to Commons Planning”. ed. Peter Marcuse vd. *Searching for the Just City*. New York, Routledge, 2009, s.91-102
- MARCUSE Peter. “Spatial Justice: Derivative But Casual of Social Injustice”. *justice spatiale – spatial justice*, n.01 september 2009 <http://www.jssj.org>
- MITCHELL Don. *Kent Hakkı: Sosyal Adalet ve Kamusal Alan Mücadelesi*. Çev. Aydın Çavdar. Ayrıntı Yayınları, İstanbul, 2020
- MUTLU Ahmet. *Kentli Hakları ve Türkiye*. Çizgi Kitabevi, Konya, 2010.
- NUSSBAUM Martha C.. *The Frontiers of Justice: Disability, Nationality, Species Membership*. Harvard University Press, 2007.
- ÖZDEMİR Ayşe. “Katılımcı Planlama İçin Yöntem Yaklaşımı: Sakarya Mahallesi Parkı Örneği, Denizli-Türkiye”. *Iğdır Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü Dergisi*. 2019, 9(1). s.233-243
- ÖZDEN Pelin Pınar. “Türkiye’deki Kentsel Dönüşüm Politikaları ve Uygulamalarına Eleştirel Bir Bakış”. *Kentsel Dönüşümde Politika, Mevzuat, Uygulama: Avrupa Deneyimi, İstanbul Uygulamaları*. Der. Dilek Özdemir. Nobel Yayın Dağıtım, Ankara, 2010
- PURCELL Marc. “Possible Worlds: Henri Lefebvre and the Right to the City”. *Journal of Urban Affairs*. V.36, N.1. 141-154
- RUŞEN Zübeyde. “Konut Üretiminde Bir Yönetişim Modeli Olarak TOKİ” yüksek lisans tezi, Beykent Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü, 2013 s.35-48
- SADRI Hossein. “Kent Hakkından Kentte İnsan Haklarına”. *Kentsel Dönüşüm ve İnsan Hakları*. Bilgi Üniversitesi yayınları, İstanbul, 2005

- SEN Amartya. “Capabilities and Well-being”. *The Quality of Life*. ed. Martha C. Nussbaum ve Amartya Sen. New York, Oxford University Press, 1993. s.30-53
- SOBACI M. Zahid, Türkiye’nin Avrupa Yerel Yönetimler Özerklik Şartı’na Uyumu: Özerklik Miti, Seta Analiz, sayı 120, 2015
- SOJA Edward W.. *Seeking Spatial Justice*. University of Minnesota Press, Minneapolis, 2010
- SOJA Edward W.. *Postmodern Coğrafyalar: Eleştirel toplumsal Teoride Mekanın Yeniden İleri Sürülmesi*. Sel yayıncılık, İstanbul, 2019
- SOJA Edward W.. “Response to Kurt Iveson: ‘Social or Spatial Justice? Marcuse and Soja on the Right to the City’”, *City*, 2011, 15:2. s.260-262
- STEIL Justin P. ve Laura Humm Delgado. “Limits of Diversity: Jane Jacobs, the Just City and anti-subordination”. *Cities* 91, 2019. s.39-48
- STRUTZ Julia, Erbatır Çavuşoğlu. “Enformelliğin Sınırında Kent Hakkı”. *Eğitim Bilim Toplum* c.9 s.36 güz 2011. s.56-73
- UZUNÇARŞILI Baysal Cihan. *Kentin Tozu: Kent Hakkı Üzerine Konuşmalar*. Encore Yayınları, Açık Radyo Kitaplığı, İstanbul, 2015
- ÜSTÜN Gül. *Kentsel Dönüşüm Hukuku*. Oniki Levha Yayınları, İstanbul, 2014
- TAN Turgut. *İdare Hukuku*. Turhan Kitabevi, Ankara, 2015
- TEKELİ İlhan. “Kentli Hakları” *Kent, Kentli Hakları, Kentleşme ve Kentsel Dönüşüm Yazıları*. Haz. Özkan Taner. Türk Tarih Vakfı Yurt Yayınları, Toplu Eserler 20, İstanbul, 2011.
- TEKELİ İlhan. “Siyasetçiler ve Mega Projeler Üzerine”. *Mega Projeler ve İstanbul*. Kilit Yayınları, İstanbul, 2014
- TURGUT Sırma, Eda Çaçtaş Ceylan. “Bir Kentsel Dönüşüm Uygulaması Deneyimi: Küçükçekmece Ayazma-Tepeüstü”. *Kentsel Dönüşümde Politika, Mevzuat, Uygulama: Avrupa Deneyimi, İstanbul Uygulamaları*. Der. Dilek Özdemir. Nobel Yayın Dağıtım, Ankara, 2010
- WALD *Kentsel Haklar*. der.Mete Tunçay. WALD İnsan Hakları Serisi, İstanbul, 1994
- YASİN Melikşah. “Kentsel Dönüşüm Uygulamalarının Hukuki Boyutu”. *Türkiye Barolar Birliği Dergisi*, 2005:18(982), 105-137
- YAVUZ Cevdet, Faruk Acar, Burak Özen. *Borçlar Hukuku Dersleri (Özel Hükümler)*. Beta Yayınları, İstanbul, 2016

YILDIRIM Selahattin. *Adalet, Kentsel Adalet ya da Mekânsal Adalet Üstüne*. Marmara Belediyeler Birliği Kültür Yayınları, İstanbul, 2020

YILMAZ Seray. “Kentsel Dönüşüm Projelerinin Yaşam Kalitesine Etkisi: Karaköy Salıpazarı Örneği”. İstanbul Teknik Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, 2015

YOUNG Iris Marion. *Justice and the Politics of Difference*. Princeton University Press, Princeton, 1990.

YOUNG Iris Marion. *Responsibility for Justice*. Oxford University Press, New York, 2013

Elektronik Kaynaklar:

<https://rm.coe.int/european-urban-charter-ii-manifesto-for-a-new-urbanity/168071a1b5>

E.T. 14.05.2022

<https://rm.coe.int/168071923d> E.T.14.05.2022

<https://www.hlrn.org/img/documents/1994%20-%20European%20Charter%20for%20Women%20in%20the%20City.pdf>

E.T.14.05.2022

<https://unhabitat.org/about-us> E.T. 14.05.2022

https://unhabitat.org/sites/default/files/download-manager-files/The_Vancouver_Declaration_1976.pdf E.T. 16.05.2022

https://www.un.org/en/development/desa/population/migration/generalassembly/docs/globalcompact/A_RES_71_256.pdf E.T.19.05.2022

<https://www.ibb.istanbul/arsiv/40280/2023-yili-katilimci-butce-uygulamasi>

E.T.28.11.2022

<https://marmara.gov.tr/biz-kimiz> E.T.24.11.2022

<https://www.mevzuat.gov.tr/mevzuat?MevzuatNo=2972&MevzuatTur=1&MevzuatTertip=5> E.T.24.12.2022

<https://www.mevzuat.gov.tr/mevzuat?MevzuatNo=5366&MevzuatTur=1&MevzuatTertip=5> E.T.24.12.2022

<https://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2005/12/20051214-6.htm>

<https://rm.coe.int/booklet-european-charter-of-local-self-government-turkish-version/168071b67b> E.T.04.06.2022

<https://ab.csb.gov.tr/anlasmalar-i-98915> E.T. 07.10.2022

https://www.ab.gov.tr/files/haberler/2011/yerel_yonetimler_ozerklik_sarti.pdf E.T. 02.06.2022

<https://mekandaadalet.org/mekanda-adalet-nedir/> E.T.23.02.2022

“Validebağ Gönüllüleri 11 Bin İmza Topladı: Ranta Açtırmayacağız”. *Cumhuriyet Gazetesi* 9 Mart 2019. <https://www.cumhuriyet.com.tr/haber/validebag-gonulluleri-11-bin-imza-topladi-ranta-actirmayacagiz-1286551> E.T.29.12.2022

“Validebağ Korusuna Üçüncü Kez Yürütmeyi Durdurma Kararı” *Bianet*. 18 Ağustos 2021 <https://m.bianet.org/bianet/kent/248959-validebag-korusu-na-ucuncu-kez-yurutmeyi-durdurma-karari> E.T.29.12.2022

“Gezi Kronolojisi:Gezi Direnişinde Gün Gün Neler Olmuştu?” *Dokuz8haber*. 27 Mayıs 2022. <https://www.dokuz8haber.net/gezidirenisi> E.T.01.02.2023

ÖZGEÇMİŞ

Neslican Esra Salihoğlu’da’da doğdu. Lisans derecelerini 2013 yılında Boğaziçi Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Felsefe bölümünden , 2018 yılında Medipol Üniversitesi Hukuk Fakültesi’den aldı. 2020 yılında Türk-Alman Üniversitesi’nde Kamu Hukuku Yüksek Lisans Programına başladı.

